

2011

T.E.I.
ΠΑΤΡΑΣ

Τμήμα Επιχειρηματικού Σχεδιασμού και
Πληροφορικών Συστημάτων

www.teipatras.gr

Σύγχρονοι τρόποι ανάπτυξης αγροτικής υπαίθρου

Χιρβατίδης Νικόλαος

Α.Μ. 682

Καρπαθίου Νικόλαος

Α.Μ. 568

Επιβλέπων Καθηγητής :

Χατζίνας Σωτήριος

Περιεχόμενα

Εισαγωγή	3
Κεφάλαιο 1 ^ο	6
Ιστορική αναδρομή Περί Ανάπτυξης και Περιβάλλοντος	6
Αγροτική Πολιτική και Ανάπτυξη στην Ελλάδα.....	19
Η φυσική και κοινωνικοοικονομική πραγματικότητα των αγροτικών περιοχών στον κόσμο και στην Ελλάδα	29
Βασικά Προβλήματα και αίτια της σημερινής κατάστασης. Χαρακτηριστικά της φυσικής και κοινωνικοοικονομικής πραγματικότητας των αγροτικών περιοχών και σύμφυτα προβλήματα στην Ελλάδα.....	33
Κεφάλαιο 2 ^ο	46
Πυλώνες αειφορικής αγροτικής ανάπτυξης σε αγροτικές περιοχές	46
Διαρθρωτικά προγράμματα και μέτρα για την Ανάπτυξη	57
Η αειφόρος ανάπτυξη σε αριθμούς	66
Η σημασία της συλλογικής επιχειρηματικότητας για τις αγροτικές περιοχές	74
Κεφάλαιο 3 ^ο	94
Ο κλάδος του Αγροτουρισμού	94
Χαρακτηριστικά και Πρωτοβουλίες Leader και αποτελέσματα αυτών	100
Πολυκριτηρια αξιολόγηση των νομών της Ελλάδας με βάση δείκτες τουριστικής ανάπτυξης.....	111
Κοινή Αγροτική Πολιτική στην Ε.Ε.	119
Οι τομείς παρέμβασης της νέας Κ.Α.Π.	131
Γεωργία – Κτηνοτροφία.....	131
Αλιεία.....	135
Χρηματοδοτική ενίσχυση των γεωργικών εκμεταλλεύσεων	137
Κεφάλαιο 4 ^ο	144
Εφαρμογές ηλεκτρονικής επιχειρηματικότητας σε αγροτικές περιοχές: η περίπτωση των επιχειρήσεων τροφίμων και ποτών	144
ANEMOS	146
ΣΥΝΤΑΓΗ ΤΗΣ ΓΙΑΓΙΑΣ.....	146
WINE SHOP	147
Καινοτομία και συμμετοχή: κρίσιμες στιγμές της πορείας προς την αειφόρο ανάπτυξη των αγροτικών περιοχών	149
Ανανεώσιμες πηγές ενέργειας και Προβλήματα στην ανάπτυξη των ΑΠΕ στην ελληνική ύπαιθρο	161
Αναπτυξιακές εταιρίες - επιδοτούμενα κοινοτικά προγράμματα	170

Σχέδιο της Κοινής Υπουργικής Απόφασης του Ειδικού Χωροταξικού Σχεδιασμού και Αειφόρου Ανάπτυξης για τον τουρισμό.....	172
Κεφάλαιο 5ο.....	178
Συμπεράσματα.....	178
Βιβλιογραφία.....	182

Εισαγωγή

Οι αγροτικές και ορεινές περιοχές της Ελλάδας που ουσιαστικά είναι η ύπαιθρος της χώρας μας ,αποτελούνται από βουνά μέσου ύψους, με την υψηλότερη κορυφή να φθάνει έως τα 2.917 μέτρα. Η μη προσπελασιμότητά τους στο μεγαλύτερο ποσοστό τους, αλλά και μια σειρά από σοβαρούς πολιτικούς, κοινωνικούς, οικονομικούς και ιστορικούς λόγους, δεν ευνοούσε μέχρι σήμερα την "ανάπτυξή" τους σύμφωνα με το κυρίαρχο μοντέλο παραγωγής και κατανάλωσης, γι' αυτό και οι κάτοικοί του ωθήθηκαν στις μεγάλες πόλεις της Ελλάδας και του κόσμου και τα χωριά τους ερημώθηκαν. Ενώ οι αμιγώς ορεινές περιοχές αποτελούν το μισό της έκτασης της χώρας, κατοικούν σήμερα σ' αυτές λιγότερο από το 1/10 του πληθυσμού. Κατά την απογραφή του 1991, καταγράφηκαν 1.505 ημιορεινές και 2.138 ορεινές κοινότητες, δηλαδή 3.643 ορεινοί με την ευρύτερη έννοια οικισμοί που καταλαμβάνουν περίπου 94 εκατομμύρια στρέμματα, δηλαδή το 71% (42% ορεινό και 29% ημιορεινό) του συνόλου της έκτασης της χώρας (132 εκατ. στρέμματα). Η Εθνική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδας (Ε.Σ.Υ.Ε.) χαρακτηρίζει ως *ημιορεινές* τις κοινότητες που η εδαφική περιοχή τους βρίσκεται στους πρόποδες των βουνών ή η έκτασή τους μοιράζεται η μισή περίπου στην πεδιάδα και η άλλη μισή στο βουνό, αλλά πάντα με υψόμετρο μέχρι 800 μέτρα, για το μεγαλύτερο μέρος της περιοχής της κοινότητας. *Ορεινές* χαρακτηρίζονται οι κοινότητες που είτε το μεγαλύτερο μέρος τους βρίσκεται σε υψόμετρο άνω των 800 μέτρων ή η εδαφική τους επιφάνεια είναι πολύ κεκλιμένη και κατ' εξοχήν ανώμαλη, χωρίζεται δε από χαράδρες ή καλύπτεται από ορεινούς όγκους που δημιουργούν πολλαπλές εδαφικές πτυχώσεις με υψομετρικές διαφορές μεγαλύτερες από 400 μέτρα (Ε.Σ.Υ.Ε. 1995). Η ορεινότητα μίας περιοχής, ο βαθμός δηλαδή στον οποίο η περιοχή είναι δυσπρόσιτη, δεν εξαρτάται, όμως, μόνο από το υψόμετρο, αλλά και από άλλα φυσικά χαρακτηριστικά όπως οι κλιματικές συνθήκες, η τοπογραφία και η μορφολογία του ευρύτερου χώρου, που έχουν ως αποτέλεσμα να καθιστούν δύσκολη την πρόσβαση προς και από αυτή. Ως συνέπεια η ορεινότητα συνεπάγεται σε μεγάλο βαθμό κοινωνική, οικονομική, πολιτική και πολιτισμική απομόνωση. Όντας κατεξοχήν αγροτικές περιοχές, οι ορεινές κοινότητες θα μπορούσε να ισχυρισθεί βάσιμα κάποιος ότι επιβιώνουν με τη βοήθεια των εξισωτικών

αποζημιώσεων που τους δίνονται με βάση τις σχετικές ευρωπαϊκές πολιτικές για να συνεχίσουν να παράγουν προϊόντα. Έτσι οι ορισμοί της ορεινότητας που δίνονται σε ευρωπαϊκό επίπεδο αντανακλούν την απαίτηση για συνδυασμό φυσικών και κοινωνικοοικονομικών κριτηρίων. Η Ευρωπαϊκή Ένωση καθιέρωσε τους όρους ορεινές - μειονεκτικές - προβληματικές περιοχές, για τις οποίες προβλέπονται ειδικά μέτρα από την Κοινή Αγροτική Πολιτική, που έχουν ως στόχο να αντισταθμίσουν τις συνέπειες των φυσικών και κοινωνικοοικονομικών αντιξοοτήτων (μικρότερη βλαστητική περίοδος, δυσκολία διανομής προϊόντων, κ.α.) σε σχέση με τις πιο προνομιούχες περιοχές, τις δυναμικές. Οι όροι αυτοί χρησιμοποιούνται και στην Ελλάδα από το 1983, στις Έρευνες Διάρθρωσης των Γεωργικών Εκμεταλλεύσεων (Ε.Δ.Γ.Ε.), που διενεργούνται από την Ε.Σ.Υ.Ε. κάθε δύο χρόνια.

Σήμερα, που η αγροτική πολιτική αλλάζει χαρακτήρα, και προωθείται η διαφοροποίηση των αγροτικών οικονομιών με στόχο να μην εξαρτώνται μόνο από το γεωργικό εισόδημα, οι ορεινές περιοχές υπόκεινται και πάλι σε ειδική «μεταχείριση». Καταρτίζονται ειδικά κεφάλαια στα εθνικά και ευρωπαϊκά προγράμματα με στόχο την "ανάπτυξή" τους. Η κοινή αγροτική πολιτική της ΕΕ τις τελευταίες δεκαετίες, διεύρυνε τη στήριξή της προς τις ορεινές και μειονεκτικές περιοχές της. Η χωρική και ολοκληρωμένη διάσταση της ανάπτυξης που υιοθετήθηκε, οφείλεται κυρίως στην αύξηση των περιφερειακών ανισοτήτων μεταξύ των αγροτικών περιοχών, στη μείωση των γεωργικών εισοδημάτων και στην ανάπτυξη του τομέα των υπηρεσιών στις αγροτικές περιοχές. Στην παρούσα εργασία αναλύονται τα προγράμματα αγροτικής ανάπτυξης της Ελλάδας τα οποία, είτε αφορούν αποκλειστικά στις αγροτικές, ορεινές, μειονεκτικές και νησιωτικές περιοχές, είτε τις αντιμετωπίζουν διαφορετικά από τις υπόλοιπες περιοχές της χώρας. Παράλληλα, αναλύονται κρίσιμοι παράγοντες κατά την εφαρμογή τους σε σχέση με τις αντίστοιχες πολιτικές κατά τις προηγούμενες περιόδους. Η αποτελεσματικότητα και η «ολοκληρωμένη» προσέγγιση των τοπικών προγραμμάτων, η επέκταση των τοπικών προγραμμάτων της προσέγγισης LEADER και των ολοκληρωμένων προγραμμάτων προς πεδινές και παράκτιες περιοχές εφαρμογής, η ανάγκη κλιμάκωσης και εκλογίκευσης του προγράμματος στήριξης των νησιωτικών περιοχών, είναι ορισμένοι από τους κρίσιμους αυτούς παράγοντες.

Κεφάλαιο 1^ο

Ιστορική αναδρομή Περί Ανάπτυξης και Περιβάλλοντος

Σύμφωνα με τον Wolfgang Sachs¹ η περίοδος μετά τη λήξη του Β' Παγκοσμίου Πολέμου μπορεί να θεωρηθεί ως η «εποχή της ανάπτυξης». Την θεωρεί αποτέλεσμα της κατάρρευσης, μετά τη λήξη του πολέμου, των ευρωπαϊκών αποικιοκρατικών δυνάμεων με την ταυτόχρονη άνοδο των ΗΠΑ που εκμεταλλεύτηκαν την ευκαιρία για να αποτελέσουν τους καθοδηγητές σε παγκόσμιο επίπεδο στην «αποστολή» της ανάπτυξης.

Το τέλος του Β' Παγκοσμίου Πολέμου βρήκε τις ΗΠΑ να κατέχουν ηγετική θέση στον κόσμο. Αποτελούσαν μία πρωτόγνωρη στην ιστορία «δυνατή και παραγωγική μηχανή». Για τους Αμερικάνους, όμως, αυτό δεν ήταν αρκετό. Είχαν την ανάγκη να κάνουν την ηγετική τους θέση αντιληπτή σε κάθε γωνιά του πλανήτη καθώς και να εξασφαλίσουν την συνέχειά της. Η ανάγκη αυτή τους έκανε να επινοήσουν μία παγκόσμια πολιτική καμπάνια, στο όνομα της ανάπτυξης, της οποίας η επίσημη έναρξη έγινε στις 20 Ιανουαρίου του 1949 με την επινίκιο ομιλία του άρτι εκλεγέντα πρόεδρου των ΗΠΑ, Harry S. Truman². Στην ομιλία του αυτή ο Harry S. Truman αναφέρθηκε για πρώτη φορά στα κράτη του Νοτίου Ημισφαιρίου με τον όρο «υποανάπτυκτα». Με αυτή την αναφορά στον όρο «υποανάπτυκτος» ξεκινάει και η «εποχή της ανάπτυξης». Παρόλο που δεν ήταν ο πρώτος ιστορικά που χρησιμοποίησε αυτόν το όρο, ήταν ο πρώτος που του έδωσε την απαραίτητη βαρύτητα ώστε να αποτελέσει στο μέλλον σύμβολο της αμερικάνικης πολιτικής.

Από τότε ο όρος «ανάπτυξη» αποδιδόταν για να ορίσει μία, κατά τα άλλα, ασαφή δράση: την διαφυγή από εκείνη την κατάσταση που ο Truman ονόμασε «υποανάπτυξη». Τι και αν μετέπειτα πολλοί προσπάθησαν να οριοθετήσουν και να νοηματοδοτήσουν αυστηρότερα τον όρο, αυτό που κατάφεραν ήταν ακριβώς το αντίθετο. Να ενισχύσουν τόσο την χρησιμοποίηση του όρου όσο και την ασάφειά του. Κυρίως όμως, εκείνο που κατάφερε ο Truman με την χρησιμοποίηση του όρου

¹ Sachs, Wolfgang; Planet Dialectics: Explorations in Environment and Development. - London [u.a.] : Zed Books [u.a.], 1999

² Harry S. Truman, 1884-1972 ήταν ο 33ος πρόεδρος των Ηνωμένων Πολιτειών της Αμερικής (1945-1953).

«υποανάπτυκτος» ήταν να δημιουργήσει και τελικά να επιβάλει την αίσθηση υποανάπτυξης στα δύο-τρίτα, σχεδόν, του πλανήτη. Η αποδοχή του όρου από τους τελευταίους σήμαινε αυτόματα και την αποδοχή λαθών στην μέχρι τότε στρατηγική τους, κλώνιζε την εμπιστοσύνη στον πολιτισμό τους, δημιουργούσε αμφιβολίες τόσο για την ηγεσία τους όσο και για όλους τους συμμετέχοντες στο κράτος τους και τελικά ακύρωνε κάθε είδους ίδιας θέλησης για πρόοδο ή για αντίδραση, η οποία αυτόματα γινόταν υπόθεση τρίτων (των ανεπτυγμένων) και όχι των υποανάπτυκτων.

Τι σημαίνει όμως ο όρος ανάπτυξη; Σε κοινή γλώσσα, ο όρος «ανάπτυξη» περιγράφει την διαδικασία με την οποία οι δυνατότητες ενός αντικειμένου απελευθερώνονται μέχρις ότου φτάσει στην φυσική του, πλήρη μορφή. Με αυτήν την έννοια, ο όρος χρησιμοποιείται αρχικά, στη βιολογία για να εξηγήσει την φυσική ανάπτυξη των φυτών και των ζώων. Στη βιολογία, ως γνωστόν, η «ανάπτυξη» υπόκειται στο γενετικό κώδικα των φυτών και των ζώων (προϋπόθεση της ανάπτυξης) καθώς και στις εξελικτικές του δυνατότητες.

Με την ίδια έννοια ο όρος μεταφέρεται από την βιολογία στις κοινωνικές επιστήμες το τελευταίο τέταρτο του 18ου αιώνα από τον Justus Moeser³ για να περιγράψει την διαδικασία των κοινωνικών αλλαγών. Από κει και πέρα ο όρος χρησιμοποιήθηκε από πολλούς κοινωνικούς επιστήμονες, μεταξύ των οποίων και ο Μαρξ, ο οποίος συνδύασε την Εγγελιανή άποψη για την ιστορία με τη Δαρβινική εξελικτική θεωρία. Σύντομα, ο όρος άρχισε να χρησιμοποιείται από τους πολιτικούς, μόνο που ο γενετικός κώδικας της βιολογίας αντικαθίσταται, ως προϋπόθεση της ανάπτυξης, από την ιστορία η οποία έτσι θεωρείται ως μία διαδικασία με αναγκαίο και αναπόφευκτο προορισμό. Οπότε η βιομηχανική μέθοδος παραγωγής και ζωής, η οποία άκμαζε εκείνη την εποχή στην Δύση και η οποία όμως σε παγκόσμιο επίπεδο δεν ήταν παρά μόνο μία από τις πολλές μεθόδους και μορφές της κοινωνικής ζωής, καθίσταται πλέον το τερματικό στάδιο της κοινωνικής εξέλιξης και ως εκ τούτου το κοινωνικό ζητούμενο.

³ Justus Moeser (1720 - 1794). Γερμανός νομικός, πολιτευτής, λογοτέχνης, ιστορικός και κοινωνικός θεωρητικός.

Έτσι, η χρησιμοποίηση του όρου της βιολογικής ανάπτυξης των οργανισμών από τις κοινωνικές επιστήμες και την πολιτική είχε σαν αποτέλεσμα την διαστρέβλωση της έννοιας της ιστορίας και ταυτόχρονα τον ορισμό του Δυτικού τρόπου κοινωνικής ζωής ως «πρότυπο», απαγορεύοντας ουσιαστικά στους υπόλοιπους διαφορετικούς πολιτισμούς να ορίσουν τις δικές τους μορφές πρότυπης κοινωνικής ζωής. Οπότε πλέον στο 19ο αιώνα ο όρος «ανάπτυξη» αρχίζει να συσσωρεύει μία ποικιλία εννοιών και νοημάτων. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η εγκυκλοπαίδεια που εκδίδεται το 1860 στην Γερμανία με τον τίτλο «Encyclopedia of All Systems of Teaching and Education», η οποία στην καταχώρηση της για την «ανάπτυξη» σημειώνει ότι «ο όρος χρησιμοποιείται για σχεδόν όλα όσα έχει ή γνωρίζει ο άνθρωπος».

Στις αρχές του 20ου αιώνα λόγω της ανάπτυξης των αστικών κέντρων ο όρος «αστική ανάπτυξη» είναι πλέον ευρύτατα διαδεδομένος περιγράφοντας όμως τον τρόπο με τον οποίο αναμορφώθηκε το αστικό περιβάλλον, επομένως δεν αποδίδει την γενική εικόνα που συσχετίζεται σήμερα με τη λέξη ανάπτυξη. Επιπλέον, ήταν απαραίτητη μία άλλη έννοια που να μπορεί να αποδώσει το συσχετισμό αποικιοκρατίας, ιδρυθείσας έναν αιώνα πριν, και ανάπτυξης. Προκειμένου να δοθεί μια θετική σημασία στη φιλοσοφία της αποικιοκρατίας, ο αποικιοκράτης εκτός από το στόχο της οικονομικής ανάπτυξης της κατακτημένης περιοχής αναλαμβάνει ταυτόχρονα την ευθύνη για τη φροντίδα της ευημερίας των ντόπιων. Η διπλή αυτή «εντολή», η ταύτιση του επιπέδου πολιτισμού με το επίπεδο παραγωγής, συγχωνεύτηκε στην έννοια της ανάπτυξης.

Με την πάροδο των χρόνων ο όρος συνεχίζει να συσσωρεύει ποικίλες έννοιες για να φτάσει σήμερα να αποτελεί έναν ασαφή όρο ο οποίος στερείται ακριβούς νοήματος. Μάλιστα, ακόμη και η κοινά αποδεκτή αντίληψη ότι σαν όρος αποπνέει «θετική» χροιά αφού συνδέεται με έννοιες όπως «εξέλιξη», «ωρίμανση» και «πρόοδος», αμφισβητείται ενδεχομένως από τα δύο τρίτα του πλανήτη για τα οποία αποτελεί απλά μία υπενθύμιση του «ότι τι δεν είναι ανεπτυγμένα» και του ότι για να φτάσουν στην πολυπόθητη ανάπτυξη θα πρέπει να υποδουλωθούν στα όνειρα και στους πολιτισμούς των «ανεπτυγμένων» κρατών. Ας επανέλθουμε όμως στον Truman. Ο Truman στον επινίκιο λόγο του δεν είχε φυσικά την μέριμνα να

μιλήσει με ακρίβεια για την έννοια της λέξης «ανάπτυξη». Την χρησιμοποίησε κρατώντας το επαναστατικό νόημα που είχε αποκτήσει η λέξη από τον Μαρξ, θέλοντας να βρει κάποιο αντίδοτο στην λέξη «επανάσταση» που εκείνη την εποχή διαδιδόταν έντονα από την Κίνα του Μάο. Αμέσως μετά όμως, αποσαφηνίσεις τόσο της έννοιας ανάπτυξη όσο κυρίως και του όρου «υποανάπτυκτος» άρχισαν να εμφανίζονται. Η ερμηνεία του όρου «υπανάπτυκτος», συνδέθηκε με όρους εμπορίου, αγοράς, με σχέσεις εξάρτησης και προστασίας, ή και με έννοιες όπως διαφθορά, έλλειψη δημοκρατίας ή επιχειρηματικότητας.

Παρόλα αυτά υπήρξε, ιδίως στην Λατινική Αμερική, και η άλλη άποψη σύμφωνα με την οποία οι κύριες αιτίες της «οπισθοδρόμησης» ή της «φτώχειας» σε αυτές τις χώρες ήταν η αποικιοκρατία και η προσπάθεια εκμετάλλευσης των πόρων τους από τις καπιταλιστικές χώρες-κατακτητές τους. Με άλλα λόγια άρα ισχυριζόντουσαν ότι αιτία της «υποανάπτυξης» ήταν η ίδια η «ανάπτυξη».

Η ίδια η συζήτηση όμως, που αναπτύχθηκε και που συνεχίζεται και σήμερα για τα αίτια της «υποανάπτυξης», καθιστά το φαινόμενο αυτό υπαρκτό. Κανένας πια δεν αμφιβάλει για την ύπαρξη του φαινομένου αυτού, το οποίο καθίσταται έτσι γεγονός. Και κανένας πια δεν αντιλαμβάνεται ότι η λέξη «ανεπτυγμένος» είναι ένα συγκριτικό επίθετο, η βάση σύγκρισης του οποίου είναι μία δυτικού τύπου, ομοιογενής και γραμμική εξέλιξη του κόσμου, η οποία όμως είναι αναπόδεικτη μέχρι σήμερα, και για την οποία θα έπρεπε κανείς να είναι επιφυλακτικός.

Ο όρος «ανάπτυξη», όπως προκύπτει από τα παραπάνω, υπέφερε μια δραματική μεταμόρφωση από τον Truman. Αποδυναμώθηκε όμως ακόμα περισσότερο από τους πρώτους, μετά τον Truman, διαφημιστές του, οι οποίοι περιόριζαν το νόημά του μόνο στην οικονομική ανάπτυξη. Ανάπτυξη σήμαινε κυρίως η αύξηση του κατά κεφαλήν εισοδήματος των υποανάπτυκτων περιοχών.

Οπότε, θα περίμενε κανείς εξαιτίας του οικονομικού αυτού προσανατολισμού, η πραγματική κοινωνική κατάσταση των «υποανάπτυκτων» κρατών να υποσκιάζεται. Στην πράξη όμως όλες οι εκθέσεις που δημοσιεύονταν (π.χ. η Έκθεση για την παγκόσμια κοινωνική κατάσταση το 1952) αναφερόντουσαν

στην βελτίωση του κοινωνικού χαρακτήρα των κρατών αυτών. Θεωρούσαν όμως ότι η εξέλιξη αυτή ήταν φυσικό επακόλουθο της οικονομικής ανάπτυξης. Προήλθε, λοιπόν, η έκφραση «κοινωνική ανάπτυξη» η οποία πρωτοπαρουσιάστηκε σε τέτοιου είδους αναφορές, ως συμπλήρωμα της έκφρασης «οικονομική ανάπτυξη». Έτσι, παρότι αρχικά οι κοινωνικές και οι οικονομικές προεκτάσεις του όρου ανάπτυξης εξετάζονταν ξεχωριστά, στην συνέχεια οι δύο όροι ενώθηκαν και μία καινούργια έννοια προστέθηκε: η «ενοποίηση». Κατά αυτόν τον τρόπο, ξεκίνησε η αναζήτηση για μία ενιαία μέθοδο σχεδιασμού και ανάπτυξης (International Development Strategy το 1970). Με τη μέθοδο όμως αυτή, σημαντικά προβλήματα όπως το οικολογικό, το πληθυσμιακό, τα προβλήματα φτώχειας, πείνας, ανεργίας, κοινωνικών ανισοτήτων κ.α. ήρθαν διαδοχικά στο προσκήνιο και, συνεπώς, οι ιδιαιτερότητες του κάθε πολύπλοκου προβλήματος οδήγησαν σε αμφισβήτηση της μεθόδου «ενοποίησης».

Στη συνέχεια, η έννοια της ανάπτυξης άλλαξε (Declaration of Cocoyoc το 1974) υπόβαθρο και εστιάστηκε στον άνθρωπο (human-centered development). Εστιάστηκε μάλιστα στις βασικές ανάγκες του ανθρώπου (πείνα, δυστυχία κ.α.) στοχεύοντας σε μία στρατηγική η οποία θα επιτύγχανε να επιφέρει ένα ελάχιστο επίπεδο συνθηκών ζωής παγκοσμίως μέχρι το τέλος του αιώνα (Conference on Employment, Income Distribution and Social Progress το 1975). Η στρατηγική αυτή πρότεινε την απευθείας αντιμετώπιση των βασικών προβλημάτων του ανθρώπου σε αντίθεση με τις προηγούμενες στρατηγικές οι οποίες θεωρούσαν ότι τα βασικά αυτά προβλήματα θα επιλύονταν σαν συνέπεια της ίδιας της ανάπτυξης.

Ταυτόχρονα, οι ειδικοί της Unesco, προωθούσαν την έννοια της «ενδογενούς ανάπτυξης» η οποία απέρριπτε την αναγκαιότητα της καθολικής απομίμησης των μοντέλων ανάπτυξης των βιομηχανικών κρατών και πρότεινε μία στρατηγική ανάπτυξης η οποία θα λάμβανε υπόψη τις ιδιαιτερότητες του κάθε κράτους χωριστά. Παρόλα αυτά λίγοι κατάλαβαν τότε πως η έννοια της ενδογενούς ανάπτυξης οδηγούσε ουσιαστικά την θεωρία και τις πρακτικές της ανάπτυξης σε αδιέξοδο (Conference of Unesco Experts το 1978). Αν η υποκίνηση ήταν πραγματικά ενδογενής και τα κίνητρα προέρχονταν από τις διαφορετικές κουλτούρες τότε

διαλυόταν η ίδια η σύλληψη της έννοιας ανάπτυξη η οποία βασιζόταν στην επιβολή ενός μοναδικού πολιτιστικού μοντέλου σε όλο τον κόσμο.

Η δεκαετία του 1980 ονομάστηκε «η χαμένη δεκαετία της ανάπτυξης», γιατί επικράτησε γενικότερα ένας πεσιμισμός ως προς τα επιτεύγματα των προηγούμενων χρόνων στο όνομα της ανάπτυξης. Στη δεκαετία του 1990 ένα νέο ήθος ανάπτυξης παρουσιάστηκε: η «επανάπτυξη» (redevelopment), η οποία είχε δύο ξεχωριστές κατευθυντήριες γραμμές. Για τις αναπτυγμένες χώρες σήμαινε την ανάπτυξη ξανά όσων δεν είχαν αναπτυχθεί σωστά ή ήταν πλέον απαρχαιωμένα. Για τις υπόλοιπες, σήμαινε τον παροπλισμό όσων είχαν απομείνει από τη δεκαετία του '80, με σκοπό να δημιουργηθεί χώρος για τα «κατάλοιπα» που προέκυψαν από τις προηγούμενες περιόδους ανάπτυξης των ανεπτυγμένων χωρών (πυρηνικά απόβλητα, απαρχαιωμένα ή ρυπογόνα βιομηχανικά εργοστάσια, απούλητα ή απαγορευμένα εμπορεύματα). Οι τελευταίες, στο όνομα της ανταγωνιστικότητας, υποχρεώθηκαν στην αποδοχή της καταστροφής όσων είχαν «αναπτυχθεί» τα τελευταία 30 χρόνια από φόβο μην μείνουν έξω από τον αγώνα της ανάπτυξης.

Έτσι φτάνουμε στην έννοια της «αιεφόρου ανάπτυξης», όπως ορίστηκε από την έκθεση Brundtland⁴. Ως αιεφόρος ανάπτυξη ορίζεται «η ανάπτυξη η οποία καλύπτει τις ανάγκες του παρόντος, ξεκινώντας από τις ανάγκες των φτωχότερων, χωρίς να διακυβεύεται η ικανότητα των μελλοντικών γενεών να καλύψουν τις δικές τους ανάγκες». (W.C.E.D. 1987) Η έκθεση Brundtland προωθεί μία πράσινη και δημοκρατική επανάπτυξη «για το κοινό μας μέλλον», χρησιμοποιώντας τον όρο περιβάλλον σαν «σημαία» για τον καθορισμό μίας νέας πολιτικής ανάπτυξης.

Συμπερασματικά, ένα βασικό πρόβλημα αποτελεί το γεγονός ότι υπάρχουν πολλές και διαφορετικές αντιλήψεις για την έννοια της ανάπτυξης και πώς αυτή μπορεί να επιτευχθεί. Συνήθως οι διατυπωμένες θεωρίες είναι μονοεπιστημονικές και αφορούν κυρίως στην οικονομική διάσταση της ανάπτυξης. Υπάρχει μια σύγχυση διεθνώς, σε επιστημονικό και πολιτικό επίπεδο, για την έννοια της

⁴ Η έκθεση Brundtland 1987 της Παγκόσμιας Επιτροπής για την Ανάπτυξη και το Περιβάλλον συντάχθηκε υπό την προεδρία της τότε πρωθυπουργού της Νορβηγίας κ. Gro Harlem Brundtland - θεωρείται ο ιδεολογικός προπομπός και η βάση για την Agenda 21 και την έναρξη της εφαρμογής της αιεφόρου και βιώσιμης ανάπτυξης

ανάπτυξης αλλά ταυτόχρονα υπάρχει και η πλούσια εμπειρία από τις αναπτυξιακές προσπάθειες σε «πλανητικό αλλά και υπερεθνικό, εθνικό, περιφερειακό και τοπικό επίπεδο», των οποίων τις συνέπειες βιώνουν τόσο οι πολίτες των αναπτυγμένων όσο και των αναπτυσσόμενων χωρών.

Η έκθεση Brundtland, περιλαμβάνει σε μεγάλο βαθμό και το περιβάλλον ως κύριο μάλιστα άξονα στην ανάπτυξη. Τι εννοούμε όμως με τη λέξη «περιβάλλον»; Το ταξίδι του Neil Armstrong από την γη στη σελήνη το 1969 μας έφερε αντιμέτωπους με μία νέα μαγική εικόνα, όχι αυτή της σελήνης αλλά εκείνη της γης. Η φωτογράφιση από το διάστημα μετέδωσε μία καινούργια πραγματικότητα στον πλανήτη, μετατρέποντάς τον σε ένα αντικείμενο το οποίο «βρίσκεται εκεί, μπροστά στα μάτια μας». Έτσι για πρώτη φορά μπορέσαμε να μιλήσουμε για τον «πλανήτη μας». Η λέξη όμως «μας» υποδήλωνε ταυτόχρονα δύο αντιφατικές έννοιες, την έννοια της συμμετοχής και την έννοια της ιδιοκτησίας. Συνεπώς η εικόνα για τον πλανήτη μας, μετέφερε ταυτόχρονα δυο αλληλοσυγκρουόμενα μηνύματα: εκείνο της μετριοπάθειας και εκείνο της μεγαλομανίας. (Sachs 1999)

Η ίδια αντιφατικότητα χαρακτηρίζει και τον όρο «περιβάλλον» σήμερα. Ενώ στην αρχή χρησιμοποιήθηκε για την κριτική των πολιτικών ανάπτυξης που ακολουθούνταν, σήμερα αποτελεί το έμβλημα μίας νέας εποχής ανάπτυξης. Όντως, από την δεκαετία του '90 η στρατηγική της ανάπτυξης στοχεύει πλέον στην «επιβίωση του πλανήτη». Αφετηρία για αυτή την αλλαγή στρατηγικής αποτέλεσε η έκθεση Brundtland η οποία συντάχτηκε στο πλαίσιο του Παγκοσμίου Συνεδρίου για το Περιβάλλον και την Ανάπτυξη. Χαρακτηριστική είναι η εισαγωγική φράση της: «Αυτή η νέα πραγματικότητα, από την οποία δεν υπάρχει καμία διαφυγή, πρέπει να αναγνωριστεί και να διακυβερνηθεί».

Από το 1945 και μετά, το νόημα του όρου «ανάπτυξη» καθοριζόταν από τους εκάστοτε στόχους των πλούσιων κρατών. Και ο όρος «περιβάλλον» δεν αποτέλεσε εξαίρεση αυτού του κανόνα. Για πρώτη φορά το περιβάλλον αποτέλεσε μέρος της διεθνούς ατζέντας το 1972. Στο συνέδριο των Ηνωμένων Εθνών για το Ανθρώπινο περιβάλλον που έγινε στη Στοκχόλμη τέθηκαν υπό συζήτηση διακρατικά θέματα όπως η μόλυνση της Βαλτικής, η όξινη βροχή κ.α. Έτσι, ήρθε στο προσκήνιο μία νέα

κατηγορία προβλημάτων, τα «παγκόσμια ζητήματα» (global issues). Κατά συνέπεια άρχισε να προωθείται μία νέα αντίληψη σύμφωνα με την οποία ο κόσμος αποτελεί ένα σύστημα το οποίο λειτουργεί υπό την επίδραση πολλών κοινών και αλληλοσχετιζόμενων περιορισμών. Αποτελεί ένα σύστημα του οποίου η σταθερότητα εξαρτάται από την ισορροπία των συστατικών του μερών, όπως ο πληθυσμός, η τεχνολογία, οι φυσικοί πόροι, το περιβάλλον κ.α. Οπότε, η ιδέα της συνεχούς και ατέρμονους προόδου ενός, κατά τα άλλα, πεπερασμένου κόσμου άρχισε να φαντάζει πλάνη και την θέση της έπαιρνε η ιδέα ενός «παγκόσμιου οικοσυστήματος» (global ecosystem) το οποίο όμως θεωρείται διαχειρίσιμο.

Η ιδέα αυτή του παγκόσμιου οικοσυστήματος είχε ανταγωνιστές τις βιοκεντρικές⁵ και ανθρωποκεντρικές⁶ θεωρίες περιβαλλοντικής ηθικής οι οποίες όμως ήταν ξένες προς τις αντιλήψεις της διεθνούς «ελίτ ανάπτυξης». Οι απόψεις των βιοκεντρικών, ακολουθώντας τους Thoreau⁷, Emerson και Muir⁸, απέδιδαν απόλυτη αξία στη φύση και απαιτούσαν την παύση της εκμετάλλευσής της, ακόμη και αν αυτή γινόταν με έναν πιο εκλεπτυσμένο και ευέλικτο τρόπο. Οι απόψεις των ανθρωποκεντρικών, όπως ο Mumford και ο Schumacher⁹, αναγνώριζαν τα αδικήματα πάνω στη φύση ως ένα ακόμη σημάδι της υπεροχής της τεχνολογικής επέκτασης πάνω στον άνθρωπο και την ζωή του, με αποτέλεσμα να μη συμφωνούν με τους υποστηρικτές της «μηχανής ανάπτυξης».

Τελικά όμως εκείνη που επικράτησε ήταν η ερμηνεία που μεγέθυνε τις διαχειριστικές ευθύνες του ανθρώπου, δηλαδή αυτή του παγκόσμιου οικοσυστήματος. Πρότεινε την παγκόσμια κοινωνία ως μονάδα ανάλυσης και έθετε

⁵ Πρόκειται για μια θεωρία περιβαλλοντικής ηθικής που αντιμετωπίζει κάθε μορφή ζωής ως έχουσα αυθύπαρκτη αξία. Είναι γνωστή και ως βαθειά οικολογία. Η βαθειά οικολογία επεκτείνει την κοινότητα των ηθικών υποκειμένων και σε άλλα έμβια όντα καθώς και μη-έμβια αντικείμενα της φύσης. (Μαρούλης, Ζήκα και Κιντή 1999)

⁶ Πρόκειται για μια θεωρία περιβαλλοντικής ηθικής που συνηγορεί υπέρ όλων όσων υπάρχουν στη γη, ζώων, φυτών ακόμη και αψύχων με γνώμονα το συμφέρον του ανθρώπου. Οτιδήποτε βλάπτει το περιβάλλον βλάπτει και τον άνθρωπο. Είναι γνωστή και ως ρηχή οικολογία. (Μαρούλης, Ζήκα και Κιντή 1999)

⁷ David Henry Thoreau 1817-1862 Αμερικανός φιλόσοφος, φυσιοδίφης, συγγραφέας, ποιητής και επικριτής της τεχνολογικής ανάπτυξης

⁸ John Muir (1838 –1914) & Ralph W. Emerson (1803-1882) φυσιοδίφες, συγγραφείς, ποιητές και υπερασπιστές του φυσικού τρόπου ζωής απαλλαγμένου από την τεχνολογία

⁹ Lewis Mumford (1895-1990) E.F. Schumacher (1911-1977)

τον Τρίτο Κόσμο στο κέντρο του παγκοσμίου ενδιαφέροντος. Και φυσικά, παρότι η ιδέα της ανάπτυξης είχε καταρρεύσει, η νέα αυτή ερμηνεία του παγκόσμιου οικοσυστήματος υιοθετήθηκε άμεσα από εκείνους που αισθάνονταν υπεύθυνοι για την τύχη του κόσμου, δίνοντας τους, εκ νέου, ένα νέο κίνητρο για να κρατηθούν: την επιδίωξη της σταθερότητας.

Παρόλα αυτά, υπήρχαν ακόμα αρκετά εμπόδια που έπρεπε να ξεπεραστούν μέχρι την σύνταξη της Έκθεσης Brundtland, το 1987, η οποία διακήρυττε την άμεση συσχέτιση μεταξύ της επιθυμίας για ανάπτυξη και του ενδιαφέροντος για το περιβάλλον. Το πρώτο από τα εμπόδια αυτά αποτέλεσε το γεγονός ότι, ακόμα και οι χώρες του Τρίτου Κόσμου, στο όνομα της συνεχούς προόδου και στην προσπάθειά τους να αυξήσουν το ΑΕΠ (Ακαθάριστο Εθνικό Προϊόν) δεν δίσταζαν να στραφούν κατά της φύσης. Η κατάσταση αυτή συνεχίστηκε μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του '70, όταν οι συνέπειες της πετρελαϊκής κρίσης έδειξαν στις κυβερνήσεις ότι η συνεχής πρόοδος δεν εξαρτάται μόνο από την δημιουργία κεφαλαίου ή από το ικανό εργατικό δυναμικό αλλά εξαρτάται και από την μακροπρόθεσμη διαθεσιμότητα των φυσικών πόρων. Κατά συνέπεια, κατέστη αναγκαίο ο σχεδιασμός της ανάπτυξης να συμπεριλάβει και την «αποτελεσματική διαχείριση των φυσικών πόρων». Περί αυτού, η έκθεση Brundtland ανέφερε τα εξής: «Είμαστε πια υποχρεωμένοι να ενδιαφερθούμε για τις επιδράσεις της οικολογικής πίεσης - υποβάθμιση των εδαφών, των υδροφόρων οριζόντων, της ατμόσφαιράς και των δασών - επάνω στις οικονομικές μας προοπτικές».

Ένα δεύτερο εμπόδιο που έπρεπε να ξεπεραστεί, ήταν το γεγονός ότι από την βιομηχανική επανάσταση και μετά η πρόοδος ήταν άρρηκτα συνδεδεμένη με την τεχνολογική πρόοδο που επέτασσε, μονόπλευρα εκείνη την εποχή, την εκμετάλλευση ολοένα και περισσότερων φυσικών πόρων. Εναλλακτικοί δρόμοι τόσο ως προς τη χρήση της τεχνολογίας όσο και ως προς την ανάπτυξη την ίδια, άρχισαν να συζητιούνται μόνο μετά το 1972 (συνέδριο των Ηνωμένων Εθνών για το Ανθρώπινο περιβάλλον στην Στοκχόλμη). Στα τέλη πια της δεκαετίας του '70 είχε γίνει σαφές ότι τα «όρια της ανάπτυξης» δεν αποτελούσαν κάτι που εμπόδιζε την πρόοδο αλλά κάτι που έδειχνε ένα διαφορετικό δρόμο προόδου.

Ένα τελευταίο φράγμα που ξεπεράστηκε και αυτό την δεκαετία του '70 ήταν το γεγονός ότι ο περιβαλλοντισμός θεωρούνταν επιζήμιος στην προσπάθεια μείωσης της φτώχειας. Η απαίτηση μείωσης της φτώχειας παγκοσμίως ήταν ανέκαθεν μία από τις βασικές επιδιώξεις του κινήματος της ανάπτυξης. Αρχικά όμως η φτώχεια δεν θεωρούταν ότι συσχετιζόταν με την περιβαλλοντική υποβάθμιση αλλά εξεταζόταν μόνο ως χαρακτηριστικό της επίδρασης της βιομηχανοποίησης. Αργότερα όμως, με την συνεχιζόμενη αποψίλωση και ερημοποίηση αρκετών αναπτυσσόμενων σημείων του πλανήτη, οι φτωχοί άρχισαν να αναγνωρίζονται ως μεσάζοντες της περιβαλλοντικής καταστροφής. Όπως το έθεσε η έκθεση Brundtland, «η φτώχεια μειώνει την δυνατότητα των ανθρώπων να χρησιμοποιούν τους φυσικούς πόρους με έναν αειφόρο τρόπο, και έτσι εντείνει την πίεση προς το περιβάλλον. Μία αναγκαία αλλά όχι επαρκής συνθήκη για την εξάλειψη της απόλυτης φτώχειας είναι η σχετικά άμεση αύξηση του κατά κεφαλήν εισοδήματος στις χώρες του Τρίτου Κόσμου».

Με τη σταδιακή υπερπήδηση των παραπάνω βασικών εμποδίων, ο δρόμος ήταν πια ανοιχτός για το «πάντρεμα» των όρων «ανάπτυξη» και «περιβάλλον». «Καμία ανάπτυξη χωρίς αειφορία και καμία αειφορία χωρίς ανάπτυξη» ήταν η φράση που εγκαθίδρυε τον παραπάνω δεσμό.

Όμως αυτή η λύση δεν ήταν τίποτα άλλο από την επανάληψη του ήδη δοκιμασμένου «τρικ» σύμφωνα με το οποίο κάθε φορά που κάποια καταστρεπτικά αποτελέσματα της ανάπτυξης αναγνωρίζονταν, ή έννοια της ανάπτυξης «ξεχείλωνε» και άλλο, ώστε να μπορέσει να συμπεριλάβει τόσο την «πληγή» (δηλαδή το πρόβλημα), όσο και την «θεραπεία». Το ίδιο είχε συμβεί, για παράδειγμα, και στις αρχές τις δεκαετίας του '70 όταν έγινε αντιληπτό ότι το κυνήγι της ανάπτυξης ουσιαστικά συντελούσε στην αύξηση της φτώχειας. Τότε προτάθηκε η έννοια της «δίκαιης ανάπτυξης» (equitable development) ως λύση. Με την ίδια λογική, η έκθεση Brundtland, ενσωμάτωνε το ενδιαφέρον για το περιβάλλον στην έννοια της ανάπτυξης, προβάλλοντας την «αειφόρο ανάπτυξη» ως την εννοιολογική στέγη τόσο της καταπάτησης όσο και της προστασίας του περιβάλλοντος.

Σύμφωνα με την έκθεση Brundtland ένας πιο αναλυτικός ορισμός της αειφόρου/βιώσιμης ανάπτυξης, που υποδεικνύει σε μεγαλύτερο βαθμό κάποια από τα βασικά της σημεία, είναι ο εξής: (W.C.E.D. 1987)

«Η έννοια της βιώσιμης ανάπτυξης συνεπάγεται όρια - όχι απόλυτα όρια αλλά περιορισμούς - που επιβάλλονται από την σημερινή κατάσταση της τεχνολογίας και κοινωνικής οργάνωσης των περιβαλλοντικών πόρων και από την ικανότητα της βιόσφαιρας να απορροφά τις συνέπειες της ανθρώπινης δραστηριότητας. Αλλά τεχνολογία και κοινωνική οργάνωση μπορούν και οι δύο να επηρεαστούν και να βελτιωθούν ώστε να οδηγήσουν σε μια νέα εποχή οικονομικής μεγέθυνσης. Η Επιτροπή πιστεύει ότι η εκτεταμένη φτώχεια δεν είναι πλέον αναπόφευκτη. ... Ένας κόσμος στον οποίο η φτώχεια θα είναι ενδημική, πάντα θα είναι επιρρεπής σε οικολογικές και άλλες καταστροφές. Το να καλυφθούν οι ουσιώδεις ανάγκες απαιτεί, όχι μόνον μια νέα εποχή οικονομικής μεγέθυνσης για τα έθνη στα οποία η πλειοψηφία είναι φτωχοί, αλλά και μια διαβεβαίωση ότι αυτοί οι φτωχοί θα πάρουν ένα δίκαιο μερίδιο από τους πόρους που απαιτούνται για να στηριχθεί αυτή η ανάπτυξη. Μια τέτοια ισότητα θα μπορούσε να υποστηριχθεί από πολιτικά συστήματα τα οποία εξασφαλίζουν αποτελεσματική συμμετοχή των πολιτών στη λήψη αποφάσεων και από μεγαλύτερη δημοκρατία στη διεθνή λήψη αποφάσεων. ..Η βιώσιμη ανάπτυξη μπορεί να επιτευχθεί μόνον αν το μέγεθος του πληθυσμού και της οικονομικής μεγέθυνσης είναι σε αρμονία με το μεταβαλλόμενο παραγωγικό δυναμικό των οικοσυστημάτων. Τέλος, η βιώσιμη ανάπτυξη δεν είναι μια σταθερή κατάσταση αρμονίας, αλλά μάλλον μια διαδικασία αλλαγής, στην οποία η εκμετάλλευση των πόρων, η κατεύθυνση συνεπείς με τις μελλοντικές καθώς και με τις τωρινές ανάγκες. Δεν ισχυριζόμαστε ότι η διαδικασία είναι εύκολη. Επίπονες επιλογές πρέπει να γίνουν. Έτσι, σε τελική ανάλυση, η βιώσιμη ανάπτυξη πρέπει να στηριχθεί στην πολιτική βούληση».

Η Επιτροπή (W.C.E.D.) κάνει μια σειρά σωστών διαπιστώσεων, για την αύξηση των ανισοτήτων, της φτώχειας, που αφορά στην πλειοψηφία των πολιτών, της υποβάθμισης του περιβάλλοντος και της ανάγκης εξάλειψής τους. Αναφέρεται στην ανάγκη συμμετοχής των πολιτών στη λήψη αποφάσεων και στη σημασία της πολιτικής βούλησης. Αναφέρεται όμως σε μια νέα εποχή οικονομικής μεγέθυνσης,

και αντιμετωπίζει τα οικοσύστημα ως ένα παραγωγικό δυναμικό. Περιορίζεται στην ανάγκη λήψης μέτρων ορθολογικής διαχείρισης των φυσικών διαθεσίμων του πλανήτη, ώστε να αρκέσουν και για τις επόμενες γενεές.

Είναι πολύ σημαντικό να διαπιστωθεί ότι και με το νέο νόημα, στην πράξη, η ανάπτυξη παραμένει να εξυπηρετεί πάντα τον σκοπό για το οποίο επινοήθηκε: την αύξηση του ΑΕΠ. Κατά αυτόν τον τρόπο, η έκθεση Brundtland καταλήγει να προτείνει την συνέχεια της ανάπτυξης με στόχο όμως αυτή τη φορά να αναχαιτίσει και την οικολογική καταστροφή για τις επόμενες γενιές. Έτσι, καινούργιες περιοχές για παρέμβαση ανοίγουν, η φύση καθίσταται ένα πεδίο πολιτικής και μία νέα τάξη τεχνοκρατών αισθάνονται την υποχρέωση να προσπαθήσουν να αποτρέψουν την ανάπτυξη από το τέλμα.

Η βιώσιμη ανάπτυξη είναι και αυτή μια μερική θεωρία και πρακτική ανάπτυξης, γιατί αντιμετωπίζει το όλον της ολοκληρωμένης ανάπτυξης ως σύνολο αποσπασματικών ανεξάρτητων μέτρων στα πεδία της οικονομίας, της κοινωνίας, της πολιτικής, του πολιτισμού, της τεχνολογίας, του περιβάλλοντος. Είναι θεμελιωμένη στην έννοια της βιωσιμότητας, π.χ. της βιωσιμότητας των επιχειρήσεων με βασικό θεμέλιο την ανταγωνιστικότητα, στη βιωσιμότητα του ασφαλιστικού συστήματος με αύξηση του απαιτούμενου για σύνταξη χρόνου εργασίας, της βιωσιμότητας του εκπαιδευτικού συστήματος που επικεντρώνεται στην εξειδίκευση και στην υιοθέτηση επιχειρηματικών πρακτικών ώστε να παράγει το κατάλληλα τεχνικά και επαγγελματικά καταρτισμένο παραγωγικό δυναμικό.

Συνοψίζοντας λοιπόν, ο όρος “ανάπτυξη” εμφανίζεται επίσημα στο προσκήνιο μετά το Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο. Από τότε καταγράφονται πολλοί και διαφορετικοί ορισμοί της έννοιας αυτής χωρίς μέχρι σήμερα να υπάρχει ένας συγκεκριμένος παγκοσμίως κοινά αποδεκτός από ολόκληρη την πανεπιστημιακή κοινότητα. Κατά τον Bertrand αυτό οφείλεται στις παρακάτω αιτίες: στη σταδιακή μεταβολή της εννοιολογικής σημασίας του όρου, στις αλλαγές που πραγματοποιούνται συχνά στους στόχους των προγραμμάτων, στις διαφορετικές απόψεις των ειδικών κατά το σχεδιασμό των προγραμμάτων αυτών, στους επιθετικούς προσδιορισμούς που προηγούνται του όρου, στη σύγχυσή του με

άλλους όρους που αναφέρονται σε αλλαγή (εκβιομηχάνιση, ανάκαμψη κ.α.), στις ιδιαιτερότητες του πληθυσμού προς τον οποίο απευθύνεται κάθε φορά ο όρος, στις διαφορετικές ιδεολογικές απόψεις των επιστημόνων που ασχολούνται με το θέμα και τέλος στην απροθυμία των κοινωνιολόγων να διαμορφώσουν ένα συγκεκριμένο επιστημονικό πλαίσιο. (Αποστολόπουλος 2004)

Στην ουσία η έννοια της ανάπτυξης δεν είναι μονοσήμαντη. Νοείται ως παρούσα κατάσταση, ως συνειδητά επιδιωκόμενη μέλλουσα κατάσταση και ως συνειδητή ορθολογική διαδικασία που οδηγεί από στάδιο σε στάδιο σε συγκεκριμένο πλαίσιο σκοπών (Δεληθέου, 2005). Σύμφωνα με τους Oberle, Stowers και Darby «ανάπτυξη είναι μια διαδικασία όπου ένας όλο και μεγαλύτερος αριθμός ατόμων μιας δεδομένης περιοχής ή ενός δεδομένου περιβάλλοντος, λαμβάνει και υλοποιεί κοινωνικά υπεύθυνες αποφάσεις, η πιθανή συνέπεια των οποίων είναι η βελτίωση των συνθηκών διαβίωσης μερικών ατόμων χωρίς να χειροτερεύουν τις ζωές των άλλων» (Αποστολόπουλος, 2004). Ο παραπάνω ορισμός αναφέρεται σε βελτίωση όχι μόνο του εισοδήματος, αλλά συνολικά του βιοτικού επιπέδου του πληθυσμού και στη συμμετοχή των ατόμων στη λήψη αποφάσεων. Έχει έτσι οικονομική και κοινωνική βάση λαμβάνοντας υπόψη και την ηθική από τη στιγμή που οι αποφάσεις λαμβάνονται υπεύθυνα και σέβονται τις συνθήκες ζωής όλων. Ο G. M. Meir ορίζει την οικονομική ανάπτυξη ως μια δυναμική διαδικασία κατά την οποία το πραγματικό κατά κεφαλήν εισόδημα μιας χώρας αυξάνεται μακροχρόνια, παράλληλα με το επίπεδο κοινωνικής ευημερίας του πληθυσμού. Στο δεύτερο σκέλος του ορισμού γίνεται ένας σαφής διαχωρισμός μεταξύ οικονομικής ανάπτυξης και οικονομικής μεγέθυνσης.

Οι δύο αυτοί όροι συχνά συγχέονται, ωστόσο η οικονομική μεγέθυνση χρησιμοποιείται με το νόημα της οικονομικής ευημερίας, χωρίς κοινωνικές προεκτάσεις (UNESCO,1972) και αναφέρεται περισσότερο στην αύξηση της παραγωγικότητας και λιγότερο σε αξιόλογες διαρθρωτικές αλλαγές (Δεληθέου,2005). Άλλοι όροι που σχετίζονται με την ανάπτυξη και συναντώνται στην οικονομική επιστήμη και στη βιβλιογραφία είναι η «επέκταση», η «μεγιστοποίηση», η «αριστοποίηση», η «πρόοδος» κ.α. Η οικονομική «επέκταση» αναφέρεται στην κατάκτηση νέων αγορών, η «μεγιστοποίηση» στην αύξηση της

παραγωγικότητας, η «αριστοποίηση» στο μέγιστο δυνατό οικονομικό αποτέλεσμα και η οικονομική «πρόοδος» σε μακροχρόνια αύξηση του εθνικού εισοδήματος μιας χώρας. Αντιλαμβάνεται λοιπόν κανείς ότι η ανάπτυξη είναι μια έννοια ευρύτερη από τις προαναφερθείσες, οι οποίες αποτελούν υποσύνολό της.

Ολοκληρώνοντας το υποκεφάλαιο της ανάπτυξης και του περιβάλλοντος κρίνεται απαραίτητο να γίνει μια σύντομη αναφορά στην αγροτική και γεωργική ανάπτυξη αφού η περιοχή μελέτης αποτελούσε και αποτελεί κατεχοχήν αγροτική περιοχή. Η γεωργική ανάπτυξη σχετίζεται με την οικονομική, κοινωνική και τεχνολογική ανάπτυξη του γεωργικού τομέα και αποτελεί τρόπο κάθετης ανάπτυξης. Η αγροτική ανάπτυξη (ανάπτυξη της υπαίθρου) έχει μια ολοκληρωμένη διάσταση και αφορά στην ευρύτερη οικονομική, κοινωνική και περιβαλλοντική ανάπτυξη των αγροτικών περιοχών όπου ο γεωργικός τομέας είναι ο επικρατέστερος τομέας οικονομικής δράσης (Ευστράτογλου,1995). Επιδιώκει τη σύνδεση του γεωργικού κλάδου με τους υπόλοιπους τομείς της τοπικής οικονομίας, την ενεργοποίηση του εγχώριου πληθυσμού, τη θεμελίωση της αναπτυξιακής λογικής στα άτομα της αγροτικής κοινότητας, την οργάνωση αναπτυξιακών μηχανισμών και την εφαρμογή ολοκληρωμένων αναπτυξιακών προγραμμάτων. Τα προγράμματα στην περίπτωση αυτή αποβλέπουν στην ενίσχυση του γεωργικού εισοδήματος από συμπληρωματική εξωγεωργική απασχόληση του πληθυσμού και είναι συνδεδεμένα με τον πολυτομεακό χαρακτήρα της γεωργίας. Ο πολυτομεακός αυτός χαρακτήρας στηρίζεται στην αξιοποίηση του φυσικού περιβάλλοντος, του αγροτικού τοπίου και της πολιτιστικής κληρονομιάς της υπαίθρου. (Αλέγρας,2003)

Αγροτική Πολιτική και Ανάπτυξη στην Ελλάδα

Η αγροτική πολιτική εξετάζεται με βάση τις κρατικές δαπάνες ενισχύσεων – επιδοτήσεων και επενδύσεων, οι οποίες με τη σειρά τους αντιπροσωπεύουν την πολιτική οικονομικών ενισχύσεων και την πολιτική διαρθρώσεων αντίστοιχα. Η αγροτική ανάπτυξη, αποτυπώνεται με βάση την Παραγωγή των κλάδων Γεωργίας –

Κτηνοτροφίας, σε όγκο και αξία, το Ακαθάριστο Αγροτικό Προϊόν και το Αγροτικό Εισόδημα, χωρίς φυσικά να υπάρχει πρόθεση αμφισβήτησης του πολύπλευρου χαρακτήρα της έννοιας της «ανάπτυξης». Ακολούθως, η εξέλιξη του αγροτικού προϊόντος και εισοδήματος αντιπαραβάλλεται με εκείνη του ΑΕΠ και του Εθνικού εισοδήματος, που αντικατοπτρίζουν την ανάπτυξη της οικονομίας συνολικά. Τα παραπάνω μεγέθη, ωστόσο, δεν ήταν διαθέσιμα για την προπολεμική περίοδο και αντ' αυτών λαμβάνεται υπόψη η μεταβολή των καλλιεργούμενων εκτάσεων και της παραγωγής των κυριότερων γεωργικών προϊόντων. Ακόμη, πριν από την εκτίμηση της αγροτικής πολιτικής και ανάπτυξης για την περίοδο μετά την ένταξη στην ΕΟΚ γίνεται αναφορά στην εξέλιξη της Κοινής Αγροτικής Πολιτικής της ΕΕ, καθώς από το 1981 και μετά η εθνική αγροτική πολιτική ευθυγραμμίζεται με την κοινοτική και στις εθνικές δαπάνες αγροτικής πολιτικής προστίθενται οι δαπάνες του Ευρωπαϊκού Γεωργικού Ταμείου Προσανατολισμού και Εγγυήσεων.

Η αγροτική πολιτική στην Ελλάδα από τις αρχές του 20ου αιώνα είχε ως στόχο την καθιέρωση της μικρής αγροτικής ιδιοκτησίας και παραγωγής έτσι ώστε να είναι ευκολότερη απόσπαση του γεωργικού πλεονάσματος προκειμένου να αναπτυχθεί η βιομηχανία. Η κατάρρευση του διεθνούς νομισματικού συστήματος το 1929 οδήγησε τις εθνικές οικονομίες στην εσωστρέφεια και στην παρέμβαση του κράτους στην οικονομία. Σε γενικές γραμμές οι στόχοι της ελληνικής αγροτικής πολιτικής από το ξέσπασμα της οικονομικής κρίσης μέχρι την εμπλοκή της χώρας στο Β' Παγκόσμιο Πόλεμο συνοψίζονται ως εξής: α) αύξηση των καλλιεργούμενων εκτάσεων για τη γεωργία με τη διάθεση νέων γαιών, β) αύξηση της παραγωγής των καλλιεργούμενων εδαφών με τη βελτίωση των καλλιεργητικών μεθόδων και συστημάτων, γ) οικονομική ενίσχυση των αγροτών και δ) δασμολογική προστασία και εξασφάλιση της καλής διάθεσης των αγροτικών προϊόντων.

Τα διαθέσιμα στοιχεία (Πίνακας Α1) , δείχνουν ότι από το 1929 ως το 1939 υπήρξε αύξηση των καλλιεργούμενων εκτάσεων κατά 155%, της παραγωγής των κυριότερων αγροτικών προϊόντων κατά 209% και της μέσης στρεμματικής απόδοσης κατά 134%. Ωστόσο, ό,τι επιτεύχθηκε κατά τη διάρκεια της περιόδου 1929 – 1939 κατέρρευσε με την έναρξη του Β' Παγκοσμίου Πολέμου και τη δύσκολη περίοδο που ακολούθησε.

Πίνακας Α.1 Εξέλιξη μεγεθών γεωργίας, 1929 – 1939

ΕΤΟΣ	ΚΑΛΛΙΕΡΓΟΥΜΕΝΕΣ		ΜΕΣΗ
	ΕΚΤΑΣΕΙΣ (ΣΕ ΧΙΛΙΑΔΕΣ ΣΤΡΕΜΜΑΤΑ)	ΓΕΩΡΓΙΚΗ ΠΑΡΑΓΩΓΗ (ΣΕ ΤΟΝΟΥΣ)	ΣΤΡΕΜΜΑΤΙΚΗ ΑΠΟΔΟΣΗ (ΚΙΛΑ/ΣΤΡΕΜΜΑ)
1929	16.746	1.951.812	117
1930	17.789	1.697.350	95
1931	19.319	1.775.790	92
1932	19.210	2.522.730	131
1933	20.811	3.099.990	149
1934	21.445	2.871.100	134
1935	21.910	3.111.500	142
1936	23.156	2.725.200	118
1937	24.155	3.734.900	155
1938	24.096	3.866.400	160
1939	25.891	4.071.200	157

Πηγή: Απολογισμοί ΑΤΕ 1930 – 1939

Η Ελλάδα στις αρχές της δεκαετίας του 1950, βγαίνοντας από μια εξαιρετικά επώδυνη περίοδο και έχοντας ολοκληρώσει λίγο πριν το ξέσπασμα του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου μια μεγάλη αγροτική μεταρρύθμιση, αντιμετώπιζε την πρόκληση της ταχύρυθμης ανάπτυξης. Η ήττα της Αριστεράς στον εμφύλιο είχε ως αποτέλεσμα η χώρα να ενταχθεί στο δυτικό στρατόπεδο και να ακολουθήσει τον καπιταλιστικό τρόπο ανάπτυξης. Το ερώτημα που τέθηκε άμεσα ως προς την αναπτυξιακή στρατηγική της χώρας αφορούσε την επιλογή της γεωργίας ή της βιομηχανίας ως τομέα – κλειδιού για την ανάπτυξη. Ο συσχετισμός των πολιτικών δυνάμεων στη συγκεκριμένη φάση ήταν εις βάρος των αγροτών καθώς από τη μια πλευρά η στάση τους ήταν παθητική και το συνεταιριστικό κίνημα αδύναμο, ενώ από την άλλη η αμερικανική παρουσία και τα συμφέροντα της ανερχόμενης τάξης των επιχειρηματιών στήριζαν την με κάθε θυσία εκβιομηχάνιση της χώρας με φορέα την ιδιωτική πρωτοβουλία. Τελικά, η αναπτυξιακή στρατηγική που επιλέχθηκε ήταν ένα μοντέλο ανάπτυξης βασισμένο στη βιομηχανία, με φορέα την ιδιωτική πρωτοβουλία. Η αγροτική πολιτική θα έπρεπε να στηρίξει το μοντέλο αυτό, δηλαδή η πολιτική των αγροτικών τιμών και εισοδημάτων θα έπρεπε να εξυπηρετεί τη συσσώρευση στη βιομηχανία, ενώ η πολιτική αγροτικών διαρθρώσεων θα αντιμετώπιζε στενότητα λόγω της προτεραιότητας της βιομηχανικής ανάπτυξης. Θεωρητικά, ήταν ένα σύστημα πολιτικής, με εσωτερική συνοχή, υπέρ της

εκβιομηχάνισης, έστω και αν άφηνε σε δεύτερη μοίρα τη γεωργία. Εξάλλου, ήταν σύμφωνο με τη θεωρητική αντίληψη για το ρόλο της γεωργίας όπως είχε διατυπωθεί με βάση την ιστορική εμπειρία της ανάπτυξης των ήδη αναπτυγμένων χωρών. Ως το 1953 δεν φαινόταν να είχε διαμορφωθεί οριστικά το μοντέλο ανάπτυξης, και αυτό οφειλόταν στη ρευστή πολιτική κατάσταση που δεν επέτρεπε την επιλογή μιας ξεκάθαρης στρατηγικής. Η οριστικοποίηση της συγκεκριμένης επιλογής έγινε δυνατή μετά τη μεγάλη εκλογική νίκη του στρατάρχη Παπάγου στις εκλογές του 1953 και την άνοδο στην εξουσία της Συντηρητικής Παράταξης.(Μαραβέγιας Ν. 1992)

Τα χρόνια που ακολούθησαν και η μεταπολίτευση ,χαρακτήριστηκαν κυρίως από την είσοδο της χώρας στην τότε Ε.Ο.Κ.. Η αγροτική πολιτική διαμορφώθηκε, στο πλαίσιο της με κάθε τρόπο υποστήριξης της ιδιωτικής πρωτοβουλίας για τη βιομηχανική ανάπτυξη, με στόχο να εξυπηρετήσει τη συγκεκριμένη αναπτυξιακή στρατηγική. Οι διακηρυγμένοι στόχοι της αγροτικής πολιτικής, που δεν διέφερε ουσιαστικά από τις αντίστοιχες των Δυτικών χωρών, ήταν:

- α) Αύξηση των αγροτικών εισοδημάτων μέσω της αύξησης της παραγωγικότητας.
- β) Σταθεροποίηση των τιμών.
- γ) Αύξηση των αγροτικών εξαγωγών και εξασφάλιση αυτάρκειας σε βασικά προϊόντα.

Τα μέσα για την επίτευξη των στόχων αυτών ήταν η πολιτική τιμών και εισοδημάτων (ενισχύσεις – επιδοτήσεις), που στόχευε στη συγκράτηση του κόστους διατροφής και η διαρθρωτική πολιτική (επενδύσεις), που στόχευε στην αύξηση της παραγωγής και της παραγωγικότητας, προκειμένου να εξασφαλίζεται συνάλλαγμα από τις εξαγωγές, να ρυθμίζεται η αγροτική έξοδος και να διευρύνεται η εσωτερική αγορά, δηλαδή να αυξάνονται τα αγροτικά εισοδήματα. Αυτό ωστόσο στην πράξη δεν ήταν εύκολο. Η πολιτική τιμών και εισοδημάτων έπρεπε να τηρεί μια εξαιρετικά εύθραυστη ισορροπία: να συγκρατεί το κόστος διατροφής και ταυτόχρονα να κρατά τις τιμές των προϊόντων τουλάχιστον στο επίπεδο συντήρησης των αγροτών, προκειμένου να αποθαρρύνεται η αγροτική έξοδος και να διευρύνεται η αγορά. Για

το λόγο αυτό, μετά το 1962, ένα μεγάλο μέρος δαπανών αφορούσε τη διαχείριση των αγροτικών αγορών. Από την άλλη πλευρά, η διαρθρωτική πολιτική καλούνταν να εκσυγχρονίσει τον Αγροτικό Τομέα, χωρίς ωστόσο να της διατίθενται επαρκείς πόροι και χωρίς να γίνεται σωστή κατανομή των δαπανών. Από το 1962 ως το 1973 η ελληνική οικονομία άνοιξε περισσότερο στη διεθνή αγορά και η αγροτική πολιτική ήρθε αντιμέτωπη με νέα δεδομένα. Καταναλωτικά πρότυπα «αστικού τύπου» εισήλθαν στον αγροτικό χώρο, οδηγώντας σε αυξημένες αγροτικές διεκδικήσεις για μεγαλύτερα εισοδήματα, ενώ παράλληλα οι δυνατότητες αυτοκατανάλωσης μειωνόταν λόγω της εξειδίκευσης.

Ταυτόχρονα, η συμπίεση των αγροτικών τιμών οδηγούσε στη συμπίεση των εισοδημάτων αυξάνοντας ραγδαία την αγροτική έξοδο. Έτσι, στην προϋπάρχουσα ανάγκη διατήρησης χαμηλού κόστους διατροφής, αύξησης των εξαγωγών και διατήρησης της αγροτικής εξόδου σε ανεκτά επίπεδα προστέθηκε η αντίρροπη ανάγκη αύξησης των αγροτικών εισοδημάτων. Οι όποιες διαφοροποιήσεις που παρατηρούνται μεταξύ των περιόδων 1962 – 67 και 1968 – 73, αποδίδονται στη διαφορετική πολιτική κατάσταση που επικράτησε στις περιόδους αυτές, η γενική εικόνα ωστόσο παραμένει ίδια. Μετά την εγκατάσταση του κοινοβουλευτικού καθεστώτος στην Ελλάδα οι διακηρυγμένοι στόχοι της αγροτικής πολιτικής δεν διαφοροποιήθηκαν ως προς τις βασικές αρχές τους (αύξηση εισοδημάτων μέσω αύξησης της παραγωγικότητας, σταθεροποίηση τιμών, αύξηση εξαγωγών). Προστέθηκαν όμως δύο νέοι στόχοι:

- α) η συγκράτηση του αγροτικού πληθυσμού στις αγροτικές περιοχές (λόγω της οικονομικής κρίσης) και
- β) η ανάγκη προσαρμογής στις συνθήκες της ΕΟΚ (συμπληρωματικότητα, παραγωγής, εκσυγχρονισμός κτλ.)

Την πολιτική τιμών και εισοδημάτων αντιπροσωπεύουν οι δαπάνες του Τακτικού Προϋπολογισμού για τον Αγροτικό Τομέα, ενώ την πολιτική διαρθρώσεων οι δαπάνες του Προγράμματος Δημοσίων Επενδύσεων (ΠΔΕ). Επιπροσθέτως, τον Αγροτικό Τομέα ενισχύουν και οι ιδιωτικές επενδυτικές δαπάνες, οι οποίες με τη σειρά τους χρηματοδοτούνται κυρίως με μεσο-μακροπρόθεσμα δάνεια της ΑΤΕ. Με

βάση το παραπάνω πλαίσιο μέχρι το 1960 οι κρατικές δαπάνες για ενισχύσεις – επιδοτήσεις αντιπροσώπευαν το 1,7% του αγροτικού προϊόντος και το 2,9% των συνολικών δαπανών του Τακτικού Προϋπολογισμού (ΤΠ) , ενώ οι αντίστοιχες επενδυτικές το 2,5% του αγροτικού προϊόντος και το 22,2% του συνόλου των κρατικών επενδυτικών δαπανών. Από τη δεκαετία του '60 το βάρος άρχισε να δίνεται στην πολιτική τιμών και εισοδημάτων με τις αντίστοιχες δαπάνες να αντιπροσωπεύουν το 6,8% του αγροτικού προϊόντος μεταξύ 1961 – 1970 και το 12,6% μεταξύ 1971 – 1980, ενώ ως προς τις συνολικές δαπάνες του ΤΠ αυξάνονται σε 8% και 9,6% αντίστοιχα. Αντίθετα, οι κρατικές δαπάνες για επενδύσεις στον Αγροτικό Τομέα αυξάνονται με μικρότερο ρυθμό τόσο ως ποσοστό του αγροτικού προϊόντος όσο και ως ποσοστό των συνολικών κρατικών επενδυτικών δαπανών στη δεκαετία του '60 (σε 5% και 24,8% αντίστοιχα), ενώ στη δεκαετία του '70 μειώνονται (σε 4,4% και 15,5%). Οι ιδιωτικές επενδύσεις, που διαχρονικά υπερβαίνουν τις κρατικές, την περίοδο 1953 – 1960 αποτελούν το 5,3% του αγροτικού προϊόντος, στη δεκαετία του '60 το 8,1%, ενώ στη δεκαετία του '70 το ποσοστό αυξάνεται μόλις κατά 0,3% και φτάνει στο 8,4%. Η κάλυψη των ιδιωτικών επενδύσεων από μεσο-μακροπρόθεσμα δάνεια της Αγροτικής Τράπεζας από 47,9% στην περίοδο 1953 – 1960, αυξήθηκε εντυπωσιακά τη δεκαετία του '60 σε 71,1%, ενώ τη δεκαετία του '70 μειώθηκε στο 67,2%, προφανώς λόγω της οικονομικής κρίσης.

Πίνακας Α.2 Κρατικές Δαπάνες και Επενδύσεις, 1953 – 1980 σε εκατ. Δρχ.

Μεγέθη / Περίοδος	1953 - 1960	1961 - 1970	1971 - 1980
Δαπάνες Τακτικού Προϋπολογισμού (1)	96.017	316.211	1.760.041
Δαπάνες ΤΠ Αγροτικού Τομέα (Ενισχύσεις - Επιδοτήσεις) (2)	2.752	25.218	168.170
Δαπάνες ΠΔΕ (3)	18.254	74.037	380.652
Δαπάνες ΠΔΕ Αγροτικού Τομέα (Επενδύσεις) (4)	4.057	18.367	59.057
Επενδύσεις Αγροτικού Τομέα (5)	12.210	50.103	174.808
Ιδιωτικές (5α)	8.470	29.930	112.395
Δημόσιες (5β)	3.740	20.173	62.413
Μ-Μ Δάνεια ΑΤΕ (6)	4.055	21.292	75.506
Αγροτικό Προτόν (7)	159.204	369.317	1.335.493
(2)/(1)	2,9%	8,0%	9,6%
(4)/(3)	22,2%	24,8%	15,5%
(2)/(7)	1,7%	6,8%	12,6%
(4)/(7)	2,5%	5,0%	4,4%
(5)/(7)	7,7%	13,6%	13,1%
(5α)/(7)	5,3%	8,1%	8,4%
(6)/(5α)	47,9%	71,1%	67,2%

Πηγές: Μαραβέγιας Ν. (1992), Κρατικός Προϋπολογισμός, ΕΣΥΕ, Εθνικοί Λογαριασμοί

Όσον αφορά τα αποτελέσματα της αγροτικής πολιτικής, αυτά συνοψίζονται στη μεταβολή της γεωργικής παραγωγής (Γεωργία – Κτηνοτροφία) σε όγκο και αξία, του ακαθάριστου αγροτικού προϊόντος και του εισοδήματος. Έτσι μεταξύ 1951 – 1960 ο όγκος της γεωργικής παραγωγής αυξήθηκε σε κατά 56,3%, ακολούθησε περαιτέρω αύξηση κατά 46,3% μεταξύ 1961 – 1970 και 36,8% στη δεκαετία του '70. Συνολικά, καθ' όλη τη διάρκεια της περιόδου 1951 – 80 η ποσότητα της παραγωγής σχεδόν πενταπλασιάστηκε (+385%). Όσον αφορά την αξία της γεωργικής παραγωγής, σε τρέχουσες τιμές, από το 1951 ως το 1960 αυξήθηκε κατά 54,5% και κατά 74,3% μεταξύ 1961 – 1970, ενώ στη διάρκεια της επόμενης δεκαετίας πενταπλασιάστηκε (αύξηση κατά 443%). Το ακαθάριστο αγροτικό προϊόν αυξήθηκε κατά 104,8% μεταξύ 1951 – 1960, κατά 75,6% μεταξύ 1961 – 1970 και κατά 416% μεταξύ 1971 – 1980, ενώ κατά τις ίδιες περιόδους το αγροτικό εισόδημα αυξήθηκε κατά 90,1%, 73,5% και 410,3%. Το ΑΕΠ και το Εθνικό Εισόδημα αναπτύχθηκαν αντίστοιχα κατά 157% και 159,3% μεταξύ 1951 – 1960, κατά 145,9% και 142,9% στη δεκαετία του '60 και κατά 430,1% και 421,9% στη δεκαετία του '70, ενώ το 1980 και τα δύο μεγέθη είχαν αυξηθεί κατά 40 περίπου φορές σε σχέση με το 1951. Όπως ήταν αναμενόμενο η συμμετοχή του Αγροτικού Τομέα στη διαμόρφωση του ΑΕΠ από 29% το 1953 μειώθηκε σε 18% το 1980.

Πίνακας Α.3 Παραγωγή, Προϊόν και Εισόδημα, 1951 – 1980 (σε εκατ. Δρχ.)

ΕΤΟΣ	ΟΓΚΟΣ ΠΑΡΑΓΩΓΗΣ ΓΕΩΡΓΙΑΣ - ΚΤΗΝΟΤΡΟΦΙΑΣ	ΑΚΑΘΑΡΙΣΤΗ ΑΞΙΑ ΠΑΡΑΓΩΓΗΣ ΓΕΩΡΓΙΑΣ - ΚΤΗΝΟΤΡΟΦΙΑΣ	ΑΚΑΘΑΡΙΣΤΟ ΠΡΟΪΟΝ		ΕΙΣΟΔΗΜΑ	
	(σε τόνους)		ΣΥΝΟΛΟ (ΑΕΠ)	ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΕΘΝΙΚΟ	ΑΓΡΟΤΙΚΟ
1951	4.368.200	18.640	36.274	10.395	34.544	10.883
1960	6.828.000	28.797	93.225	21.290	89.583	20.692
<i>ΜΕΤΑΒΟΛΗ</i>	<i>56,3%</i>	<i>54,5%</i>	<i>157%</i>	<i>104,8%</i>	<i>159,3%</i>	<i>90,1%</i>
1961	10.626.740	30.857	104.921	26.803	101.560	26.135
1970	15.534.201	53.790	258.000	47.058	246.643	45.355
<i>ΜΕΤΑΒΟΛΗ</i>	<i>46,3%</i>	<i>74,3%</i>	<i>145,9%</i>	<i>75,6%</i>	<i>142,9%</i>	<i>73,5%</i>
1971	15.472.321	58.283	287.422	52.334	275.664	50.425
1980	21.172.209	316.507	1.523.724	270.058	1.438.745	257.332
<i>ΜΕΤΑΒΟΛΗ</i>	<i>36,8%</i>	<i>443,1%</i>	<i>430,1%</i>	<i>416,0%</i>	<i>421,9%</i>	<i>410,3%</i>

Πηγές: ΕΣΥΕ, Εθνικοί Λογαριασμοί, FAO, Υπουργείο Αγροτικής Ανάπτυξης & Τροφίμων

Σε σταθερές τιμές (1970) η αξία της γεωργικής παραγωγής το 1960 ήταν μειωμένη κατά 3,5% σε σχέση με το 1951, στη συνέχεια αυξήθηκε κατά 27,2% από το 1961 ως το 1970 και κατά 53,5% από το 1971 ως το 1980, με τη συνολική αύξηση να ανέρχεται σε 137,8%. Η αύξηση του αγροτικού προϊόντος την πρώτη περίοδο

ήταν 27,2%, τη δεύτερη 24,4%, ενώ στην τρίτη περίοδο διατηρήθηκε στο ίδιο επίπεδο (24,3%), με τη συνολική αύξηση καθ' όλη την εξεταζόμενη περίοδο να διαμορφώνεται στο 158%. Συγκριτικά, οι αντίστοιχες αυξήσεις του ΑΕΠ ήταν 60,5%, 79,5% και 50% και η συνολική 418,6%. Τέλος, το αγροτικό εισόδημα το 1960 σε σχέση με το 1951 ήταν αυξημένο κατά 18,1%, το 1970 αυξήθηκε κατά 22,9% σε σχέση με το 1961, το 1980 αυξήθηκε επιπλέον κατά 23% και συνολικά, από το 1953 ως το 1980, υπερδιπλασιάστηκε (αύξηση κατά 134,6%). Η αύξηση του Εθνικού Εισοδήματος στις αντίστοιχες περιόδους κατά 61,9%, 77,2% και 47,6%, ενώ, μεταξύ 1951 – 1980, η συνολική αύξηση ήταν 414,2%.

Πίνακας Α.4 Παραγωγή, Προϊόν και Εισόδημα, 1951 – 1980 (σε εκατ. Δρχ.)

ΕΤΟΣ	ΑΚΑΘΑΡΙΣΤΗ ΑΞΙΑ ΠΑΡΑΓΩΓΗΣ ΓΕΩΡΓΙΑΣ - ΚΤΗΝΟΤΡΟΦΙΑΣ		ΑΚΑΘΑΡΙΣΤΟ ΠΡΟΪΟΝ		ΕΙΣΟΔΗΜΑ	
		ΣΥΝΟΛΟ (ΑΕΠ)	ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΕΘΝΙΚΟ	ΑΓΡΟΤΙΚΟ	
1951	41.372	80.511	23.475	76.671	24.577	
1960	39.910	129.201	29.863	124.154	29.024	
<i>ΜΕΤΑΒΟΛΗ</i>	<i>-3,5%</i>	<i>60,5%</i>	<i>27,2%</i>	<i>61,9%</i>	<i>18,1%</i>	
1961	42.284	143.772	37.836	139.166	36.893	
1970	53.790	258.000	47.058	246.643	45.355	
<i>ΜΕΤΑΒΟΛΗ</i>	<i>27,2%</i>	<i>79,5%</i>	<i>24,4%</i>	<i>77,2%</i>	<i>22,9%</i>	
1971	56.484	278.551	48.662	267.156	46.887	
1980	86.725	417.510	60.499	394.225	57.648	
<i>ΜΕΤΑΒΟΛΗ</i>	<i>53,5%</i>	<i>49,9%</i>	<i>24,3%</i>	<i>47,6%</i>	<i>23,0%</i>	

Πηγές: ΕΣΥΕ, Εθνικοί Λογαριασμοί, Υπουργείο Αγροτικής Ανάπτυξης & Τροφίμων

Τα επόμενα χρόνια αλλάζει αρκετά ο τρόπος αντιμετώπισης των οικονομικών προβλημάτων και η πολιτική ανάπτυξης της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Η ύπαρξη μιας κεντρικά κατευθυνόμενης περιφερειακής πολιτικής δίνει τη θέση της σε επιμέρους μέσα και πολιτικές, που λαμβάνουν υπόψη τους τις τοπικές και περιφερειακές ιδιαιτερότητες. Το 1981, με την είσοδο της Ελλάδας στην ΕΟΚ, η ελληνική περιφερειακή και αγροτική πολιτική πέρασε από μια περίοδο προσαρμογής στο σύστημα προγραμματισμού της Κοινότητας. Από το τέλος της δεκαετίας του '70 φάνηκε στους κόλπους της Κοινότητας πως η Κοινή Αγροτική Πολιτική (Κ.Α.Π.) δεν μπορούσε να επιλύσει τα διαρθρωτικά προβλήματα του γεωργικού τομέα και πως οι πλουσιότερες αγροτικές περιοχές απολάμβαναν το μεγαλύτερο μέρος των Κοινοτικών πόρων. Το 1984 πραγματοποιείται η αναθεώρηση της Κ.Α.Π., η οποία στηρίζεται στο Πράσινο Βιβλίο για την Κ.Α.Π., και

θέτει ως βασικούς αντικειμενικούς σκοπούς για την Κοινοτική Πολιτική αρχικά την εξισορρόπηση των αγορών των γεωργικών προϊόντων και στη συνέχεια τη διατήρηση οικονομικά και κοινωνικά βιώσιμων περιοχών και την προστασία του περιβάλλοντος (Ευστράτογλου,1995). Με την αναθεώρηση της Κ.Α.Π. και τις αρχές του Πράσινου Βιβλίου εισάγεται επίσημα η έννοια της ολοκληρωμένης ανάπτυξης και της διακλαδικής διασύνδεσης, ενθαρρύνεται η συμπληρωματική δραστηριότητα του γεωργικού πληθυσμού και η διαφοροποίηση των πηγών προέλευσης του εισοδήματός του. Στα μέσα της δεκαετίας του '80 γίνεται από την πλευρά της Κοινότητας η πρώτη προσπάθεια ολοκληρωμένης ανάπτυξης στον Ελλαδικό χώρο με την εφαρμογή των Μεσογειακών Ολοκληρωμένων Προγραμμάτων (Μ.Ο.Π.). Τα Μ.Ο.Π. αποτελούσαν ολοκληρωμένα στρατηγικά σχέδια ανάπτυξης, η εφαρμογή των οποίων στόχευε στη βελτίωση των κοινωνικοοικονομικών διαρθρώσεων στις λιγότερο αναπτυγμένες περιοχές της Κοινότητας . Εφαρμόστηκαν στη Γαλλία, 33 στην Ιταλία, στην Ισπανία, στην Πορτογαλία και στην Ελλάδα. Για τη χώρα μας, τα έξι από τα επτά Προγράμματα των Μ.Ο.Π. αντιστοιχούσαν στα έξι Διαμερίσματα που ήταν τότε χωρισμένη η Ελλάδα (Βόρεια Ελλάδα, Δυτική Ελλάδα, Κεντρική Ελλάδα, Νήσοι Αιγαίου, Κρήτη και Αττική), ενώ το τελευταίο ήταν θεματικό (Μ.Ο.Π. Πληροφορικής). Η αρχική περίοδος εφαρμογής τους ήταν η περίοδος 1984 - 1989, αλλά παρατάθηκε μέχρι το 1993. Στόχος των Μ.Ο.Π. ήταν η χρηματοδότηση τοπικών ολοκληρωμένων προγραμμάτων που απέβλεπαν στη σύνδεση του αγροτικού τομέα με τους άλλους παραγωγικούς τομείς και στη υποστήριξη όχι μόνο οικονομικών αλλά και κοινωνικών και πολιτισμικών δράσεων. Σε αντίθεση με τη Γαλλία και την Ιταλία όπου το πρόγραμμα πέτυχε σε μεγάλο ποσοστό το σκοπό του η Ελλάδα δεν κατόρθωσε να αφομοιώσει την έννοια αυτής της ολοκληρωμένης προσέγγισης και ακολούθησε και πάλι κλαδική πολιτική .(Αποστολόπουλος,2004)

Το 1988, όταν πραγματοποιείται η Μεταρρύθμιση των Διαρθρωτικών Ταμείων (δηλαδή του Ευρωπαϊκού Ταμείου Περιφερειακής Ανάπτυξης, του Κοινωνικού Ταμείου και του Τμήματος Προσανατολισμού του Γεωργικού Ταμείου Προσανατολισμού και Εγγυήσεων), αρχίζει ουσιαστικά η υλοποίηση της ολοκληρωμένης προσέγγισης της ανάπτυξης. Οι περιοχές της Κοινότητας διακρίνονται σε περιοχές Στόχου 1, 2 και 5β και κλάδους Στόχου 3, 4 και 5α ανάλογα

με την οικονομική και κοινωνική τους ανάπτυξη, ενώ η Ελλάδα στο σύνολό της περιλαμβάνεται στις περιοχές Στόχου 1 (ανάπτυξη και διαρθρωτική προσαρμογή των αναπτυξιακά καθυστερημένων περιφερειών). Από το 1988 αρχίζει η εφαρμογή των Κοινοτικών Πλαισίων Στήριξης (Κ.Π.Σ.) τα οποία συντάσσονται από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή έπειτα από διαπραγματεύσεις με τα Κράτη Μέλη με βάση τα σχέδια ανάπτυξης που υποβάλλονται από τις αρμόδιες εθνικές και περιφερειακές αρχές (Δεληθέου,2005). Τα Κ.Π.Σ. αποτελούνται από δύο σκέλη, το εθνικό και το περιφερειακό. Στο πρώτο ανήκουν τα Τομεακά Επιχειρησιακά Προγράμματα και στο δεύτερο τα Περιφερειακά Επιχειρησιακά Προγράμματα τα οποία καλύπτουν ολοκληρωμένες αναπτυξιακές δραστηριότητες σε καθεμιά από τις δεκατρείς περιφέρειες της χώρας (Πετράκος – Ψυχάρης, 2004). Το πρώτο Κ.Π.Σ. εφαρμόστηκε κατά την περίοδο 1989 – 1993, το δεύτερο την περίοδο 1991 – 1999, το τρίτο κατά το διάστημα 2000 -2006, ενώ η νέα προγραμματική περίοδος του νέου Κοινοτικού Πλαισίου περιλαμβάνει τα χρόνια 2007 – 2013. Τα Κ.Π.Σ. απορροφούν περίπου το 90% των πόρων των διαρθρωτικών Ταμείων και καθορίζουν τις προτεραιότητες, τις μορφές παρέμβασης και την πολυετή χρηματοδότηση της Ένωσης. Το υπόλοιπο 10% των Διαρθρωτικών Ταμείων αφορά στις Κοινοτικές Πρωτοβουλίες. Να σημειωθεί στο σημείο αυτό ότι πέρα από τα παραπάνω υπάρχει και μια τρίτη δυνατότητα κοινοτικής χρηματοδότησης, οι Καινοτόμες Δράσεις ή Πιλοτικά Προγράμματα, τα οποία αποτελούν ενέργειες μικρού κυρίως βεληνεκούς. (Δεληθέου,2005)

Συνοψίζοντας λοιπόν, κατά την τριακονταετία 1961 – 1990 παρά τις διαφοροποιήσεις στις διάφορες φάσεις της ανάπτυξης και τις διαφορετικές πολιτικές συγκυρίες, η βαθύτερη λογική της αγροτικής πολιτικής παρέμενε ίδια. Η αγροτική πολιτική προσπαθούσε, χωρίς επιτυχία, να εξυπηρετήσει την αναπτυξιακή στρατηγική που άρχισε να εφαρμόζεται από το τέλος της δεκαετίας του '50, με βασικό στόχο τη δημιουργία ευνοϊκών συνθηκών κερδοφορίας του ιδιωτικού κεφαλαίου στους μη αγροτικούς τομείς της οικονομίας και κυρίως στη Μεταποίηση. Για να επιτευχθεί όμως ο στόχος αυτός, ιδίως μέσα σε δύσκολες οικονομικές συνθήκες, ήταν εξαιρετικά δύσκολη η αποφυγή σημαντικού κόστους για την ανάπτυξη της ίδιας της γεωργίας. Έτσι, η συμβολή του Αγροτικού Τομέα στην

ανάπτυξη δεν ήταν η αναμενόμενη παρά το σημαντικό δημοσιονομικό κόστος. Αυτές οι δημοσιονομικές δαπάνες κατέληξαν να συντηρούν τις δομές του αγροτικού τομέα αντί να τις εκσυγχρονίσουν, καθώς η ανάγκη αναπλήρωσης -από τον Κρατικό Προϋπολογισμό- του απολεσθέντος αγροτικού εισοδήματος λόγω της συμπίεσης των τιμών, ήταν τόσο μεγάλη για λόγους οικονομικούς και πολιτικούς, που δεν υπήρχαν περιθώρια για δαπάνες εκσυγχρονισμού. Εξάλλου, ο εκσυγχρονισμός, αν και μακροπρόθεσμα αναγκαίος για την επιβίωση της γεωργίας, θα ανέτρεπε παγιωμένες κοινωνικοοικονομικές και πολιτικές ισορροπίες, όχι μόνο στον αγροτικό χώρο αλλά και μεταξύ άλλων κοινωνικών ομάδων. (Μαραβέγιας Ν. 1992)

Η φυσική και κοινωνικοοικονομική πραγματικότητα των αγροτικών περιοχών στον κόσμο και στην Ελλάδα

Το πιο κοινό χαρακτηριστικό των αγροτικών και ορεινών περιοχών σε όλο τον κόσμο είναι η ποικιλία και ποικιλότητα στους τρόπους ζωής και τους πολιτισμούς που με σεβασμό διατηρούν, στα διαμορφωμένα από την αλληλεπίδραση αιώνων των κατοίκων τους με το φυσικό και πολιτισμικό τους περιβάλλον τοπία και στα φυτικά και ζωικά είδη που φιλοξενούν, γεγονός που τις διαφοροποιεί από τις αστικές και βιομηχανικές περιοχές που χαρακτηρίζονται από πολύ μεγαλύτερη και σε πολλές περιπτώσεις ισοπεδωτική ομοιομορφία.

Οι αγροτικές (κυρίως όμως οι ορεινές) περιοχές υπήρξαν ανέκαθεν τόπος διαμονής αυτοχθόνων πληθυσμών και καταφύγια για τα πρόσωπα, τις ομάδες και τις φυλές που εκτοπίζονταν από τους κατακτητές, τις πολιτικές εξουσίες και τα κυρίαρχα κοινωνικά ρεύματα. Λόγω της απομόνωσης, η επιβίωση των ορεινών αγροτικών κοινοτήτων βασιζόταν στην αυτάρκεια, η οποία προϋπόθετε άριστη γνώση του τοπικού φυσικού περιβάλλοντος, των φυσικών διαθεσίμων του, των ντόπιων φυτικών και ζωικών ειδών, των ιδιοτήτων, των μεταβολών και των χρήσεών τους. Ο πολιτισμικός πλούτος των αγροτικών περιοχών συμβαδίζει με τον φυσικό πλούτο. Η φροντίδα με την οποία διαχειρίζονταν επί χιλιάδες χρόνια και σε πολλές περιπτώσεις διαχειρίζονται μέχρι σήμερα οι παραδοσιακές αγροτικών και ορεινές

κοινωνίες το φυσικό τους περιβάλλον και οι ιδιαίτερες εδαφοκλιματικές και οικολογικές συνθήκες που επικρατούν (συχνότερες εναλλαγές του κλίματος, κ.α.) καθιστούν τις αγροτικές περιοχές ιδιαίτερα ευάλωτες και εύθραυστες αλλά και ταυτόχρονα σημαντικές εστίες βιοποικιλότητας, άγριας ζωής και ενδημικών ειδών.

Σήμερα, ο πλούτος αυτός είναι περισσότερο αισθητός στις φτωχότερες περιοχές του κόσμου, ενώ στις περισσότερο "αναπτυγμένες" περιοχές διατηρούνται μεμονωμένα παραδοσιακά στοιχεία, όπως ορισμένα έθιμα, παραδοσιακές δεξιότητες και πρακτικές και θρυμματισμένες γνώσεις των θεραπευτικών ιδιοτήτων των φυτών. Με την αύξηση των εξωτερικών επιρροών από τα μεγάλα αναπτυξιακά έργα, τον τουρισμό και τα μέσα μαζικής ενημέρωσης και επικοινωνίας αλλοιώνεται δραματικά ο χαρακτήρας των παραδοσιακών κοινωνιών στις "αναπτυσσόμενες" χώρες και χάνονται σταδιακά τα εναπομείναντα παραδοσιακά στοιχεία των ορεινών κοινοτήτων των "αναπτυγμένων" χωρών.

Κοινό χαρακτηριστικό όμως, τόσο των μεν όσο και των δε είναι η "εξαγωγή" των φυσικών τους διαθεσίμων (Ρόκος 1980β) προς τις λοιπές περιοχές, χωρίς, στην πλειοψηφία των περιπτώσεων, την συμμετοχή τους στη λήψη των σχετικών αποφάσεων. Ξυλεία, ορυκτά και νερό είναι οι κυριότεροι φυσικοί πόροι που διοχετεύονται προς μαζική κατανάλωση για τους κατοίκους των πεδινών περιοχών. Οι αναπόδραστες περιβαλλοντικές επιπτώσεις από τη μαζική εκροή των πόρων αυτών για τις τοπικές κοινότητες συνεπάγονται: την αποψίλωση των δασών, την αλλαγή των τοπίων και των χρήσεων γης από μεταβολές της ροής των ποταμών και από τις εξορυκτικές δραστηριότητες, ρύπανση και μόλυνση υδάτων και εδάφους και εν τέλει ραγδαία υποβάθμιση των περιοχών. Η διαφορά μεταξύ "αναπτυγμένων" και "αναπτυσσόμενων" ορεινών περιοχών έγκειται στο ότι στις πρώτες οι ντόπιοι κάτοικοι επωφελούνται οικονομικά από τις σχετικές εκμεταλλεύσεις των πόρων τους, ενώ στη δεύτερη δεν έχουν κανένα όφελος. Η διαφορά αυτή μεγιστοποιείται¹⁰ μεταξύ κοινοτήτων που λαμβάνουν αποζημίωση για τη χρήση των πόρων τους από τρίτους (όπως π.χ. στην Αυστρία και την Ελβετία που δίνεται αποζημίωση στις κοινότητες για πιθανή περιβαλλοντική ζημιά από τη

¹⁰ Στοιχεία από το ηλεκτρονικό συνέδριο του Mountain Forum "The Intervention of Technology in Mountain Areas: Strategies for Developing Fresh Approaches and Mainstreaming of Local Innovations in the Asia Pacific Region" <http://www.mtnforum.org/apmn/e-conference.htm>

λειτουργία των υδροηλεκτρικών σταθμών), και κοινοτήτων που δεν μπορούν να κάνουν οι ίδιες χρήση των ντόπιων πόρων γιατί δεν έχουν την οικονομική ευχέρεια (όπως σε κοινότητες του ορεινού κεντρικού Νεπάλ στο οποίο οι κάτοικοι δεν έχουν ηλεκτρικό ρεύμα, παρόλο που το ρεύμα παράγεται σε τοπικό υδροηλεκτρικό σταθμό).

Ανάλογη διαφοροποίηση παρατηρείται και στις επιχειρήσεις τουρισμού και αναψυχής, οι οποίες στον καλούμενο ακόμη, "Τρίτο Κόσμο" ελέγχονται εξ ολοκλήρου από ξένα κεφάλαια, ενώ στις αντίστοιχες προηγμένες οικονομίες τα οφέλη διανέμονται σε μικρό ή μεγάλο βαθμό στους ντόπιους που έχουν τη δυνατότητα να ιδρύουν οι ίδιοι επιχειρήσεις. Τόσο στη μία όσο και στην άλλη περίπτωση οι περιβαλλοντικές και κοινωνικές επιπτώσεις από τη διάνοιξη μεγάλων δρόμων, την κατασκευή και τη λειτουργία μεγάλων ξενοδοχειακών μονάδων, τον ανασχηματισμό πλαγιών βουνών για δημιουργία πιστών σκι και τη συσσώρευση μεγάλου αριθμού τουριστών και οχημάτων είναι τεράστιες.

Στις αγροτικές περιοχές του "Τρίτου Κόσμου" παρατηρείται έλλειψη βασικών υποδομών (δρόμων, επικοινωνιακών δικτύων, ηλεκτρικού ρεύματος), ενώ στον "προηγμένο" κόσμο οι ελλείψεις είναι ελάχιστες στα αγροτικά και ορεινά τουριστικά κέντρα ενώ εξακολουθούν να υπάρχουν στην περίθαλψη, την εκπαίδευση και τις κοινωνικές γενικότερα υπηρεσίες. Συνδεδεμένη με την έλλειψη και την ποιότητα των υποδομών μεταφοράς είναι η δυσκολία που έχουν οι ορεσίβιοι αλλά και οι κάτοικοι της αγροτικής υπαίθρου να διοχετεύσουν τα προϊόντα τους στην αγορά. Στις "αναπτυγμένες" περιοχές αυξάνεται το κόστος των προϊόντων, γεγονός που μειώνει την "ανταγωνιστικότητά" τους, ενώ στις "αναπτυσσόμενες" χώρες τα προϊόντα των ορεινών τους περιοχών πωλούνται σε εξευτελιστικές τιμές.

Σύμφωνα με τα παραπάνω χαρακτηριστικά της φυσικής και της κοινωνικοοικονομικής πραγματικότητας των ορεινών περιοχών είναι και τα παρακάτω προβλήματα. Στις "αναπτυσσόμενες" χώρες, οι ολοένα αυξανόμενες εξωτερικές επιρροές απειλούν τις ορεινές κοινότητες με απόλυτη πολιτισμική διάβρωση και μη αναστρέψιμη περιβαλλοντική υποβάθμιση. Η εκμετάλλευση των

φυσικών τους πόρων από τις κεντρικές κυβερνήσεις ή από ιδιωτικές πολυεθνικές εταιρείες δημιουργεί συγκρούσεις, εκτοπισμούς ντόπιων κατοίκων, πτώχευσή τους και βεβήλωση των ιερών τους τόπων. Ένα από τα γνωστότερα παραδείγματα τέτοιων συγκρούσεων με επιτυχή όμως κατάληξη για τους αυτόχθονες πληθυσμούς είναι το κίνημα Chipko στο Νεπάλ, όπου οι ντόπιοι κατάφεραν να διώξουν τους εργολάβους από την περιοχή τους στα δάση Reni των Ιμαλαΐων Garhwal (Bandyopadhyay 1999).

Στις "αναπτυγμένες" χώρες, τα προβλήματα των ορεινών περιοχών εστιάζονται στην υποβάθμιση του φυσικού περιβάλλοντος λόγω εποχιακής συσσώρευσης ανεξέλεγκτων τουριστικών δραστηριοτήτων και στην πληθυσμιακή ερήμωση των ορεινών κοινοτήτων, τα όσα νεαρά μέλη των οποίων ελκύονται από τον αστικό τρόπο ζωής και μεταναστεύουν προς τις πόλεις για την εύρεση υψηλότερου βιοτικού επιπέδου. Η διαχείριση των φυσικών πόρων γίνεται με ορθολογικότερο τρόπο και προβλέπεται η αποκατάσταση των περιοχών που έχουν υποστεί ή πρόκειται να υποστούν περιβαλλοντική πίεση. Πρόβλημα προκύπτει από τον περιορισμό των θέσεων εργασίας λόγω του εκσυγχρονισμού των επιχειρήσεων στον τομέα της διαχείρισης των φυσικών πόρων στις πιο προηγμένες οικονομίες των Ηνωμένων Πολιτειών της Αμερικής, του Καναδά, της Αυστραλίας και της Νέας Ζηλανδίας (United Nations Commission on Sustainable Development 1995).

Τα προβλήματα αυτά αναμένεται να ενταθούν τα επόμενα χρόνια, εξαιτίας των βαρύτατων επιπτώσεων από την δραματική πλέον κλιματική αλλαγή και των πιέσεων της παγκοσμιοποίησης. Σύμφωνα με τη Διακυβερνητική Ομάδα για την Κλιματική Αλλαγή (Price 1999), η αλλαγή του κλίματος στις αγροτικές και ορεινές περιοχές θα προκαλέσει:

- αύξηση της συχνότητας των φυσικών καταστροφών με σημαντικές απώλειες ζώων και περιουσιών,
- αλλαγές στην υγρασία, το χιόνι, τη συσσώρευση πάγου με επιπτώσεις στην ποιότητα και την ποσότητα των υδάτινων αποθεμάτων και την παραγωγή υδροηλεκτρικής ενέργειας,

- μετατοπίσεις των οικολογικών και των αγρο-οικολογικών ζωνών, με σημαντικές συνέπειες για την επιβίωση των οικοσυστημάτων που περιέχουν και γεωργικές εκμεταλλεύσεις και των απειλούμενων ειδών, και πιθανές επιδράσεις στις καλλιέργειες και τα δένδρα,
- αλλαγές σε πόρους απαραίτητους για τον τουρισμό, όπως γοητευτικά τοπία, το χιόνι για το σκι και επιθυμητές καιρικές συνθήκες

Θα πρέπει εδώ να σημειωθεί ότι πολλές φυσικές καταστροφές έχουν πλέον ως γενεσιουργά τους αιτία όχι τις δυνάμεις της φύσης αλλά τις συνέπειες και επιπτώσεις της κυρίαρχης, μονοδιάστατα οικονομικής, πλανητικής αντίληψης για την ανάπτυξη ως μεγιστοποίησης, αντί πάσης θυσίας, της παραγωγής, των υπερκερδών και της κατανάλωσης για το 20% του παγκόσμιου πληθυσμού το οποίο καρπούται το 80% του παγκόσμιου πλούτου.

Βασικά Προβλήματα και αίτια της σημερινής κατάστασης. Χαρακτηριστικά της φυσικής και κοινωνικοοικονομικής πραγματικότητας των αγροτικών περιοχών και σύμφυτα προβλήματα στην Ελλάδα

Η ραγδαία εκβιομηχάνιση των δύο τελευταίων αιώνων σε συνδυασμό με την αλόγιστη χρήση των φυσικών πόρων προκειμένου να ικανοποιηθούν οι ανάγκες παραγωγής, οδήγησαν στα μεγάλα οικολογικά και όχι μόνο προβλήματα που αντιμετωπίζει η ανθρωπότητα σε παγκόσμιο επίπεδο σήμερα. Ανεργία, φτώχεια, πείνα που δεν αφορά μόνο στον Τρίτο Κόσμο, άσχημες συνθήκες ζωής στις μεγάλες μεγαλουπόλεις, υποβάθμιση των εδαφών, εξάντληση των ενεργειακών αποθεμάτων αποτελούν κάποια μόνο από τα προβλήματα. (Μπιτσάκης 2005, Παπαδημητρίου 2005)

Αποδείχτηκε ότι η τεχνολογική ανάπτυξη παρείχε στον άνθρωπο τεράστιες δυνατότητες και η εφαρμογή τους επέφερε αποτελέσματα που ο άνθρωπος όμως δεν κατόρθωσε να ελέγξει. Ο άνθρωπος δεν προέβλεψε τις μακροπρόθεσμες συνέπειες των επεμβάσεών του στο φυσικό και ανθρωπογενές περιβάλλον και

ακόμη και τώρα επωφελείται των δυνατοτήτων της τεχνολογίας στο έπακρο. «Οι άνθρωποι δεν βρίσκονται στο ύψος της τελειότητας των δημιουργημάτων τους, τα οποία δεν είναι σε θέση να τα ελέγξουν υπεύθυνα». (Παπαδημητρίου 2005)

Η επιστημονική και τεχνολογική ανάπτυξη ταυτίστηκε από την αστική σκέψη με την κοινωνική πρόοδο. Η άνοδος της αστικής τάξης άλλωστε είναι αλληλένδετη με την ανάπτυξη των νεότερων επιστημών και της τεχνολογίας. Η επιστημονική σκέψη όπως είδαμε και στα προηγούμενα κεφάλαια θεωρήθηκε ότι θα αποτελούσε μέσο διαφώτισης των ανθρώπων αλλά και την απαραίτητη προϋπόθεση για ένα κράτος δικαίου και ορθού λόγου. Αλλά η γνώση είναι και δύναμη με την οποία ο άνθρωπος μπορεί να χρησιμοποιήσει και τη φύση προς όφελός του. Είναι το θεμέλιο πάνω στο οποίο θα μπορέσει να βασιστεί η πρόοδος προκειμένου να λυτρώσει τον άνθρωπο από την ένδεια και να τον οδηγήσει στην κοινωνία της αφθονίας. Άλλαξε ιδιαίτερα αυτή η αντίληψη σήμερα; Ακόμη και σήμερα η τεχνολογική και οικονομική ανάπτυξη ταυτίζεται από τους υποστηρικτές της με την πρόοδο. (Μπιτσάκης 2005)

Από την άποψη της οικονομικής ανάπτυξης η τεχνολογική πρόοδος είχε ως αποτέλεσμα την πρωτοφανή αύξηση της παραγωγικότητας της εργασίας, και κατά συνέπεια την πρωτοφανή αύξηση κοινωνικού πλούτου και κεφαλαίου. Η συσσώρευση κεφαλαίου όμως οδήγησε μέσω του ανταγωνισμού σε πρωτοφανή συγκεντροποίηση. Οπότε σήμερα την παγκόσμια οικονομία την ελέγχει ένας αριθμός πολυεθνικών που καθορίζει σε μεγάλο βαθμό και την παγκόσμια πολιτική.

Πάντως η παγκοσμιοποίηση γεννά νέες αντιθέσεις, αντιθέσεις ανάμεσα στα κέντρα λήψης αποφάσεων, αντιθέσεις ανάμεσα στις καπιταλιστικές μητροπόλεις και τον Τρίτο Κόσμο, ανάμεσα στις πολυεθνικές, ανάμεσα στο κεφάλαιο και την εργασία. Σύμφωνα με τους οικονομολόγους η ελεύθερη αγορά θα λειτουργήσει εξισορροπητικά αλλά η πραγματικότητα τους διαψεύδει. Πάντως κανείς δεν μπορεί να αμφισβητήσει ότι η παγκοσμιοποίηση είχε ως συνέπεια την ένταση της εκμετάλλευσης της εργατικής δύναμης, την ένταση της ανεργίας, και την καταστροφή των εργασιακών σχέσεων, συνεπώς την όξυνση της αντίθεσης φτώχειας και πλούτου. (Μπιτσάκης 2005) Η ανάπτυξη σήμερα κυριαρχείται από τον

ανταγωνισμό σε όλα τα επίπεδα. Μεταξύ των αγορών, μεταξύ των κρατών και των λαών, μεταξύ των ίδιων των ανθρώπων ως επιστημόνων, ως εργαζόμενων, ως δημιουργών. Κυριαρχεί ο στόχος της μεγιστοποίησης του άμεσου κέρδους, η ομογενοποίηση των πολιτισμών στο πλαίσιο της παγκοσμιοποίησης. (Ρόκος 2005α)

Βασική αιτία όμως για όλα τα παραπάνω θα μπορούσε να πει κανείς ότι είναι η συμβατική αντίληψη για την ανάπτυξη η οποία υπερισχύει των άλλων αντιλήψεων που έχουν διατυπωθεί. Η ανάπτυξη και σήμερα ακόμη συνεχίζει να έχει την έννοια της οικονομικής μεγέθυνσης. Δείκτης της προόδου θεωρείται η κίνηση του Ακαθαρίστου Εθνικού Προϊόντος (ΑΕΠ), οπότε το κατά κεφαλήν ΑΕΠ μετατρέπεται σε μέτρο του βιοτικού επιπέδου. Οπότε ως στόχοι της αναπτυξιακής προσπάθειας μιας χώρας τίθενται η αύξηση της οικονομικής παραγωγής, η μεγιστοποίηση των επενδύσεων και των πωλήσεων αγαθών. Όμως οι παραπάνω στόχοι δεν εξασφαλίζουν απαραίτητα και τη βελτίωση της ποιότητας της ζωής των ανθρώπων για τα πλατύτερα και ασθενέστερα κοινωνικά στρώματα. (Παπαδημητρίου 2005)

Η αύξηση των οικονομικών μεγεθών, όπως της ζήτησης, της παραγωγής, του ΑΕΠ ως δείκτες της ανάπτυξης και της βιομηχανικής ωριμότητας μιας χώρας, συντελούν και στον διαχωρισμό των «αναπτυγμένων» χωρών από τις «υποανάπτυκτες» χώρες. (Παπαδημητρίου 2005) Βασικό κριτήριο διάκρισης και κατηγοριοποίησης των χωρών αποτελεί το επίπεδο, η έκταση και το βάθος της βιομηχανικής τους δραστηριότητας. Οπότε με βάση αυτό το κριτήριο θεωρείται μια χώρα ως αναπτυγμένη ακόμη και αν αντιμετωπίζει σημαντικά κοινωνικά προβλήματα, όπως ανεργία, αυξανόμενο ποσοστό πολιτών που ζουν κάτω από το όριο της φτώχειας, υποβάθμιση της ποιότητας των παρεχόμενων κοινωνικών υπηρεσιών κ.λ.π. Σήμερα αυτό που διαπιστώνει κανείς είναι «ότι μέσα στον αναπτυγμένο κόσμο συμπεριλαμβάνονται και συνυπάρχουν όλο και περισσότερες περιφέρειες, (αλλά και γκέτο μεγαλουπόλεων), στις οποίες μεγάλες ομάδες πληθυσμών διαβιούν σε συνθήκες μερικώς ή απολύτως 'υποανάπτυκτες', και ότι μέσα στις υποανάπτυκτες χώρες και περιφέρειες συμπεριλαμβάνονται και συνυπάρχουν μικρές κατά κανόνα ελίτ πληθυσμών οι οποίες διαβιούν, με οικονομικούς όρους, σε συνθήκες 'υπεραναπτυγμένων' χωρών». Οι ελίτ αυτές

αποτελούν και τους φορείς επιρροής των αναπτυγμένων χωρών στις υπανάπτυκτες χώρες. (Ρόκος 2005α)

Με βάση τα καθαρά οικονομικά κριτήρια-στόχους το χάσμα μεταξύ των «αναπτυγμένων» και υπανάπτυκτων χωρών συνεχώς αυξάνεται» (Παπαδημητρίου 2005). Συνεχίζεται, παρόλα αυτά, στο πλαίσιο της παγκοσμιοποίησης και της επιβολής του κεφαλαιοκρατικού τρόπου παραγωγής, η «καταλήστευση» των πρώτων υλών και η εκμετάλλευση της φθηνής εργατικής δύναμης των χωρών του Τρίτου Κόσμου μέσω των επενδύσεων από τις αναπτυγμένες χώρες στη βιομηχανία και στη γεωργία τους. (Μπιτσάκης 2005) «Το μόνο πράγμα που η «πολιτισμένη» Δύση εξάγει σε αυτές τις χώρες, αντί για πολιτισμό, είναι πραξικοπηματικές τεχνικές, όπλα και τηλεοράσεις που επιδεικνύουν καταναλωτικά πρότυπα τα οποία είναι ανέφικτα γι' αυτούς τους φτωχούς πληθυσμούς». (Καστοριάδης 1993)

Πάντως δε θα μπορέσει να συνεχιστεί αυτή η στάση αδιαφορίας για τη δυστυχία του Τρίτου Κόσμου ή του αναπτυσσόμενου κόσμου επ' αόριστο. Γιατί ναι μεν ο αναπτυγμένος κόσμος βραχυπρόθεσμα αφήνει αυτούς τους ανθρώπους να λιμοκτονούν αλλά και αυτοί με τη σειρά τους θα προσπαθήσουν να αλλάξουν τη ζωή τους και θα μεταναστεύσουν. Οπότε που θα μεταναστεύσουν; Μα φυσικά στην «πολιτισμένη» Δύση. Το φαινόμενο της μετανάστευσης, καθώς οι δημογραφικές πιέσεις μεγαλώνουν, θα παίρνει όλο και μεγαλύτερες διαστάσεις. «Η οικονομική μεγέθυνση, η αύξηση του όγκου της οικονομίας, η συνολική ποσότητα εμπορευμάτων και το μέγεθος του επιχειρηματικού κέρδους δεν είναι πράγματα ταυτόσημα με την ανάπτυξη ολόκληρης της κοινωνίας. Σε κάθε κοινωνία εκτός από την οικονομία υπάρχει και το πολιτικό σύστημα, το πολιτιστικό σύστημα, οι διάφορες κοινωνικές ρυθμίσεις και δομές καθώς και η γεωγραφία και η οικολογία της χώρας. Η "κατάλληλη ανάπτυξη" θα όφειλε να ασχολείται με την ισόρροπη αντιμετώπιση όλων αυτών των τομέων, ώστε να γίνει δυνατή η ικανοποίηση των πραγματικών αναγκών του πληθυσμού και όχι μόνο των στρωμάτων που διαθέτουν αγοραστική δύναμη». (Παπαδημητρίου 2005)

Μεγάλη ευθύνη πάντως φέρουν οι πολιτικές ηγεσίες των ισχυρών κρατών που, παρόλο που τα προβλήματα είναι εμφανή και έχουν λάβει παγκόσμιες

διαστάσεις, συνεχίζουν να ακολουθούν πολιτικές που ουσιαστικά οδηγούν στην οικολογική καταστροφή απειλώντας έτσι την ίδια την ύπαρξη του ανθρώπου. Είναι μια ταυτόχρονα ανεύθυνα αλλά και παράλογη στάση γιατί αποφασίζουν ουσιαστικά για το θάνατο των λαών τους και των ίδιων. Προκειμένου μάλιστα να μην απειληθεί η πλανητική ηγεμονία κάποιων κρατών, όπως οι ΗΠΑ, να εξασφαλιστούν αγορές για τα προϊόντα τους ή η προμήθεια πρώτων υλών για την παραγωγή τους και με το πρόσχημα της εγκαθίδρυσης της δημοκρατίας και της ελευθερίας ξεσπούν πόλεμοι. Είτε με την ξεκάθαρη επέμβαση αυτών των κρατών όπως ο πόλεμος στο Ιράκ, είτε με την έμμεση υποστήριξη κάποιας πλευράς σε εμφύλιους πολέμους όπως οι εμφύλιοι πόλεμοι στην Αφρική. «Χρησιμοποιώντας χωρίς δισταγμό όλα τα μέσα της σύγχρονης επιστήμης και της επιστημονικής τεχνολογίας: από την προπαγάνδα των ΜΜΕ, τις υποκινούμενες δικτατορίες, μέχρι τους τοπικούς πολέμους και το ανακυκλωμένο ουράνιο. Σε ένα άλλο επίπεδο οι ΗΠΑ και οι σοσιαλδημοκρατικές ύαινες της Ε.Ε. έφτασαν με απερίγραπτο κυνισμό να μιλούν για «ανθρωπιστικούς» βομβαρδισμούς, για χρήση βίας χάριν των «αξιών» και να βομβαρδίζουν χωρίς καν να ζητούν την τυπική έγκριση του υποχείριου ΟΗΕ.» (Μπιτσάκης 2005)

Επίσης, δε γίνονται σοβαρές προσπάθειες σε παγκόσμιο πολιτικό επίπεδο για την προστασία του περιβάλλοντος. Δεν αποφασίζεται από κοινού η τήρηση κάποιων συμφωνιών και η επιβολή κυρώσεων στην περίπτωση αθέτησης. Οι διασκέψεις είναι αναποτελεσματικές. Χαρακτηριστικό παράδειγμα της αδυναμίας λήψης έγκαιρης και παγκόσμιας απόφασης αποτελεί το Πρωτόκολλο του Κιότο¹¹ που τέθηκε σε ισχύ στις 16 Φεβρουαρίου του 2005 ενώ είχε ήδη προταθεί από το 1997. Μάλιστα οι ΗΠΑ με ευθύνη της κυβέρνησης Μπους αποχώρησαν από το Πρωτόκολλο, με αυτόν τον τρόπο «πήραν» μαζί τους και το 25% των παγκόσμιων εκπομπών. Επιπλέον και τα μέτρα που λαμβάνονται κρίνονται ως ανεπαρκή ως προς την προστασία του περιβάλλοντος, διότι χρησιμοποιούνται μεθοδολογίες και λύσεις ελεύθερης αγοράς που διέπονται από την έννοια της ανταγωνιστικότητας

¹¹ Το λεγόμενο Πρωτόκολλο του Κιότο «ανέθετε» στον ανεπτυγμένο κόσμο να περιορίσει τις εκπομπές βλαβερών αερίων σε ποσοστό 5% κάτω από τα επίπεδα του 1990 και με χρονικό ορίζοντα μεταξύ του 2008 και του 2012. Μια χώρα μπορεί να πετύχει τους στόχους που της ορίζει το Πρωτόκολλο είτε μειώνοντας τις εκπομπές της, είτε, εναλλακτικά, χρησιμοποιώντας παράλληλα και κάποιους από τους λεγόμενους «ευέλικτους μηχανισμούς» (έργα κοινής υλοποίησης, μηχανισμός καθαρής ανάπτυξης, εμπόριο άνθρακα - δικαιώματα εκπομπών) που διαθέτει το Πρωτόκολλο.

και της κερδοφορίας. Το πρόβλημα της προστασίας του περιβάλλοντος αντιμετωπίζεται με λύσεις όπως το χρηματιστήριο δικαιωμάτων εκπομπών. Τα παραπάνω ουσιαστικά θεσμοποιούν τη δυνατότητα ρύπανσης του περιβάλλοντος για τις ισχυρές βιομηχανικές χώρες, αλλά και συνεχίζουν την εκμετάλλευση και την υποβάθμιση της ποιότητας ζωής των «υπανάπτυκτων» χωρών και των χωρών του Τρίτου Κόσμου. (Ρόκος 2005α)

Βασικό επιχείρημα για την άρνηση λήψης γενικότερα κάποιων αυστηρών μέτρων αποτελεί ο ισχυρισμός ότι δεν υπάρχουν αποδείξεις για τα αίτια και τις συνέπειες των προβλημάτων. Αποτελεί όντως βασικό πρόβλημα ότι επειδή δεν είναι εφικτή η ακριβής πρόβλεψη τόσο για τις ίδιες τις συνέπειες στο περιβάλλον όσο και για το χρονικό ορίζοντά τους - το περιθώριο της αβεβαιότητας στα στοιχεία και τις εξελικτικές προοπτικές για το περιβάλλον της Γης είναι πολύ μεγάλο - δεν αποφασίζονται κάποια σοβαρά μέτρα αντιμετώπισης των προβλημάτων και δεν υιοθετείται μία στάση «σωφροσύνης». Δεν υπάρχει σήμερα η έννοια του «προνοώ» δεδομένου ότι υπάρχει κάποιος ρίσκος ακόμη και αν αυτό δεν μπορεί με σαφήνεια να προσδιοριστεί και οι πιθανότητες να συμβεί είναι αβέβαιες. (Καστοριάδης 1993)

Εκτός όμως από τις πολιτικές ηγεσίες μεγάλη ευθύνη φέρουν και κάποιοι πανεπιστημιακοί κύκλοι στο σημερινό αδιέξοδο. Αντί να ασχολούνται με την επιστημονική διερεύνηση και ανάλυση του προβλήματος και να αναζητήσουν εναλλακτικές λύσεις, ουσιαστικά γίνονται και αυτοί μέρος του συστήματος, διατυπώνοντας θεωρίες που ουσιαστικά το στηρίζουν. (Μπιτσάκης 2005) Επιπλέον, η παιδεία όπως έχει σήμερα, μονοδιάστατη και εξειδικευμένη, ουσιαστικά αποδέχεται την κυρίαρχη ιδεολογία και προετοιμάζει τους μελλοντικούς «ενεργούς» πολίτες για να μπορέσουν να ανταπεξέλθουν στις επιταγές της ανταγωνιστικότητας και της επιχειρηματικότητας. Επίσης ο κατακερματισμός της γνώσης οδήγησε στην αντίστοιχη οργάνωση των πανεπιστημίων που με τη σειρά τους διαμορφώνουν την ισχύουσα αντίληψη για την «ειδική», «επιστημονική» και «τεχνολογική» έννοια της προόδου στον κόσμο (Ρόκος 2005α)

Φυσικά, θα πρέπει εδώ να αναφερθεί ότι γίνεται και σημαντική ερευνητική και εκπαιδευτική προσπάθεια προκειμένου να βρεθούν λύσεις στο σημερινό

αδιέξοδο. Γίνεται δηλαδή προσπάθεια τόσο να οριστούν σε μεγαλύτερη λεπτομέρεια και με μεγαλύτερο βαθμό βεβαιότητας οι πραγματικές διαστάσεις και προοπτικές του προβλήματος όσο και να βρεθούν κάποιες λύσεις, και παράλληλα μέσα από την εκπαιδευτική διαδικασία να γίνει συνειδητή η επίδραση της ανάπτυξης σε όλους τους τομείς της πραγματικότητας, πόσο μάλλον στο περιβάλλον, προκειμένου να τεθούν οι βάσεις για έναν ολοκληρωμένο σχεδιασμό ανάπτυξης.

Πάντως αρκετές αιχμές αφορούν και στη δράση των οικολογικών κινημάτων, ότι περιορίζονται σε επιμέρους βελτιώσεις χωρίς να βλέπουν πέρα από τα όρια της αστικής κοινωνίας, οπότε δε θα είναι εφικτό με τις προτάσεις τους να ξεπεραστεί η αντίθεση ανθρώπου και φύσης. (Μπιτσάκης 2005) Κατηγορούνται ότι επικεντρώνονται σε ζητήματα που έχουν να κάνουν με το περιβάλλον και δεν ασχολούνται με τα «καυτά» κοινωνικά και πολιτικά ζητήματα. Αυτό γίνεται και στα πλαίσια της προσπάθειάς τους να μη χαρακτηριστούν ως «δεξιοί» ή «αριστεροί». Αλλά δε γίνεται να μην παίρνει κάποιος θέση για τα πολύ σημαντικά πολιτικά ζητήματα που προκύπτουν. Με αυτό τον τρόπο τείνουν να δημιουργήσουν ένα δικό τους λόμπυ. (Καστοριάδης 1993)

Επιπλέον υπάρχει σε μεγάλο βαθμό η αντίληψη της αποκλειστικής ευθύνης του κράτους όσον αφορά στην ανάπτυξη αγνοώντας τις δυνατότητες αλλά και τις ευθύνες των πολιτών και των ενώσεών τους. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα στην καλύτερη περίπτωση οι εθνικοί και κοινοτικοί πόροι απλώς να «απορροφούνται» την τελευταία στιγμή. Άσχετα από τις προσωπικές πεποιθήσεις του καθενός που μάλιστα μπορεί να είναι και αντίθετες στην αντίληψη της οικονομικής μεγέθυνσης που έχει κυριαρχήσει σε παγκόσμιο επίπεδο, αναγνωρίζεται στο κράτος, σε εθνικούς σχηματισμούς, όπως η Ευρωπαϊκή Ένωση, σε διεθνείς οργανώσεις, όπως η Διεθνής Τράπεζα, η κύρια ευθύνη και ο αποκλειστικός ρόλος του καθορισμού της «ιδεολογίας και της ποιότητας της ανάπτυξης» και της «αναπτυξιακής πορείας» της κάθε χώρας. (Ρόκος 2005α)

Τα τελευταία χρόνια γίνεται μια προσπάθεια επαναπροσδιορισμού της έννοιας της ανάπτυξης χωρίς όμως να έχει συγκροτηθεί μία συνεκτική εναλλακτική

θεωρία για την ανάπτυξη. Συνεπώς είναι άμεση η ανάγκη διαμόρφωσης ενός κοινά αποδεκτού ορισμού της ανάπτυξης, σύμφωνα με τον οποίο θα επηρεάζονται θετικά όλα τα επίπεδα της φυσικής και κοινωνικοοικονομικής πραγματικότητας. Πρέπει, δηλαδή, να υπάρξει μια συμφωνία ως προς τον ορισμό της ανάπτυξης, τις αξίες, τους στόχους, από όλους (πολιτικούς, πολίτες, κρατικούς, δημόσιους, ιδιωτικούς φορείς, επιστήμονες) σε παγκόσμιο επίπεδο, ώστε οι δράσεις να είναι συμβατές μεταξύ τους, να μην αλληλοαναιρούνται και να είναι εφικτός ένας σωστός σχεδιασμός και συντονισμός.

Σε αυτή τη συμφωνία έγκειται και η δυσκολία του όλου εγχειρήματος. Υπάρχει προφανώς διαφορά στις αντιλήψεις περί ανάπτυξης μεταξύ αναπτυγμένων και αναπτυσσόμενων χωρών, μεταξύ κεφαλαίου και εργασίας αλλά υπάρχει και μια μεγάλη ποικιλομορφία αντιλήψεων στους ίδιους τους πολίτες. Ο καθένας «με βάση τόσο το αξιακό, ιδεολογικό, κοσμοθεωρητικό, πολιτικό και πολιτισμικό, όσο και το επιστημονικό και επαγγελματικό του «ιδίωμα» αλλά και τις εμπειρίες της καθημερινής του ζωής» αντιλαμβάνεται διαφορετικά την έννοια της ανάπτυξης και συνήθως τα όριά της περιορίζονται στα όρια των οικειότερων με αυτόν «συμφερόντων» του. (Ρόκος 2005α)

Οπότε η ανάπτυξη περιορίζεται σε συγκεκριμένους τομείς, όπως συνήθως στον οικονομικό τομέα, ή σε καθαρά τοπικό επίπεδο αγνοώντας έτσι τις συνέπειες τυχόν μονομερών δράσεων τόσο στο ευρύτερο σύνολο όσο και στο περιβάλλον και μη συμβαδίζοντας με τις ανάγκες του ευρύτερου συνόλου. Σε άλλες περιπτώσεις πάλι υιοθετείται το ίδιο μοντέλο ανάπτυξης παντού αγνοώντας τις ιδιαίτερες συνθήκες μιας περιοχής.

Στο χώρο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, η μακροχρόνια αγροτική πολιτική των επιχορηγήσεων για εξαγωγίμες καλλιέργειες μετέτρεψε την παραδοσιακή ορεινή γεωργία που στηριζόταν στις προσαρμοσμένες στο τοπικό μικροκλίμα και τις τοπικές ανάγκες ποικιλίες σε εκμεταλλεύσεις μονοκαλλιέργειας, με τις γνωστές δυσμενείς επιπτώσεις στη βιοποικιλότητα, τα νερά και τα εδάφη. Σήμερα που εντείνεται ο ανταγωνισμός από την ασυδοσία των αγορών του νεοφιλελευθερισμού, οι ορεινές γεωργικές επιχειρήσεις αδυνατούν να επιβιώσουν,

ιδιαίτερα στη Δυτική Ευρώπη και σε άλλες περιοχές που εξαρτώνται αποκλειστικά από το γεωργικό εισόδημα. Το γεγονός αυτό σε συνδυασμό με την καταγκιστική προώθηση από τα μέσα μαζικής ενημέρωσης του αστικού καταναλωτικού τρόπου ζωής, ως του μοναδικού προτύπου ζωής και ευημερίας, οδηγούν στην πληθυσμιακή ερήμωση των ορεινών κοινοτήτων, με αναπόδραστο αποτέλεσμα την εγκατάλειψη της γης με την επερχόμενη δάσωση και διάβρωση των εδαφών, τη συσσώρευση ανέργων στα αστικά κέντρα, τη γήρανση του ντόπιου πληθυσμού, κ.α.

Εκ διαμέτρου αντίθετη εικόνα παρουσιάζεται στις περιοχές οι οποίες ελκύουν, λόγω των φυσικών πλεονεκτημάτων τους, τουριστικές επενδύσεις. Ο χιονοδρομικός τουρισμός είναι η πιο δημοφιλής μορφή ορεινού τουρισμού στην Ευρώπη, στην οποία δραστηριοποιούνται 25-30 εκατομμύρια σκιέρ (ΚΕ.Π.Α.ΜΕ. και Υ.ΠΕ.ΧΩ.Δ.Ε. 2000). Η εισβολή του αστικού τρόπου ζωής στις περιοχές αυτές αυξάνει τα εισοδήματα των κατοίκων, αλλά εξασθενίζει έως και ευτελίζει την τοπική κουλτούρα και προκαλεί σημαντική περιβαλλοντική καταπόνηση από την κατασκευή δυσανάλογα μεγάλων για την κλίμακα των ορεινών κοινοτήτων υποδομών για ξενοδοχειακά συγκροτήματα, χιονοδρομικά κέντρα και δίκτυα μεταφορών. Η έρευνα και η αύξουσα περιβαλλοντική συνειδητοποίηση διεπιστημονικών ερευνητικών κέντρων και ομάδων πολιτών οδηγεί τα τελευταία χρόνια θεωρητικά και πρακτικά σε δράσεις εναντίωσης στην κατασκευή μεγάλων τεχνικών έργων στις εύθραυστες και ιδιαίτερα στις γεωλογικά "αδύνατες" αγροτικές περιοχές.

Η Ελλάδα είναι κατεξοχήν αγροτική αλλά κυρίως ορεινή χώρα. Ο ορεινός όγκος της καταλαμβάνει έκταση 77,6 εκατομ. στρεμμάτων¹², από τα οποία τα 13,08 (17%) είναι καλλιεργήσιμη έκταση, τα 36,42 (47%) βοσκότοποι και τα 24,02 (31%) δάση. Σημαντικό χαρακτηριστικό της φυσικής πραγματικότητας των ορεινών περιοχών είναι ο εξαιρετικός πλούτος της βιοποικιλότητας. Απαντώνται ανάλογα με την περιοχή οικοσυστήματα και τοπία μεσογειακά (κουμαριά, άρια, κτλ), αλπικά (Όλυμπος, Σμόλικας, Τύμφης, Βόρας και άλλες οροσειρές) και σκανδιναβικά (Ροδόπη). Ιδιαίτερα αυξημένη είναι και η γενετική ποικιλότητα (διαφορές

¹² Στοιχεία από το Σχέδιο Περιφερειακής Ανάπτυξης 2000-2006 για τον Πρωτογενή Τομέα (σελ.61)
<http://www.minagric.gr/greek/3.3.1.html>

κληρονομικών καταβολών μέσα σε ένα είδος) λόγω της γεωγραφικής θέσης της χώρας, της ποικιλίας των κλιματικών τύπων, της ορειογραφικής διαμόρφωσης αλλά και της μετανάστευσης από βορειότερα άλλων ειδών τα οποία βρήκαν σ' αυτή καταφύγιο την περίοδο μετά τους παγετώνες¹³.

Όσον αφορά στο ανθρωπογενές ορεινό περιβάλλον, η Ελλάδα διακρίνεται για το μικρό μέγεθος αλλά και το μεγάλο πλήθος των ορεινών οικισμών. Οι ημιαστικοί οικισμοί (2.000-10.000 άτομα) αποτελούν μόνο το 13% των ορεινών οικισμών, ενώ το μόνο ορεινό αστικό κέντρο (άνω των 10.000 ατόμων) είναι σήμερα η Νάουσα (Υ.ΠΕ.ΧΩ.Δ.Ε. 2000). Το μικρό μέγεθος των οικισμών έχει συντελέσει στη διαφύλαξη του ορεινού φυσικού περιβάλλοντος, των νερών, των εδαφών και της ατμόσφαιρας, που δεν κακοποιήθηκαν από τη μαζική υπεράντληση υδάτων, την εντατική γεωργία και μονοκαλλιέργεια και τη συσσώρευση βιομηχανιών και οχημάτων. Έτσι, σε αντίθεση με τις πεδινές αγροτικές και αστικές περιοχές, αλλά και πολλές ευρωπαϊκές ορεινές περιοχές, οι ορεινές περιοχές της Ελλάδας χαρακτηρίζονται από έναν αναντικατάστατο φυσικό πλούτο, που φιλοξενεί σημαντικό αριθμό άγριων φυτικών και ζωικών ειδών προσαρμοσμένων στις τοπικές κάθε φορά συνθήκες.

Στην Ελλάδα οι ορεινές κοινότητες ερημώθηκαν την περίοδο της μαζικής μετανάστευσης από τα χωριά προς τις μεγάλες πόλεις και το εξωτερικό τις δεκαετίες του 1950, 1960 και 1970. Η μαζική αποχώρηση του ορεινού πληθυσμού οφείλεται σε μεγάλο βαθμό στις συγκρούσεις του εμφυλίου πολέμου και τις διώξεις που ακολούθησαν τα χρόνια της εθνικής αντίστασης στη γερμανική κατοχή. Κάθε ορεινό χωριό κουβαλά με περηφάνια τη δική του ιστορία αντίστασης αλλά και τα βαρεια σε ανθρώπινες ζωές και περιουσίες τραύματα από τις καταστροφές του πολέμου και του εμφυλίου διχασμού. Γεγονός είναι ότι τα ορεινά χωριά ερημώθηκαν (Ρόκος 1980α, 1993, 1994) κατά τη διάρκεια των δεκαετιών 1950-1970, με τον αστικό πληθυσμό να αυξάνεται από 37,7% επί του συνόλου το 1951 σε 58,1% το 1981 και τον αγροτικό να μειώνεται από 47,5% σε 30,3% (Πίνακας Α.5)

¹³ Υ.ΠΕ.ΧΩ.Δ.Ε. <http://www.minenv.gr>

Πίνακας Α.5 : Κατανομή Πληθυσμού σε Αστικές και Αγροτικές Περιοχές

Έτος	Συνολικός Πληθυσμός	Αστικός Πληθυσμός	Ποσοστό αστικού πληθυσμού επί του συνόλου	Αγροτικός Πληθυσμός	Ποσοστό αγροτικού πληθυσμού επί του συνόλου
1928	6.204.684	1.931.937	31,1%	3.373.281	54,4%
1940	7.344.860	2.411.647	32,8%	3.847.134	52,4%
1951	7.632.801	2.879.994	37,7%	3.622.619	47,5%
1961	8.388.533	3.628.105	43,3%	3.674.592	43,8%
1971	8.768.641	4.664.917	53,2%	3.086.562	35,2%
1981	9.740.417	5.659.182	58,1%	2.951.346	30,3%
1991	10.259.900	6.036.660	58,9%	2.910.466	28,3%

Πηγή: Ε.Σ.Υ.Ε.

Συγκεκριμένα στοιχεία για τις ορεινές περιοχές υπάρχουν από το 1971 και έπειτα. Όπως φαίνεται στον Πίνακα Α.6 , ο ορεινός πληθυσμός της Ελλάδας μειώθηκε δραματικά τη δεκαετία του 1970 και λιγότερο τη δεκαετία του 1980. Από τη σύγκριση των πινάκων Α.5 και 6, προκύπτει ότι η μείωση του ορεινού πληθυσμού ήταν ακόμα εντονότερη τη δεκαετία του 1960.

Πίνακας Α.6 : Κατανομή Πληθυσμού σε Ορεινές και Ημιορεινές Περιοχές

Έτος	Συνολικός Πληθυσμός	Ημιορεινός Πληθυσμός	Ποσοστό ημιορεινού πληθ. επί του συνόλου	Ορεινός Πληθυσμός	Ποσοστό ορεινού πληθ. επί του συνόλου
1971	8.768.641	1.781.689	20,3%	1.047.894	12%
1981	9.740.417	2.085.574	21,4%	941.973	9,7%
1991	10.259.900	2.236.351	21,8%	939.843	9,2%

Πηγή: Ε.Σ.Υ.Ε.

Ως αναπόδραστη συνέπεια των μεταβολών αυτών, κατά τη διάρκεια των τελευταίων 50 χρόνων, απωλέσθηκε ένα μεγάλο μέρος των τοπικών παραδόσεων, εγκαταλείφθηκε ένα σημαντικό κομμάτι του οικιστικού πλούτου (σχολεία και κατοικίες), χάθηκαν παραδοσιακά αρχιτεκτονικά μνημεία και παραδοσιακές δεξιότητες και επαγγέλματα. Στις περιπτώσεις που οι ηλικιωμένοι παρέμειναν στις εστίες τους, οι νέοι επέστρεφαν σε αυτές κατά τη διάρκεια των καλοκαιρινών μηνών για παραθερισμό και διατηρήθηκε σε κάποιο βαθμό η σύνδεσή τους με τα πάτρια εδάφη. Στις περιπτώσεις όμως που μετανάστευε όλη η οικογένεια, τα σπίτια εγκαταλείπονται. Με την πάροδο του χρόνου είτε καταστρέφονται ή επισκευάζονται μερικά απ' αυτά προς μόνιμη ή εποχιακή χρήση μετά τη συνταξιοδότηση των κατόχων τους.

Ο αγροτικός τομέας των ορεινών περιοχών στην Ελλάδα βρίσκεται σε φθίνουσα πορεία. Τα τελευταία 15 χρόνια έχουν εγκαταλειφτεί 2,5 εκατομμύρια στρέμματα γεωργικής γης και το 10% των ζωικών μονάδων, παρόλο που η

κτηνοτροφία παίζει ακόμα σημαντικό ρόλο στα ορεινά (Καρανικόλας και Μαρτίνος 1999, σελ. 270-274). Στις ορεινές περιοχές εκτρέφεται ο μισός αριθμός των αιγών και το ένα τρίτο των προβάτων που εκτρέφονται συνολικά στην Ελλάδα. Στην ανεξέλεγκτη βόσκηση οφείλεται όμως η καταστροφή πολλών δασικών οικοσυστημάτων, ιδιαίτερα στις καμένες δασικές εκτάσεις και τις νησιωτικές ορεινές περιοχές, που είναι δυσκολότερη η αναγέννηση της χλωρίδας.

Βασικό χαρακτηριστικό του ορεινού πληθυσμού της Ελλάδας είναι η γήρανσή του, καθώς, σύμφωνα με στοιχεία του 1991, το 19,3% έχει ηλικία μεγαλύτερη των 65 ετών, ποσοστό πολύ μεγαλύτερο από το αντίστοιχο ποσοστό για το σύνολο της χώρας που είναι 13,7% (Υ.ΠΕ.ΧΩ.Δ.Ε. 2000). Φωτεινές εξαιρέσεις όπου οι νέοι παρέμειναν στον τόπο τους και έκαναν οικογένειες είναι οι ορεινές περιοχές των νομών Ξάνθης, Ημαθίας, Κοζάνης και Πέλλης, στις οποίες είναι σημαντικό το ποσοστό των παιδιών ηλικίας έως 14 ετών και των νομών Κορινθίας, Μαγνησίας και Καστοριάς που είναι σημαντικότερο το ποσοστό των παραγωγικών ηλικιών (25-49 ετών). Η διαμονή των νέων στον τόπο τους είναι ένας σημαντικός δείκτης του φυσικού δυναμικού και της κατάστασης της περιοχής, και συνδέεται άμεσα με τις ευκαιρίες και δυνατότητες απασχόλησης και τον τρόπο ζωής των κατοίκων.

Στους νομούς, που παρουσιάζουν σημαντικό ποσοστό νέων, η απασχόληση των κατοίκων στηρίζεται περισσότερο στη μεταποίηση των τοπικών προϊόντων, είτε των κτηνοτροφικών (Ημαθία, Πέλλα, Καστοριά), ή των φυτικών (Ημαθία, Πέλλα, Κορινθία) και των δασικών (Ξάνθη). Στην περίπτωση της Κοζάνης, η κύρια απασχόληση των κατοίκων είναι στα λιγνιτωρυχεία και τις σχετικές με την παραγωγή ηλεκτρικού ρεύματος δραστηριότητες, ενώ στη Μαγνησία συνεισφέρουν ο πρωτογενής, ο δευτερογενής και ο τριτογενής τομέας.

Εκτός από την περιοχή του Πηλίου στη Μαγνησία, η τουριστική δραστηριότητα στις ορεινές περιοχές είναι πολύ περιορισμένη. Οι ορεινές κοινότητες που προσελκύουν τουρίστες και διαθέτουν την ανάλογη υποδομή αποτελούν μόνο το 6% του συνόλου (κυρίως στους νομούς Ιωαννίνων, Αχαΐας, Αρκαδίας, Ευρυτανίας και Τρικάλων) (Υ.ΠΕ.ΧΩ.Δ.Ε. 2000). Ο ορεινός τουρισμός έχει

περισσότερο χαρακτήρα περιήγησης παρά διαμονής. Αξίζει να αναφερθεί ότι στο σύνολο της χώρας λειτουργούν 87 ορειβατικοί σύλλογοι⁵ και 17 χιονοδρομικά κέντρα (8 στη Μακεδονία και στη Θράκη, 1 στην Ήπειρο, 2 στη Θεσσαλία, 3 στη Στερεά Ελλάδα, 2 στην Πελοπόννησο και 1 στην Κρήτη). Ο ρόλος του χιονοδρομικού τουρισμού είναι κατά πολύ μειωμένος σε σχέση με τα ευρωπαϊκά δεδομένα, αφού οι τακτικοί σκιέρ εκτιμώνται σε 90.000 και οι περιστασιακοί σε 300.000 (ΚΕ.Π.Α.ΜΕ. και Υ.ΠΕ.ΧΩ.Δ.Ε. 2000).

Όσο και αν η δυνατότητα εύρεσης εργασίας είναι σημαντικός παράγοντας, τα προβλήματα τα οποία αντιμετωπίζουν οι κάτοικοι των ορεινών περιοχών δεν έχουν να κάνουν μόνο με την απασχόληση. Ο κύριος λόγος που αναγκάζει τους νέους να φεύγουν από τα χωριά τους, είναι η πεποίθηση ότι εκεί δεν θα μπορούν να έχουν τις ίδιες ευκαιρίες που έχουν οι συνομήλικοί τους στα αστικά κέντρα: εργασία, παιδεία, τέχνη, διασκέδαση, κοινωνικότητα. Αλλού πραγματική και αλλού πλασματική, η πεποίθηση συντηρείται και επαυξάνεται από τα μέσα μαζικής επικοινωνίας και ενημέρωσης, που αναδεικνύουν το αστικό μοντέλο καταναλωτικής ζωής ως το μοναδικό και βέλτιστο. Για τις γυναίκες, το πρόβλημα είναι εντονότερο, καθώς επιπλέον πιστεύουν ότι στα αστικά κέντρα θα αποκτήσουν μεγαλύτερη ελευθερία. Καταπιεσμένες από τα συντηρητικά κοινωνικά μοντέλα που επικρατούσαν στα ορεινά χωριά, καταφεύγουν στην ανωνυμία της πόλης που τους προσφέρει μεγαλύτερη δυνατότητα επιλογών. Η ελευθερία των ορεινών περιοχών, εκεί που το ανθρώπινο βλέμμα μπορεί να δει χιλιόμετρα μακριά και στις κορυφές να στραφεί και προς τις τέσσερις κατευθύνσεις, γίνεται, με την καταϊγιστική διαφήμιση των πλασματικών παραδείσων της κατανάλωσης στα αστικά κέντρα, για τους κατοίκους τους φυλακή.

Κεφάλαιο 2^ο

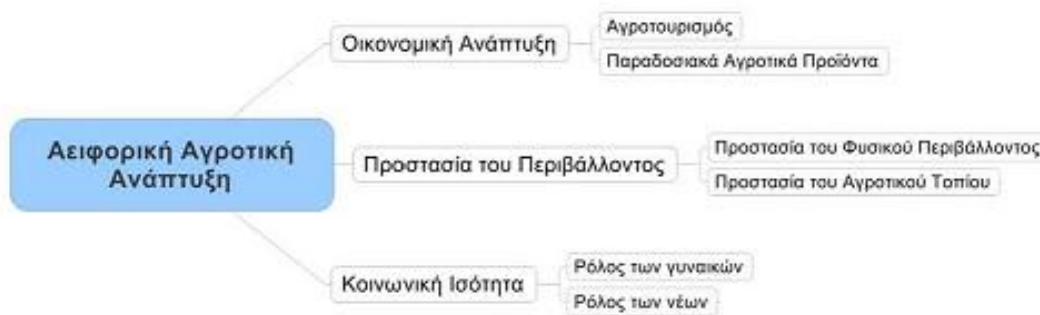
Πυλώνες αειφορικής αγροτικής ανάπτυξης σε αγροτικές περιοχές

Ο όρος “αειφορία” πρώτο-χρησιμοποιήθηκε στη διαχείριση των Ευρωπαϊκών δασών τον 18^ο αιώνα. Η σπουδαιότητα του όρου “αειφορική ανάπτυξη” όμως αναδύθηκε και πήρε τη σημερινή εξέχουσα θέση στη διαχείριση από το 1987 όταν προτάθηκε από το Brundtland Commission Report (World Commission on Environment and Development) θέτοντας τον όρο στην κορυφή της ατζέντας των Ηνωμένων Εθνών και υποχρεώνοντας ουσιαστικά τους περισσότερους εθνικούς και διεθνείς οργανισμούς στην υιοθέτηση της αειφορικής ανάπτυξης. Η έννοια της αειφορικής ανάπτυξης έχει έκτοτε εξελιχθεί και σήμερα έχει καθιερωθεί παγκοσμίως βασισμένη σε τρεις πυλώνες: α) της οικονομικής ανάπτυξης, β) της προστασίας του περιβάλλοντος και γ) της κοινωνικής ισότητας.

Στη πράξη, έμφαση συνήθως δίνεται στον πυλώνα της οικονομικής ανάπτυξης, προϋπόθεση για την ευημερία της κοινωνίας, καθώς είναι σχετικά εύκολα μετρήσιμη παράμετρος, αναγνωρίσιμη από όλους τους επιστημονικούς κλάδους ενώ έμμεσα εξαρτάται και από τους άλλους δύο πυλώνες. Πάραυτα, για την αειφορική ανάπτυξη είναι αναγκαία η διασφάλιση της ισόρροπης αειφορίας και των τριών πυλώνων. Υπό αυτό το πρίσμα, παρουσιάζονται οι διαστάσεις της αειφορικής ανάπτυξης και κατηγοριοποιούνται οι δράσεις της σύμφωνα με τα αποτελέσματα πρόσφατων ερευνών (Σχ. Β1) ώστε μελλοντικές ερευνητικές προσπάθειες αειφορικής αγροτικής ανάπτυξης να τεθούν κάτω από το ενιαίο θεωρητικό πλαίσιο ανάλυσης. Το πλαίσιο αυτό θα είναι ένα χρήσιμο εργαλείο καθώς παρέχει μια ξεκάθαρη κατηγοριοποίηση των δράσεων και στόχων, τόσο της πολιτικής όσο και της έρευνας στην προώθηση της αειφορικής αγροτικής ανάπτυξης.

Οι γεωργοί στην προσπάθειά τους να βελτιώσουν το βιοτικό τους επίπεδο, αναζητούν τρόπους για υψηλότερες αποδόσεις των συντελεστών της παραγωγής και ταυτόχρονα ποιότητα ζωής. Μια πληθώρα πολυδιάστατων αγροτικών προϊόντων και υπηρεσιών έχουν υποκαταστήσει πλέον την συνήθη αγροτική

παραγωγή στις περισσότερες χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΕΕ). Η αβεβαιότητα και το χαμηλό εισόδημα από τη γεωργική παραγωγή είναι η κινητήριος δύναμη της μεταστροφής κυρίως προς τον αγροτουρισμό (Huffman 1980, Mishra and Goodwin 1997).

Σχ. Β1. Διαστάσεις Αειφορικής Αγροτικής Ανάπτυξης

Ο αγροτουρισμός πρώτο-εμφανίστηκε ως εναλλακτική δραστηριότητα στις χώρες της ΕΕ από τη δεκαετία του 1950 (Opperman, 1996). Σε αντίθεση, στις περισσότερες χώρες της μεσογειακής ζώνης, συμπεριλαμβανομένης και της Ελλάδας, αυτός αναπτύχθηκε μόνο τις τελευταίες δεκαετίες, κυρίως λόγω της αργής κοινωνικοοικονομικής προσαρμογής της υπαίθρου και του αργού ρυθμού θεσμικών αλλαγών (Τσάρτας και Θανοπούλου 1994). Ώθηση στον αγροτουρισμό δόθηκε τόσο με την αστικοποίηση του ανεπτυγμένου κόσμου που αναζητούσε επαφή με τη φύση (Sharpley 2002), όσο και με την υιοθέτηση εθνικών ή παγκοσμίων πολιτικών όπως αυτή της συνάντησης κορυφής στο Ρίο (UNCED 1992), για αξιοποίηση του αγροτουρισμού ως μοχλού ανάπτυξης της υπαίθρου (WTTC et al. 1996, Hunter 1997, Butler 1999, Sharpley 2000, Cohen 2002, Hardy et al. 2002, Liu 2003). Υπό αυτό το πρίσμα υιοθετήθηκαν, οι διάφορες μορφές αγροτουρισμού που είναι από τις πιο πολυσυζητημένες και ευρέως εφαρμόσιμες στρατηγικές αειφορικής ανάπτυξης (Ανθοπούλου 2000), καθώς εξασφαλίζουν υψηλότερο εισόδημα για τους γεωργούς και νέες θέσεις εργασίας (Παπαγεωργίου 1998) μέσω της ενδιαίτησης των επισκεπτών σε τοπικά καταστήματα και της συμμετοχής τους σε τοπικές δραστηριότητες (Apostolopoulos and Sonmez 2001, Briassoulis 1993, Butler and Stiakaki 2001) και συμβάλλουν στη βελτίωση της ποιότητας ζωής.

Τα παραδοσιακά αγροτικά προϊόντα που παράγονται συνήθως σε ορεινές και μειονεκτικές περιοχές, με φιλικό προς το περιβάλλον τρόπο, έχουν υψηλή ποιότητα λόγω του μικρότερου όγκου παραγωγής και του καλύτερου ελέγχου σε όλα τα στάδια παραγωγής και μεταποίησης, διασφαλίζουν υψηλότερη τιμή και ενισχύσουν σημαντικά το γεωργικό εισόδημα (Ilbery and Maye 2005). Η ζήτηση υψηλής ποιότητας προϊόντων και υπηρεσιών έχει συμβάλει στη διατήρηση του τοπικού πληθυσμού, της πολιτισμικής κληρονομιάς (Tregear 2003) και του παραδοσιακού τρόπου ζωής (Gilg and Battershill 1998). Η ΕΕ υποστηρίζει τέτοιου είδους πρακτικές με θεσμικά και οικονομικά μέτρα.

Η προστασία του περιβάλλοντος (Σχ.Β1) αναλύεται στη διατήρηση της ποιότητας του φυσικού περιβάλλοντος και τη διατήρηση του αγροτικού τοπίου, οι οποίες αποτελούν τους ακρογωνιαίους λίθους της αειφορικής ανάπτυξης στις αγροτικές περιοχές. Η προστασία του φυσικού περιβάλλοντος δεν πρέπει να θεωρείται αντίθετη με την οικονομική ανάπτυξη, καθώς το ποιοτικό φυσικό περιβάλλον αποτελεί πόλο έλξης για τους τουρίστες και συνεπώς παράγοντα ανάπτυξης. Αν υποβαθμιστεί το φυσικό περιβάλλον αναπόφευκτα θα υπάρξει μείωση του τουρισμού και της οικονομικής ανάπτυξης (De Olivera 2003). Επομένως, χρειάζεται μια ολιστική θεώρηση, ώστε η οικονομική ανάπτυξη να συμβαδίζει με την προστασία του φυσικού περιβάλλοντος, ιδιαίτερα στις προστατευόμενες περιοχές και τις περιοχές ιδιαίτερου φυσικού κάλους (Arnberg et al. 2002).

Πολλά αγροτικά τοπία διαθέτουν ορισμένα χαρακτηριστικά όπως μακροσκοπική εμφάνιση, τυπικές γεωργικές πρακτικές και συστήματα καλλιεργειών που τα κάνει "μοναδικά" χωρίς όμως να είναι δυνατό αυτά τα μοναδικά χαρακτηριστικά να απομονωθούν και να προστατευτούν μεμονωμένα (Scottish Natural Heritage 2002). Η προστασία αυτών των μοναδικών χαρακτηριστικών του αγροτικού τοπίου έχουν ιδιαίτερη σημασία για τον αγροτουρισμό γι' αυτό η ΕΕ με διάφορα μέτρα προσβλέπει στη διατήρηση των παραδοσιακών καλλιεργητικών πρακτικών που είναι χαμηλής έντασης κεφαλαίου συμβάλλοντας στην αποφυγή της ερημοποίησης της υπαίθρου.

Η κοινωνική ισότητα, που αποτελεί τον τρίτο πυλώνα της αειφορικής αγροτικής ανάπτυξης περιλαμβάνει (Σχ.Β1) πολιτικές σχετικά με το ρόλο των γυναικών και των νέων. Η αξιοποίηση της εφεδρικής «εν αναμονή» εργασίας (Gidarakou et al. 1999) συνάδει με την ανάπτυξη της περιφερειακής επιχειρηματικότητας που ταυτόχρονα εξασφαλίζει ευκαιρίες απασχόλησης και οικονομική ανεξαρτησία (Hermans 1983, Iakovidou 2000), βελτιώνοντας την κοινωνική συνοχή. Οι νέοι της υπαίθρου αποτελούν την ελπίδα για την υιοθέτηση καινοτομιών και την προώθηση δραστηριοτήτων που διευρύνουν την οικονομική βάση πέρα από τη γεωργία (Papadaki-Klavdianou and Yiasemi 1991) και εξασφαλίζουν τη μελλοντική βιοσιμότητα, που είναι και προτεραιότητα της ΕΕ.

Ο αγροτουρισμός θεωρείται μια από τις σημαντικότερες και ολοένα αυξανόμενες εναλλακτικές πηγές εισοδήματος για τους ευρωπαϊούς γεωργούς (Huylensbroeck and Durand 2003). Η συμβολή του στην προώθηση της οικονομικής ανάπτυξης της Ελληνικής υπαίθρου (Σχ.Β1) έχει από καιρό αναγνωρισθεί (Briassoulis and Straaten 1999) και συμβάλει ουσιαστικά στην περιφερειακή ανάπτυξη (Παπαγεωργίου 2008; Σδράλη κ.ά. 2008; Σταματοπούλου 2008).

Ο συνεδριακός περιφερειακός τουρισμός θεωρείται μια εναλλακτική μορφή αγροτουρισμού. Οι Σδράλη κ.ά. (2008) εξέτασαν το ρόλο του συνεδριακού τουρισμού στην περιφερειακή ανάπτυξη των Δελφών, μια περιοχή με μεσοπρόθεσμη συρρίκνωση του γεωργικού τομέα. Στην περιοχή υπάρχουν μικρές διασκορπισμένες εκμεταλλεύσεις χωρίς κεντρική οργάνωση, με έλλειψη υποδομών κλίμακας για μεταποίηση και τυποποίηση των τοπικών αγροτικών προϊόντων και δυσκολία υιοθέτησης νέων καλλιεργητικών τεχνικών και καινοτομιών. Αντιθέτως, υπάρχει μια ολοένα αυξανόμενη τουριστική κίνηση λόγω του αρχαιολογικού χώρου των Δελφών, η οποία παρέχει μια ευκαιρία για την ανάπτυξη της ευρύτερης περιοχής. Σύμφωνα με τα αποτελέσματα της έρευνας των Σδράλη κ.α., ο συνεδριακός τουρισμός δημιουργεί ευκαιρίες εποχιακής απασχόλησης, όχι όμως μόνιμες θέσεις εργασίας για τους νέους. Ο συνεδριακός τουρισμός γενικότερα έχει συμβάλλει θετικά στην διεύρυνση του μορφωτικού ορίζοντα με την οργάνωση πολιτιστικών εκδηλώσεων διεθνούς κύρους, στην αύξηση του εισοδήματος (Getz 1994, Ryan and Montgomery 1994, Haralampopoulos and Pizam 1996, Korca 1996,

Brunt and Courtney 1999, Perdue et al. 1999, Gursory et al. 2002, Tosun 2002), στην προστασία του περιβάλλοντος και στη βελτίωση της ποιότητας ζωής των κατοίκων. Αρνητικές επιπτώσεις του συνεδριακού τουρισμού στην περιοχή, που ωστόσο δε συνάδουν υποχρεωτικά και με την αειφορική αγροτική ανάπτυξη είναι η αύξηση των τιμών, η ηχορύπανση λόγω αυξημένης κίνησης και η μείωση του αισθήματος ασφάλειας.

Ο νομός Φλώρινας αποτελεί μια άλλη χαρακτηριστική περίπτωση αγροτικής και μειονεκτικής περιοχής με μειούμενο αριθμό κατοίκων και γεωργούς με κύρια πηγή εισοδήματος τον πρωτογενή τομέα (Παπαγεωργίου και Αλεμπάκη 2008, Σταματοπούλου 2008). Τη δεκαετία του 1990 πρωτοεμφανίστηκαν καταλύματα αγροτουρισμού για περαστικούς κυρίως, ενώ η ουσιαστική ανάπτυξη άρχισε το 1996, ένδειξη της αργοπορίας εφαρμογής στην πράξη της οδηγίας “Regulation for Subsidizing Agrotourist Acts” που είχε υιοθετηθεί μια δεκαετία νωρίτερα. Έκτοτε η ζήτηση για υπηρεσίες και τοπικά προϊόντα αυξάνει συνεχώς λόγω της αυξανόμενης αγροτουριστικής κίνησης. Οι περισσότεροι ξενώνες χρηματοδοτήθηκαν από το Community Innovation Leader (Παπαγεωργίου και Αλεμπάκη 2008) ενώ στο Νυμφαίο προήλθαν κυρίως από ιδιωτική χρηματοδότηση και τραπεζικά δάνεια (Σταματοπούλου 2008). Επομένως, ένας συνδυασμός ιδιωτικής και δημόσιας χρηματοδότησης μπορεί να δώσει τη μεγαλύτερη ώθηση στον αγροτουρισμό μεγιστοποιώντας τις ευκαιρίες οικονομικής περιφερειακής ανάπτυξης με τη δημιουργία νέων ευκαιριών απασχόλησης, την παραγωγή και προώθηση τοπικών παραδοσιακών προϊόντων, σε μια αγροτική περιοχή.

Τα παρδοσιακά αγροτικά προϊόντα των περιοχών αυτών είναι σημαντική πηγή εισοδήματος για τους γεωργούς δημιουργώντας ζήτηση για ένα διαφοροποιημένο προϊόν (Byers and Sainju 1994, Nastis 2009). Τα περισσότερα από τα προϊόντα προέλευσης ΠΟΠ (Προϊόντα Ονομασίας Προέλευσης) ή προϊόντα από συγκεκριμένη περιοχή ΠΓΕ (Προϊόντα Γεωγραφικής Ένδειξης) της Ελλάδος προέρχονται συνήθως από ορεινές και λιγότερο ευνοημένες περιοχές (Βακουφάρης και Κίζος 2008).

Στην Ελλάδα υπάρχουν 64 ΠΟΠ και 23 ΠΓΕ προϊόντα (στις 26 Φεβρουαρίου του 2008) (Βακουφάρης και Κίζος 2008). Συμφωνα με τους Βακουφάρη και Κίζο (2008) υπάρχουν ορισμένα προϊόντα που παράγονται σε πολύ μεγάλες γεωγραφικές περιοχές (π.χ. η φέτα ΠΟΠ σε 114.379 Km²), ενώ άλλα παράγονται σε μια και μόνο περιορισμένη αγροτική περιοχή (λάδι Θράψανο ΠΟΠ, τραγανά κεράσια Ροδοχωρίου ΠΟΠ) και ως αποτέλεσμα πολλά από τα προϊόντα και τις περιοχές να είναι άγνωστα στους καταναλωτές. Πέρα από τα παραπάνω όλα τα προϊόντα εκτός από τρία (Φυστίκια Αιγίνης, Φυστίκια Μεγάρων και σύκα Βαβρώνας-Μεσογείων-Μαρκόπουλο ΠΓΕ) είναι ως επί το πλείστον προϊόντα που παράγονται σε λιγότερο ευνοημένες περιοχές, ενώ 48% από αυτά παράγονται αποκλειστικά σε λιγότερο ευνοημένες περιοχές. Πέραν αυτών, 24 από τα 64 ΠΟΠ παράγονται μόνο στη νησιωτική περιοχή και 3 από αυτά στη νησιωτική αλλά και στην ηπειρωτική Ελλάδα, ενώ 10 από τα 23 ΠΓΕ υπάρχουν μόνο στη νησιωτική περιοχή. Επιπλέον, 14 κρασιά παράγονται αποκλειστικά στη νησιωτική χώρα. Πέρα από αυτά, 12 από τα προϊόντα παράγονται μόνο σε μία περιοχή. Η ύπαρξη προϊόντων προστατευόμενης ή καθορισμένης γεύσης προφανώς μπορεί να περιλαμβάνει ειδικές τεχνικές στις διαδικασίες παραγωγής που σχετίζονται με συγκεκριμένες γεωγραφικές περιοχές ή ειδικά προϊόντα. Εάν π.χ. το προϊόν αναγνωρίζεται ως ποιοτικό δημιουργεί προϋποθέσεις ανάπτυξης των αγροτικών επιχειρήσεων που συμμετέχουν στη διαδικασία παραγωγής του. Στις περισσότερες περιπτώσεις η αναγνώριση ενός παραδοσιακού αγροτικού προϊόντος ως ΠΟΠ ή ΠΓΕ έχει ως αποτέλεσμα την αύξηση της τιμής, αυξημένη παραγωγή και προσέλκυση επισκεπτών στην περιοχή, δημιουργία θέσεων εργασίας, διατήρηση του τοπικού πληθυσμού, αύξηση εισοδημάτων (Nastis 2009). Προϊόντα ονομασίας προέλευσης παρέχουν επιπλέον εισόδημα και συμβάλουν στην οικονομική ανάπτυξη ειδικά στις λιγότερο ευνοημένες περιοχές.

Η προστασία του φυσικού περιβάλλοντος είναι από τις απαραίτητες προϋποθέσεις για την αειφορική ανάπτυξη. Για επιτυχή έκβαση κάθε επενδυτικού σχεδίου προϋπόθεση είναι η συγκατάβαση των κατοίκων της υπαίθρου στα περιβαλλοντικά προβλήματα. Το φοινικόδασος του Βαΐ στην Κρήτη είναι μια προστατευόμενη περιοχή εξαιρετικού αισθητικού κάλους, όπου όμως υπάρχουν 17

πιθανά περιβαλλοντικά προβλήματα σύμφωνα με την άποψη 385 κατοίκων που συμμετείχαν στην έρευνα των Ταμπάκης κ.ά. (2008). Στην περιοχή υπάρχουν δύο κατηγορίες προβλημάτων, αυτό των παράνομων ενεργειών και αυτό της έλλειψης υποδομών που έχουν ως αποτέλεσμα να θέτουν σε κίνδυνο την περιοχή περιβαλλοντικά. Μολονότι η περιοχή έχει χαρακτηριστεί ως μόνιμο καταφύγιο άγριας ζωής, πολλοί κυνηγοί εισέρχονται στην προστατευμένη περιοχή. Η έκταση του φοινικοδάσους έχει περιοριστεί σημαντικά από παράνομες καταπατήσεις αγροτικής γης από το 1957 μέχρι και σήμερα και δεν υπάρχει ιδιαίτερη μέριμνα για προστασία από τις πυρκαγιές, τα έντομα και άλλες παθολογικές ασθένειες. Πέρα από τα παραπάνω προβλήματα ο αριθμός των τουριστών σε πολλές περιόδους είναι πολύ πάνω από τη φέρουσα ικανότητα και ρυπαίνουν ζημιώνουν το τοπίο (Ταμπάκης κ.ά. 2008). Υπάρχει έλλειψη: α) ιατροφαρμακευτικής υποδομής, β) σημείων πληροφόρησης για τους επισκέπτες αναφορικά με την προστατευόμενη χλωρίδα και πανίδα, και γ) σημείων εστίασης. Οι διαχειριστές και οι φύλακες της περιοχής του φοινικοδάσους πρέπει να ενημερωθούν αναφορικά με τις ανάγκες προστασίας του περιβάλλοντος και να λάβουν υπόψη τους τα πιστεύω των κατοίκων αναφορικά με τα προβλήματα για να συμβάλουν ουσιαστικά στην αειφορική αγροτική ανάπτυξη (Ταμπάκης κ.ά. 2008). Κατά συνέπεια, είναι αναγκαία η ύπαρξη ενός θεσμικού πλαισίου προστασίας της περιοχής που πρέπει να εφαρμοστεί ενώ ταυτόχρονα απαιτείται και η κατασκευή των αναγκαίων υποδομών που θα εξασφαλίσουν την προστασία του περιβάλλοντος της περιοχής.

Μια σημαντική επίπτωση από την εγκατάλειψη των αγροτικών δραστηριοτήτων στην ορεινή ζώνη είναι η αλλοίωση του αγροτικού τοπίου. Ένα αναπτυξιακό μοντέλο οπωσδήποτε πρέπει να λαμβάνει υπόψη του και τη διατήρηση του αγροτικού τοπίου, που είναι μία μορφή προστασίας του περιβάλλοντος. Στην παρούσα εργασία παρουσιάζονται δύο σχετικές μελέτες αναφορικά με τη διατήρηση του αγροτικού τοπίου. Η πρώτη αποσκοπεί στη αναγνώριση των παραμέτρων που είναι απαραίτητα για την αειφορική ανάπτυξη και η δεύτερη επικεντρώνεται σε ειδικές γεωργικές πρακτικές που δίδουν έναν ειδικό χαρακτήρα στο γεωργικό τοπίο όπως βαθμίδες .

Η πρώτη μελέτη έγινε στην Κάρπαθο και την Κίθνο (Παπαευτυχίου κ.α. 2008) όπου υπάρχει μακρά ιστορία του μοναδικού αγροτικού τοπίου που ακόμη και σήμερα είναι σε σχετικά παραδοσιακή κατάσταση, όπως οι ανεμόμυλοι, οι νερόμυλοι και τα εποχιακά καταλύματα. Η ιστορική αναδρομή ξεχωρίζει τρεις περιόδους: i) την περίοδο της κατασκευής, συντήρησης και αξιοποίησης ii) την περίοδο εγκατάλειψης και iii) την περίοδο ανακατασκευής και επαναχρησιμοποίησης στην οποία κατά κύριο λόγο βασίστηκε το μοντέλο. Στην Β. Κάρπαθο υπάρχουν παραγωγικές αγροτικές δραστηριότητες όπως η μελισσοκομία, η καλλιέργεια της ελιάς και άλλων οπωροφόρων δέντρων και λαχανικών που έχουν σημαντική συμβολή στην αειφορική παραγωγή. Πέραν αυτών, έχουν αναπτυχθεί και υπάρχει η δυνατότητα παραπέρα ανάπτυξης εναλλακτικών μορφών τουρισμού όπως ο συνεδριακός τουρισμός αλλά και ο αγροτουρισμός που θα έχει σημαντικό ρόλο στην αειφορική ανάπτυξη της περιοχής. Οι εγκαταλελειμμένες σήμερα κατασκευές, όπως ελαιοτριβεία, ανεμόμυλοι και νερόμυλοι μπορούν να αξιοποιηθούν ως εστιατόρια, ξενώνες, μουσεία λαϊκής τέχνης διευρύνοντας της δράσεις των τουριστών και ταυτόχρονα αυξάνοντας το εισόδημα για τους κατοίκους (Παπαευτυχίου κ.α. 2008). Στην ίδια κατεύθυνση, τα εποχιακά καταλύματα για γεωργικές δράσεις μπορεί να ανακατασκευαστούν για να χρησιμοποιηθούν ως ξενώνες για τους τουρίστες δίνοντας την ευκαιρία να συμμετέχουν και στις αγροτικές δραστηριότητες. Στη Λέσβο, η καλλιέργεια γινόταν σε βαθμίδες, ένα παραδοσιακό χαρακτηριστικό του Ελληνικού αγροτικού τοπίου (Κίζος 2008). Σήμερα δεν κατασκευάζονται νέες βαθμίδες αλλά υπάρχει ενδιαφέρον για τη συντήρηση των παλιών όπως προκύπτει από 30 ερωτηματολόγια αγροτών οι οποίοι εντάχτηκαν σε πρόγραμμα της ΕΕ για συντήρηση των βαθμίδων (Κίζος 2008). Όλοι έχουν θετική άποψη για την αξία των βαθμίδων στο αγροτικό τοπίο ως πολιτιστικό στοιχείο και για την προστασία του περιβάλλοντος, καθώς περιορίζουν τη διάβρωση και βελτιώνουν τη συγκράτηση εδαφικού νερού, ενώ οι περισσότεροι (76%) πιστεύουν ότι οι βαθμίδες έχουν μικρότερη πρακτική σημασία από ότι στο παρελθόν. Η πλειονότητα των κατοίκων που συντηρούν τις βαθμίδες τις θεωρούν ως χόμπι παρά ως κύρια απασχόληση και πηγή εισοδήματος. Συνεπώς ο ρόλος τους είναι περισσότερο περιβαλλοντικός και δε φαίνεται ότι θα επανακτήσουν τον αρχικό τους ρόλο στο σύντομο μέλλον. Η διατήρησή τους όμως δεν μπορεί να δικαιωνισθεί με

εξωγενείς επιδοτήσεις. Μόνο όταν οι βαθμίδες αποτελέσουν μέρος της συνολικής οικονομικής ανάπτυξης και αξιολογηθεί η συμβολή τους στο περιβάλλον του αγροτικού τοπίου, στον αγροτουρισμό αλλά και στον τουρισμό γενικότερα (Κίζος 2008) θα υπάρξει εσωτερική χρηματοδότηση για τη διατήρησή τους.

Η αειφορική αγροτική ανάπτυξη λόγω της πολυπλοκότητας της είναι στενά συνυφασμένη με τη δυνατότητα ίσων ευκαιριών και για τις γυναίκες, που είναι αποτελεσματικότερες σε ορισμένες δράσεις επιχειρηματικότητας και γενικά στη δημιουργία εισοδήματος από μη γεωργικές δράσεις. Ο ρόλος της γυναίκας στην παραγωγική διαδικασία έχει αυξηθεί και στην Ελλάδα (Iakovidou 2000) όπως και στον υπόλοιπο κόσμο. Στη περιοχή της Βεγορίτιδας λίμνης πάνω στο όρος Βόρας οι γυναικείες αγροτουριστικές επιχειρήσεις ήταν 23.7% ενώ στην περιοχή του Πάϊκου με παρόμοιες συνθήκες αλλά με μικρότερο βαθμό διείσδυσης του εναλλακτικού τουρισμού (Σπανουδάκη και Ιακωβίδου 2008) το ποσοστό ήταν πολύ μικρό και κυρίως σε επιχειρήσεις-μικρομάγαζα ειδών πρώτης ανάγκης. Πολλές από τις γυναικείες επιχειρήσεις διαχειρίζονται στην πράξη από τα άρρενα μέλη των οικογενειών, για φορολογικούς λόγους. Η πλειονότητα των γυναικών είναι παντρεμένες (88.2%), δεν έχουν άλλη απασχόληση (70.5%), η μέση ηλικία τους είναι 43,7 έτη και μόνο το 16% έχουν εκπαιδευτεί σχετικά με την επιχείρηση. Ο κύριος λόγος ενασχόλησης των γυναικών στις επιχειρήσεις ήταν η οικονομική ανεξαρτησία που αναγνωρίζεται από 61% καθώς και η βελτίωση της θέσης τους στην οικογένεια και την κοινωνία. Η πλειονότητα πιστεύει (61%) ότι η συμβολή των γυναικών στο οικογενειακό εισόδημα ήταν πολύ σημαντική. Κατά συνέπεια πολιτικές προώθησης της γυναικείας ενασχόλησης στις ορεινές και λιγότερο ευνοημένες περιοχές συμβάλει στην αειφορία της παραγωγικής διαδικασίας.

Στο ίδιο μήκος κύματος και οι νέοι των αγροτικών περιοχών που είναι η ελπίδα για υιοθέτηση καινοτομιών και προώθησης ποικιλόμορφων δραστηριοτήτων, καθώς οι ευκαιρίες απασχόλησης σ' αυτές τις περιοχές είναι περιορισμένες. Όταν οι νέοι εγκαταλείπουν την ύπαιθρο αναπόφευκτα αυτή οδηγείται σε οικονομικό μαρασμό. Η εκπαίδευση κατά βάση απευθύνεται στους νέους για υιοθέτηση νέων τεχνικών για παραγωγή ασφαλέστερων ανταγωνιστικών και ποιοτικών προϊόντων με ταυτόχρονη προστασία του περιβάλλοντος και

αναζωογόνηση της υπαίθρου. Οι νέοι Έλληνες αγρότες (Αλεξόπουλος κ.ά. 2008), διψούν για συμβουλευτικές υπηρεσίες και ευκαιρίες εκπαίδευσης καθώς ενδιαφέρονται να παραμείνουν στην ύπαιθρο. Οι νέοι αγρότες στην Ελλάδα σύμφωνα με ένα δείγμα 900 νέων αγροτών από επτά περιοχές της χώρας (Αλεξόπουλος κ.α.2008) έχουν κατά μέσο όρο ηλικία κάτω από 40 έτη, είναι στην πλειονότητα τους άρρενες (66,2%) έχουν όμως χαμηλό μορφωτικό επίπεδο (33,1% δημοτικού, 24,3% γυμνασίου, 40,3% λυκείου και μόνο 2,4% πανεπιστημίου). Μολονότι το 76,5% θεωρούν πολύ σημαντική την ειδική γνώση στην αποτελεσματική γεωργία το 47,4% είναι διατεθειμένο να πληρώσει για τη γνώση αυτή και μόνο 34,6% για την εκπαίδευσή του. Το σύνολο σχεδόν αναγνωρίζουν ότι το σταθερό οικονομικό σύστημα και η προστασία του περιβάλλοντος είναι βασικά στοιχεία της αειφορικής παραγωγικής διαδικασίας. Σήμερα μόνο το 19,5% χρησιμοποιεί ηλεκτρονικό υπολογιστή, γεγονός που πρέπει να τύχει ιδιαίτερης μέριμνας από την πολιτεία. Κατά συνέπεια οι νέοι αγρότες που είναι η βάση για την αειφορική οικονομική ανάπτυξη είναι γενικά ανεκπαιδευτοι. Γι' αυτό είναι απαραίτητο να εφαρμοστεί ένα σύστημα εκπαίδευσης και κατάρτισης σε θέματα αγροτικής παραγωγής και προστασίας του περιβάλλοντος για διασφάλιση της αειφορικής παραγωγής.

Δημιουργήθηκε λοιπόν ένα θεωρητικό πλαίσιο έξι διαστάσεων για τις ορεινές και μειονεκτικές περιοχές βασισμένο στους τρεις πυλώνες της αειφορικής αγροτικής ανάπτυξης: Οικονομική ανάπτυξη, προστασία του περιβάλλοντος και κοινωνική ισότητα. Σκοπός του είναι η κατηγοριοποίηση της έρευνας, των προτεραιοτήτων πολιτικής και των αξόνων ανάπτυξης σε ένα ενιαίο πλαίσιο ανάλυσης, αξιολόγησης και προγραμματισμού.

Στον πρώτο πυλώνα εντάχθηκε ο ρόλος του αγροτουρισμού και ο ρόλος των αγροτικών προϊόντων των αγροτικών περιοχών ως παράγοντες που μπορούν να εξασφαλίσουν οικονομική ανάπτυξη. Στο δεύτερο πυλώνα εντάχθηκε ο ρόλος της προστασίας του φυσικού περιβάλλοντος και της προστασίας του αγροτικού τοπίου ως οι βασικοί παράγοντες της προστασίας του περιβάλλοντος. Στον τρίτο πυλώνα εντάχθηκε ο ρόλος των γυναικών και ο ρόλος των νέων αγροτών οι οποίοι μπορούν να συμβάλλουν στην αειφορική παραγωγή και τη βελτίωση της σταθερότητας της

κοινωνικής δομής . Ο αγροτουρισμός είναι μια πολύ σημαντική δραστηριότητα για τους γεωργούς καθώς διευρύνονται πολυδιάστατα οι πηγές εισοδήματος. Η σωστή αξιοποίηση του αγροτουρισμού συμβάλει τόσο στη διατήρηση του τοπικού πληθυσμού όσο και στην περιβαλλοντική προστασία και οικονομική ανάπτυξη. Τα αγροτικά προϊόντα των ορεινών και μειονεκτικών περιοχών είναι μια εξίσου σημαντική πηγή εισοδήματος για τους γεωργούς. Με τη μεταποίηση τους προσδίδεται ο τοπικός χαρακτήρας, όταν συνδυάζεται με ποιοτικά χαρακτηριστικά. Με τη διασφάλιση σήμανσης ΠΟΠ και ΠΓΕ επιτυγχάνεται αυξημένη ζήτηση, υψηλότερες τιμές και συνεπώς υψηλότερη απασχόληση και εισόδημα. Η προστασία του περιβάλλοντος είναι ένα άλλο σημαντικό στοιχείο της αειφορικής αγροτικής ανάπτυξης, για πολλούς το πιο σημαντικό. Η περίπτωση της Κρήτης που παρουσιάστηκε είναι αντιπροσωπευτική των θεσμικών προβλημάτων που αντιμετωπίζουν και άλλες περιοχές της Ελλάδος. Η διατήρηση του αγροτικού τοπίου και η μοναδικότητα που δίνει στην περιοχή είναι μια άλλη διάσταση της προστασίας του περιβάλλοντος. Οι βαθμίδες για καλλιέργεια, μια τεχνική πολύ συνηθισμένη σε περιοχές με μεγάλες κλίσεις, είναι έντασης εργασίας μολονότι δεν είναι δυνατό να εκσυγχρονιστεί με μηχανοποίηση. Η συμβολή της όμως στην προστασία του περιβάλλοντος είναι πολύ σημαντική, τόσο για τη διατήρηση του τοπίου όσο και για τις λειτουργίες της. Είναι αναγκαίος ο κεντρικός σχεδιασμός ώστε οι βαθμίδες να αποτελέσουν μέρος της όλης παραγωγικής διαδικασίας για ανάπτυξη μια περιοχής ώστε να δημιουργηθούν οι πηγές αυτοχρηματοδότησής τους.

Η συμβολή των γυναικών με τη γυναικεία επιχειρηματικότητα στον αγροτουρισμό κυρίως αλλά και στη μεταποίηση των τοπικών προϊόντων είναι υψίστης σημασίας. Με την ενασχόληση των γυναικών βελτιώνεται το οικογενειακό εισόδημα, η θέση της γυναίκας στην οικογένεια και την κοινωνία, με τη βελτίωση της ισότητας και της σταθερότητας της κοινωνικής δομής. Είναι ανάγκη να παρθούν πρόσθετα μέτρα για την προώθηση της γυναικείας επιχειρηματικότητας και ανεξαρτησίας της ώστε να συμβάλει πιο ουσιαστικά στην αειφορική αξιοποίηση, όπως διαπιστώθηκε στην περίπτωση των ερευνών που έχουν γίνει. Τέλος, ο ρόλος της νέας γενιάς των γεωργών στην υιοθέτηση των καινοτόμων τεχνολογιών και στον

εκσυγχρονισμό των εκμεταλλεύσεων για αειφορική εκμετάλλευση των ορεινών και μειονεκτικών περιοχών είναι πολύ σημαντικός. Η επαγγελματική εκπαίδευση και κατάρτισή τους είναι απαραίτητη προϋπόθεση για τη δημιουργία ανταγωνιστικών αγροτικών εκμεταλλεύσεων και την εξασφάλιση ποιότητας ζωής. Το θεσμικό πλαίσιο που δημιουργήθηκε βάσει των τριών πυλώνων αειφορικής αγροτικής ανάπτυξης και των έξι διαστάσεών τους παρέχει ένα χρηστικό εργαλείο, τόσο για τους ερευνητές όσο και για τους πολιτικούς για την ανάλυση και εφαρμογή της αειφορικής ανάπτυξης στις ορεινές και μειονεκτικές περιοχές. Μόνο πολιτικές που λαμβάνουν υπόψη τους και τους τρεις πυλώνες μπορεί να εξασφαλίσουν ισορροπημένη αειφορική αγροτική ανάπτυξη.

Διαρθρωτικά προγράμματα και μέτρα για την Ανάπτυξη

Η κοινή αγροτική πολιτική (Κ.Α.Π.) της ΕΕ τις τελευταίες δεκαετίες, διεύρυνε τη στήριξή της προς τις αγροτικές, ορεινές και μειονεκτικές περιοχές της. Η χωρική και ολοκληρωμένη διάσταση της ανάπτυξης που υιοθετήθηκε, οφείλεται κυρίως στην αύξηση των περιφερειακών ανισοτήτων μεταξύ των αγροτικών περιοχών, στη μείωση των γεωργικών εισοδημάτων και στην ανάπτυξη του τομέα των υπηρεσιών στις αγροτικές περιοχές. Στην παρούσα εργασία αναλύονται οι άξονες και τα μέτρα του προγράμματος αγροτικής ανάπτυξης της Ελλάδας της τέταρτης προγραμματικής περιόδου (2007-2013) τα οποία, είτε αφορούν αποκλειστικά στις αγροτικές, ορεινές, μειονεκτικές και νησιωτικές περιοχές, είτε τις αντιμετωπίζουν διαφορετικά από τις υπόλοιπες περιοχές της χώρας. Παράλληλα, αναλύονται κρίσιμοι παράγοντες κατά την εφαρμογή τους σε σχέση με τις αντίστοιχες πολιτικές κατά τις προηγούμενες περιόδους. Η αποτελεσματικότητα και η «ολοκληρωμένη» προσέγγιση των τοπικών προγραμμάτων, η επέκταση των τοπικών προγραμμάτων της προσέγγισης LEADER και των ολοκληρωμένων προγραμμάτων προς πεδινές και παράκτιες περιοχές εφαρμογής, η ανάγκη κλιμάκωσης και εκλογίκευσης του προγράμματος στήριξης των νησιωτικών περιοχών, είναι ορισμένοι από τους κρίσιμους αυτούς παράγοντες.

Το μοντέλο ανάπτυξης των αγροτικών περιοχών μεταπολεμικά και μέχρι τη δεκαετία του 90, λειτουργούσε μονό-τομεακά δίνοντας έμφαση στη στήριξη του πρωτογενή τομέα. Σε αντίθεση, το μοντέλο ανάπτυξης του αγροτικού χώρου που καθορίστηκε από την πρώτη μεταρρύθμιση της Κοινής Αγροτικής Πολιτικής (Κ.Α.Π.) κερδίζει έδαφος συνεχώς. Αυτή χαρακτηρίζεται από την αρχή που διέπει την ολοκληρωμένου χαρακτήρα και αειφόρο αγροτική ανάπτυξη, την ισορροπία δηλαδή μεταξύ φυσικών οικονομικών, κοινωνικών και περιβαλλοντικών παραμέτρων (Deaton and Nelson 1992). Η ανάπτυξη της υπαίθρου, στο πλαίσιο αυτό, προσπαθεί να συγκεραστεί η γεωργική δραστηριότητα από την οποία επιδιώκονται οικονομικά οφέλη, με την χωρική προσέγγιση της αειφορικής ανάπτυξης του αγροτικού χώρου. Οι κανονισμοί που αφορούν στην αγροτική ανάπτυξη 1257/1999 και 1698/2005, υιοθετούν σε ακόμα μεγαλύτερο βαθμό, την περιφερειακή προσέγγιση, μέσω της ολοκληρωμένης ανάπτυξης και της βελτίωσης του φυσικού περιβάλλοντος, ενώ παράλληλα, διατηρούν το στόχο της βελτίωσης της ανταγωνιστικότητας (CEC 1999, 2005, 2006). Μέρος της πολιτικής για την ανάπτυξη του αγροτικού χώρου αποτελούν τα μέτρα στήριξης και ανάπτυξης των ορεινών και μειονεκτικών περιοχών. Η αναγνώριση της σημασίας και της διαφορετικότητας τους από την Ευρωπαϊκή Ένωση, αποτέλεσε ένα σημαντικό βήμα για την αντιμετώπιση προβλημάτων που προέρχονται από γεωγραφικές μειονεξίες ή από ιδιαίτερα χωρικά χαρακτηριστικά, όπως είναι αυτά των αγροτικών, των ορεινών και των νησιωτικών περιοχών. Οι περιοχές αυτές καταλαμβάνουν περίπου το 28% της ευρωπαϊκής εδαφικής επικράτειας και το 8% του ευρωπαϊκού πληθυσμού. Στην περίπτωση της Μεσογείου τα ποσοστά είναι ακόμα μεγαλύτερα. Στην Ελλάδα αυτά ανέρχονται σε περισσότερο από 75% της έκτασής της, με ένα αριθμό ορεινών κοινοτήτων που ξεπερνά τις 3.300 και μειονεκτικών κοινοτήτων πεδινών περιοχών περισσότερων από 1.300 (Ρόκος 2001).

Οι ορεινές και μειονεκτικές περιοχές καθορίστηκαν με την οδηγία 75/268/ΕΟΚ του Συμβουλίου «περί της γεωργίας, της ορεινής γεωργίας και της γεωργίας σε ορισμένες μειονεκτικές περιοχές» και με βάση τις τροποποιήσεις της από τις οδηγίες 81/645/ΕΟΚ, 83/339/ΕΟΚ, 85/148/ΕΟΚ, 89/588/ΕΟΚ, 93/66/ΕΟΚ και 94/516/ΕΚ, όπως ισχύει σήμερα «περί του Κοινοτικού Καταλόγου των μειονεκτικών

γεωργικών περιοχών κατά την έννοια της οδηγίας 75/268/ΕΟΚ». Με βάση το Άρθρο 3 της οδηγίας 75/268/ΕΟΚ η διάκριση των περιοχών γίνεται ως ακολούθως:

A. Ορεινές περιοχές όπου εντάσσονται Δήμοι, Κοινότητες και Οικισμοί που βρίσκονται: α) σε υψόμετρο πάνω από 800 μέτρα β) σε υψόμετρο μεταξύ 600-800 μέτρων και κλίσεις του εδάφους τουλάχιστον 16% και γ) σε υψόμετρο κάτω από 600 μέτρα με κλίσεις εδάφους τουλάχιστον 20%.

B. Μειονεκτικές Περιοχές όπου εντάσσονται Δήμοι, Κοινότητες ή οικισμοί που αποτελούν ομοιογενείς ζώνες και χαρακτηρίζονται από χαμηλή πυκνότητα πληθυσμού, άγονο έδαφος και χαμηλό εισόδημα.

Γ. Περιοχές με Ειδικά Προβλήματα όπου εντάσσονται ζώνες, Δήμοι και Κοινότητες νησιωτικών και παραμεθόριων περιοχών, που έχουν, λόγω της θέσης τους, ειδικά προβλήματα, το γεωργικό εισόδημά τους φθάνει μέχρι το 80% του μέσου όρου της χώρας και η γονιμότητα των εδαφών τους είναι χαμηλή.

Εκτός όμως από την αναγνώριση των ιδιαιτεροτήτων των περιοχών αυτών στο πλαίσιο της οδηγίας, το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο κατά τη συνεδρίασή του στη Ρόδο το 1988 "...αναγνώρισε τα ιδιάζοντα κοινωνικοοικονομικά προβλήματα που αντιμετωπίζουν ορισμένες νησιωτικές περιφέρειες της Κοινότητας και έκρινε σκόπιμο να εφαρμοστούν μέτρα για την αντιμετώπιση αυτών των ιδιάζόντων προβλημάτων". Η αναγνώριση αυτή οδήγησε στην ψήφιση του Κανονισμού 2019/93, με τον οποίο θεσμοθετήθηκε ειδικό καθεστώς για τα μικρά νησιά του Αιγαίου πελάγους (εκτός Κρήτης και Ευβοίας) που περιλαμβάνει μέτρα για τον εφοδιασμό των νησιών με βασικά προϊόντα και μέτρα για τη στήριξη της τοπικής τους παραγωγής.

Παρά την αναγνώριση των δομικών μειονεκτημάτων των ορεινών, μειονεκτικών και νησιωτικών περιοχών, δεν έχει εφαρμοστεί μια διαφορετική, ολοκληρωμένη πολιτική για τους χώρους αυτούς, παρά μόνο περιλαμβάνονται στην ευρύτερη περιφερειακή και αγροτική πολιτική για τις λιγότερο ανεπτυγμένες περιοχές της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Στο πλαίσιο της Κ.Α.Π., η πρώτη αναθεώρησή της, επέφερε σημαντικές αλλαγές που ενίσχυσαν τα μέτρα στήριξης των περιοχών

αυτών, καθώς καθιέρωσε τα λεγόμενα τότε συνοδευτικά μέτρα. Με τα μέτρα αυτά, έχουμε για πρώτη φορά την εφαρμογή των αγροπεριβαλλοντικών μέτρων, της εξισωτικής αποζημίωσης, των δασώσεων αγροτικών γαιών, αλλά και την καθιέρωση καθεστώτος πρόωρης συνταξιοδότησης των αγροτών (Μέργος 1992). Η εξισωτική αποζημίωση και τα τοπικά προγράμματα της κοινοτικής πρωτοβουλίας LEADER I- τα οποία εφαρμόστηκαν στην Ελλάδα σε ορεινές και μειονεκτικές περιοχές αποτέλεσαν τα πρώτα στοχευόμενα μέτρα για τη στήριξη τους. Παράλληλα, η κοινοτική αυτή πρωτοβουλία, εισήγαγε την τοπική και ολοκληρωμένη προσέγγιση της ανάπτυξης του αγροτικού χώρου που έμελε να ενισχυθεί στη συνέχεια και να αποτελέσει τον κύριο άξονα για την ανάπτυξη περιοχών με μειονεξίες. Το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο με τη δεύτερη μεταρρύθμιση της ΚΑΠ το 1999, θεσμοθέτησε ότι «το περιεχόμενο της μεταρρύθμισης θα εξασφαλίζει γεωργία πολυλειτουργική, αειφόρο, ανταγωνιστική, κατανομημένη σε όλο το ευρωπαϊκό έδαφος, συμπεριλαμβανομένων των περιφερειών που αντιμετωπίζουν ειδικά προβλήματα».

Εξαιτίας του πλήθους των χαρακτηριστικών και των ιδιαιτεροτήτων των ορεινών και μειονεκτικών περιοχών, των διαφορετικών εννοιολογικών προσεγγίσεων και απόψεων, αλλά και της ίδιας της ανάγκης αναγνώρισης, η οποία συνεπάγεται άσκηση πολιτικής, δεν υπάρχουν κοινά αποδεκτοί ορισμοί για τις περιοχές αυτές.

Το Πρόγραμμα Αγροτικής Ανάπτυξης (Π.Α.Α.) 2007-2013 είναι ένα από τα τομεακά επιχειρησιακά προγράμματα του εθνικού στρατηγικού πλαισίου αναφοράς (Ε.Σ.Π.Α) 2007-2013. Το Εθνικό Σχέδιο Στρατηγικής Αγροτικής Ανάπτυξης (Ε.Σ.Σ.Α.Α.) 2007- 2013 αποτέλεσε τη βάση για τη διαμόρφωση του προγράμματος και όλοι οι στόχοι του έχουν ενσωματωθεί στο πρόγραμμα αγροτικής ανάπτυξης, ενώ τα περιεχόμενα του προγράμματος ευρίσκονται σε συμφωνία με το άρθρο 16 του Κανονισμού (ΕΚ) 1698/2005 (ΥΠ.Α.Α.Τ. 2006). Το πρόγραμμα αποσκοπεί στην υλοποίηση της στρατηγικής για την αγροτική ανάπτυξη της Ελλάδας μέσω τεσσάρων γενικών στόχων, οι οποίοι ταυτίζονται και με τους τέσσερις άξονες του. Οι γενικοί αυτοί στόχοι είναι:

- Η διατήρηση και βελτίωση της γεωργίας, της δασοκομίας και του αγροδιατροφικού τομέα.
- Η προστασία του περιβάλλοντος και η αειφόρος διαχείριση των φυσικών πόρων.
- Η βελτίωση της ποιότητας ζωής στις αγροτικές περιοχές και η ενθάρρυνση της διαφοροποίησης της αγροτικής οικονομίας.
- Η δημιουργία τοπικών ικανοτήτων για την απασχόληση και τη διαφοροποίηση στις αγροτικές περιοχές μέσω της προσέγγισης LEADER.

Το Π.Α.Α. 2007-2013 έχει συνολικό προϋπολογισμό 6.574.414.908 ευρώ, εκ των οποίων 5.077.995.173 είναι η δημόσια δαπάνη (ΥΠ.Α.Α.Τ. 2009α). Η κοινοτική χρηματοδότηση του προγράμματος πραγματοποιείται από το ευρωπαϊκό γεωργικό ταμείο αγροτικής ανάπτυξης (Ε.Γ.Τ.Α.Α.). Η υλοποίηση αξόνων και μέτρων του Π.Α.Α. 2007-2013 που αφορούν στις ορεινές και μειονεκτικές περιοχές γίνεται με βάση τους ορισμούς του άρθρου 50 του Κανονισμού (ΕΚ) 1698/2006. Σύμφωνα με το συγκεκριμένο κανονισμό, «οι ορεινές, είναι περιοχές που χαρακτηρίζονται από σημαντικό περιορισμό των δυνατοτήτων χρησιμοποίησης της γης και από σημαντική αύξηση του κόστους λόγω δυσχερών κλιματικών συνθηκών, υψομέτρου ή απότομων κλίσεων ή συνδυασμού των παραπάνω παραγόντων. Ως μειονεκτικές, το ίδιο άρθρο χαρακτηρίζει τις περιοχές: α. που επηρεάζονται από φυσικά μειονεκτήματα (χαμηλή παραγωγικότητα εδάφους, δυσμενείς κλιματολογικές συνθήκες) και η διατήρηση εντατικής γεωργίας να είναι αναγκαία για τη διαχείριση της γης β. που επηρεάζονται από ειδικά μειονεκτήματα και όπου η διαχείριση της γης είναι αναγκαία για τη διατήρηση της υπαίθρου, του περιβάλλοντος και τη διαφύλαξη του τουριστικού δυναμικού της περιοχής».

Σύμφωνα με το Π.Α.Α. 2007-2013, στις ορεινές και μειονεκτικές περιοχές της χώρας παρατηρείται αναπτυξιακός δυσισμός, όπου από τη μία διαπιστώνεται σχεδόν πλήρης εγκατάλειψη πολλών τέτοιων περιοχών και από την άλλη σημειώνεται σε άλλες ορεινές και μειονεκτικές περιοχές, σημαντική ανάπτυξη ήπιων τουριστικών δραστηριοτήτων, βιολογικής γεωργίας και μεταποίησης που βασίζεται σε παραδοσιακά πρότυπα. Για τις περιοχές αυτές το πρόγραμμα υιοθέτησε μέτρα

κυρίως για την ενδυνάμωση της γεωργίας και τη διαφοροποίηση της παραγωγικής βάσης, στοχεύοντας σε ένα πολυλειτουργικό μοντέλο, με έμφαση στην παραγωγή ειδικών προϊόντων. Επίσης, η ανάπτυξη τους συνδέεται άμεσα με τη δημιουργία έργων υποδομής και την προώθηση βιώσιμων προτύπων παραγωγής και διαβίωσης (ΥΠ.Α.Α.Τ. 2007β, 2009α).

Στην περίπτωση των μικρών νησιών του Αιγαίου ο Κανονισμός (ΕΚ) 2019/93 αντικαταστάθηκε το 2006 από τον 1405/2006, σύμφωνα με τον οποίο συνεχίζουν να υφίστανται οι λόγοι του προηγούμενου κανονισμού για την καθιέρωση ειδικών μέτρων, ενώ παρέχεται μεγαλύτερη ευελιξία και διαχειριστική δυνατότητα για το κράτος μέλος που εφαρμόζει τα μέτρα. Το πρόγραμμα διευρύνθηκε με βάση το σχέδιο εφαρμογής, συμπεριλαμβάνοντας όλα τα μικρά νησιά του Αιγαίου Πελάγους, εκτός από την Κρήτη και την Εύβοια.

Οι νησιωτικές περιοχές της Ελλάδας, σύμφωνα με το Π.Α.Α. 2007-2013 χαρακτηρίζονται από ποικιλομορφία, απόσταση από την ηπειρωτική χώρα που συνεπάγεται αυξημένο κόστος μεταφοράς, σπανιότητα πόρων και ανταγωνιστικότητα στη χρήση της γης εξαιτίας του τουρισμού. Η τουριστική ανάπτυξη επιφέρει εισοδήματα και πληθυσμιακές συγκεντρώσεις στα παράλια, ενώ η νησιωτική ενδοχώρα σε πολλές περιπτώσεις, παραμένει προβληματική. Η αλιεία είναι σημαντική δραστηριότητα για τα νησιά, καθώς επίσης και η γεωργική παραγωγή, με ποικιλία συνήθως ποιοτικών αλλά περιορισμένων σε ποσότητα προϊόντων. Οι αναπτυξιακές προτεραιότητες για την αγροτική ανάπτυξη των νησιωτικών περιοχών θα πρέπει να προσβλέπουν σε ένα μοντέλο ολοκληρωμένης ανάπτυξης, που θα λαμβάνει υπόψη τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά τους και θα είναι συμβατό με τις λοιπές αναπτυξιακές πολιτικές (ΥΠ.Α.Α.Τ. 2009α).

Η νέα Κοινή Αγροτική Πολιτική μεθοδεύει την αναμόρφωση του αγροτικού χώρου μέσω διαρθρωτικών προγραμμάτων, ειδικότερα δε για τις ορεινές και μειονεκτικές περιοχές. Η πολιτική αυτή, σύμφωνα και με τις αποφάσεις του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου, θα πρέπει να έχει ως στόχο της να αποτρέψει την ερήμωσή τους, να περιορίσει τα μειονεκτήματά τους και να εγδυθεί την προστασία και ανάδειξη του περιβάλλοντός τους. Στο πλαίσιο του Π.Α.Α. της Ελλάδας για την

τέταρτη προγραμματική περίοδο, υλοποιούνται άξονες και μέτρα που αναφέρονται αποκλειστικά, κύρια ή δίνουν προτεραιότητα στις ορεινές, μειονεκτικές και νησιωτικές περιοχές της χώρας. Τα μέτρα αυτά σχεδόν στο σύνολό τους, είχαν εφαρμογή και κατά την Τρίτη προγραμματική περίοδο, ενώ είναι ιδιαίτερα σημαντικά από πλευράς χρηματοδοτικής βαρύτητας. Μεταξύ αυτών ξεχωρίζουν τα ολοκληρωμένα και τα τοπικά προγράμματα ανάπτυξης του αγροτικού χώρου (άξονες 3 και 4), τα οποία διαθέτουν το 25% των συνολικών πόρων του προγράμματος και εφαρμόζονται κύρια σε ορεινές και μειονεκτικές περιοχές.

Η διεύρυνση των περιοχών εφαρμογής των τοπικών και ολοκληρωμένων προγραμμάτων προς πεδινές περιοχές, ενδεχομένως να στερήσει ορισμένους οικονομικούς πόρους από τις ορεινές και μειονεκτικές περιοχές. Η αντίληψη που συνδέει τα τοπικά και ολοκληρωμένα προγράμματα, κύρια με ενισχύσεις για αγροτουριστικές δραστηριότητες σχετίζεται με την εντύπωση ότι οι δραστηριότητες αυτές αποτελούν επενδυτική ευκαιρία, αλλά και με τη μεγάλη ζήτηση για τέτοιες επενδύσεις που εκδηλώνουν κάτοικοι και επενδυτές, των περιοχών παρέμβασης. Οι ομάδες τοπικής δράσης και οι άλλοι φορείς υλοποίησης οφείλουν να σχεδιάζουν, λαμβάνοντας υπόψη πρώτιστα, τους τοπικούς αναπτυξιακούς πόρους, παράλληλα δε το επενδυτικό ενδιαφέρον των κατοίκων και να υλοποιούν με συνέπεια ώστε να διασφαλίζουν την αποτελεσματικότητα των οικονομικών πόρων, την αειφορία και την πολυλειτουργικότητα των ιδιαίτερων αυτών περιοχών. Για τα μικρά νησιά του Αιγαίου οι ενισχύσεις που προβλέπονται από το πρόγραμμα αγροτικής ανάπτυξης, σχετίζονται με τα ειδικά μέτρα στήριξής τους. Τα ειδικά μέτρα που ισχύουν για τα μικρά νησιά του Αιγαίου αποτελούν αναγνώριση της νησιωτικότητας και των προβλημάτων που σχετίζονται με αυτή, αλλά και ένα πρώτο επιχείρημα με το οποίο διεκδικούν, όχι μόνο οι νησιωτικές, αλλά και οι ορεινές, τη διαμόρφωση μιας ολοκληρωμένης διαφορετικής Ευρωπαϊκής πολιτικής για τις περιοχές αυτές.

Πίνακας Β.1 : Άξονες και μέτρα του Π.Α.Α. 2007-2013 που εφαρμόζονται αποκλειστικά ή κύρια σε αγροτικές, ορεινές και μειονεκτικές περιοχές.

Άξονας Μέτρο	Τίτλος	Γεωγραφικό πεδίο	Δημόσια Δαπάνη €
211	«Ενισχύσεις στους γεωργούς ορεινών περιοχών για φυσικά μειονεκτήματα»	Ορεινές περιοχές της οδηγίας 85/148/ΕΟΚ, όπως τροποποιήθηκε και ισχύει.	344.976.353
212	«Ενισχύσεις στους γεωργούς περιοχών με μειονεκτήματα, εκτός των ορεινών περιοχών»	Περιοχές της οδηγίας 85/148/ΕΟΚ, όπως τροποποιήθηκε με τις ενδείξεις «πίνακας μειονεκτικών περιοχών (3/4) και (3/5)». Το μέτρο θα αναθεωρηθεί με τις ενδιάμεσες περιοχές όπως θα καθοριστούν από 1-1-2010 (άρθρο 50.3 Καν. 1698/2005 και άρθρο 93 παρ.1).	79.995.749
3	Άξονας 3 «Ποιότητα ζωής στις αγροτικές περιοχές και διαφοροποίηση αγροτικής οικονομίας» (Ο.Π.Α.Α.Χ. 3 ^{ου} Κ.Π.Σ.)	Αφορά σε γεωγραφικά οριοθετημένες αγροτικές περιοχές και κυρίως σε: -ορεινές και μειονεκτικές περιοχές σύμφωνα με το Άρθρο 50 του Καν. 1698/2005, - περιοχές που ο πρωτογενής τομέας παρουσιάζει μεγάλη σημασία στην τοπική οικονομία, -περιοχές με πληθυσμιακή συρρίκνωση και με απόσταση από τα μεγάλα αστικά κέντρα. <i>Ειδικότερα, η εφαρμογή των Μέτρων αφορά περιοχές παρέμβασης των Ολοκληρωμένων Προγραμμάτων Ανάπτυξης Αγροτικού Χώρου (ΟΠΑΑΧ) του Ε.Π. «Αγροτική Ανάπτυξη – Ανασυγκρότηση της Υπαίθρου 2000-2006» (ΕΠΑΑ-ΑΥ) και των Περιφερειακών Επιχειρησιακών Προγραμμάτων (ΠΕΠ) 2000-2006 σε συνέχεια των αναπτυξιακών μελετών που εκπονήθηκαν στο πλαίσιο εφαρμογής αυτών.</i>	966.652.025
4	Άξονας 4 «Προσέγγιση LEADER»	Αφορά ορεινές, μειονεκτικές, αλλά και πεδινές, συμπεριλαμβανομένων νησιωτικών περιοχών της Χώρας, με ιδιαίτερη μέριμνα για τις περιπτώσεις πυρόπληκτων περιοχών από τις πυρκαγιές Ιουλίου – Αυγούστου 2007. Ο πληθυσμός των περιοχών κυμαίνεται μεταξύ 5.000 έως 150.000 κατοίκων. Οι σχετικές παρεμβάσεις θα υλοποιηθούν σε Δημοτικά Διαμερίσματα μέχρι 5.000 κατοίκους.	295.266.850

Πηγή: Στοιχεία Υπουργείου Αγροτικής Ανάπτυξης και Τροφίμων 2009.

Πίνακας Β.2 : Μέτρα του Άξονα 4 – Προσέγγιση LEADER του Ε.Π. Π.Α.Α. 2007-2013.

Μέτρο	Τίτλος	Περιεχόμενο
41	«Στρατηγικές τοπικής ανάπτυξης»	Στο πλαίσιο των τοπικών στρατηγικών ανάπτυξης, εντάσσονται παρεμβάσεις που αντιστοιχούν σε Μέτρα των Άξονων 1 και 3 του Π.Α.Α. Συγκεκριμένα: -Αύξηση αξίας γεωργικών και δασοκομικών προϊόντων -Διαφοροποίηση προς μη γεωργικές δραστηριότητες -Δημιουργία και ανάπτυξη πολύ μικρών επιχειρήσεων -Ενθάρρυνση τουριστικών δραστηριοτήτων -Βασικές υπηρεσίες για την οικονομία και πληθυσμό -Ανακαίνιση και ανάπτυξη χωριών, και -Διατήρηση και αναβάθμιση αγροτικής κληρονομιάς.
421	«Διατοπική και διεθνή συνεργασία»	Περιλαμβάνει δαπάνες που αφορούν στην υλοποίηση, λειτουργία κοινής δομής και τεχνική στήριξη σχεδίου: - συνεργασίας στο εσωτερικό της Χώρας για την εφαρμογή κοινής δράσης και - συνεργασίας μεταξύ περιοχών της Χώρας με περιοχές άλλων κρατών μελών ή τρίτων χωρών.
431	«Δαπάνες λειτουργίας, απόκτηση δεξιοτήτων, εμπύχωση»	Περιλαμβάνονται δαπάνες που αφορούν: - στη στήριξη των Φορέων σχεδιασμού και υλοποίησης της τοπικής αναπτυξιακής στρατηγικής (ΟΤ Δ). - στην εκπόνηση μελετών - σε ενέργειες προβολής, πληροφόρησης - σε εμπόρωση ατόμων με ηγετικό ρόλο.

Πηγή: Στοιχεία Υπουργείου Αγροτικής Ανάπτυξης και Τροφίμων 2009.

Πίνακας Β.3 : Μέτρα του Άξονα 3 του Προγράμματος Αγροτικής Ανάπτυξης 2007-2013

ΜΕΤΡΑ ΓΙΑ ΤΗ ΔΙΑΦΟΡΟΠΟΙΗΣΗ ΤΗΣ ΑΓΡΟΤΙΚΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ		
Μέτρο 311 «Διαφοροποίηση προς μη γεωργικές δραστηριότητες»		
Στόχοι	Αντικείμενα	Ενισχύσεις
Δημιουργία πολλαπλών δραστηριοτήτων και απόκτηση εναλλακτικών εισοδημάτων για μείωση της υποαπασχόλησης στο γεωργικό τομέα, δημιουργία ίσων ευκαιριών σε νέους, γυναίκες και ειδικές ομάδες πληθυσμού, βελτίωση εισοδημάτων και συγκράτηση του αγροτικού πληθυσμού στην ύπαιθρο.	Ενίσχυση επενδύσεων από μέλη του αγροτικού νοικοκυριού, οι οποίες διαφοροποιούν τις δραστηριότητες με τις οποίες ασχολούνται στη γεωργική εκμετάλλευσή τους, με την ανάπτυξη νέων δραστηριοτήτων που δε σχετίζονται με τη γεωργία, π.χ. αγροτικός τουρισμός, βιοτεχνία κ.ά.	Η μέγιστη ενίσχυση μπορεί να ανέλθει έως 60% και σύμφωνα με όσα προβλέπονται στο χάρτη Περιφερειακών Ενισχύσεων της Χώρας (Ελλάδα Ν. 408/2006).
Μέτρο 312 «Στήριξη της δημιουργίας και ανάπτυξης πολύ μικρών επιχειρήσεων»		
Προώθηση της ιδιωτικής πρωτοβουλίας με την ενίσχυση της επιχειρηματικότητας σε διάφορους τομείς της τοπικής οικονομίας, δημιουργία απασχόλησης εκτός του πρωτογενή τομέα, για τη συγκράτηση ή/και αύξηση του πληθυσμού στην ύπαιθρο, με παράλληλη ενδυνάμωση των πολλαπλασιαστικών επιδράσεων στην τοπική οικονομία.	Στήριξη πολύ μικρών επιχειρήσεων σύμφωνα με τη σύσταση της Επιτροπής 2003/361/ΕΚ, εκτός αυτών που αφορούν στις τουριστικές δραστηριότητες. Προβλέπει π.χ. Ιδρύσεις, επεκτάσεις και εκσυγχρονισμούς βιοτεχνιών, επιχειρήσεων παροχής υπηρεσιών, παραγωγής ειδών διατροφής, κ.ά.	Η μέγιστη ενίσχυση μπορεί να ανέλθει έως 60% και σύμφωνα με όσα προβλέπονται στο χάρτη Περιφερειακών Ενισχύσεων της Χώρας (Ελλάδα Ν. 408/2006).
Μέτρο 313 «Ενθάρρυνση τουριστικών δραστηριοτήτων»		
Η βελτίωση και οργάνωση του τουριστικού προϊόντος, η ενίσχυση της απασχόλησης, η αύξηση της επισκεψιμότητας των περιοχών, η επιμύηση της τουριστικής περιόδου και η προβολή - προώθηση των συγκριτικών πλεονεκτημάτων των περιοχών.	Δημόσια έργα για κέντρα πληροφόρησης, σημάνσεις, διαδρομές, προώθηση-προβολή. Μικρές ιδιωτικές παρεμβάσεις ανάπτυξης επιχειρηματικής δραστηριότητας για πολύ μικρές τουριστικές επιχειρήσεις π.χ. καταλύματα, εστίαση-αναψυχή, παροχής υπηρεσιών, κ.ά.	Μέγιστη ενίσχυση για τις δημόσιες επενδύσεις έως 100% του συνολικού προϋπολογισμού, για τις ιδιωτικές έως 60% - σύμφωνα με όσα προβλέπει ο χάρτης Περιφερειακών Ενισχύσεων της Χώρας (Ελλάδα Ν. 408/2006).
ΜΕΤΡΑ ΓΙΑ ΤΗ ΒΕΛΤΙΩΣΗ ΠΟΙΟΤΗΤΑΣ ΖΩΗΣ ΣΤΙΣ ΑΓΡΟΤΙΚΕΣ ΠΕΡΙΟΧΕΣ		
Μέτρο 321 «Βασικές υπηρεσίες για την οικονομία και τον αγροτικό πληθυσμό»		
Προστασία και αξιοποίηση των φυσικών πόρων της υπαίθρου για τη βελτίωση των συνθηκών εργασίας και διαβίωσης του τοπικού και αγροτικού πληθυσμού. Παροχή υπηρεσιών ποιότητας ζωής των κατοίκων, ανάδειξη πολιτιστικών στοιχείων των περιοχών και ενίσχυσης της τοπικής οικονομίας).	Το μέτρο αφορά σε δημόσιες παρεμβάσεις δημιουργίας βασικών υπηρεσιών, συμπεριλαμβανομένων των δραστηριοτήτων πολιτισμού και αναψυχής που αφορούν ένα χωριό ή ομάδα χωριών και τη συναφή μικρής κλίμακας υποδομή π.χ. εγχειοβελτιωτικά, παιδικούς σταθμούς, πολιτιστικές εκδηλώσεις, κ.ά.	Η ενίσχυση μπορεί να ανέλθει έως 100% του συνολικού επιλέξιμου προϋπολογισμού.
Μέτρο 322 «Ανακαίνιση και ανάπτυξη των χωριών»		
Η προστασία και ανάδειξη του παραδοσιακού και τοπικού οικιστικού περιβάλλοντος του αγροτικού χώρου, καθώς και η βελτίωση της ποιότητας ζωής των κατοίκων.	Δημόσια έργα βελτίωσης ανάπλασης κοινοχρήστων χώρων, αποκατάστασης κοινωφελών κτιρίων, αποκατάστασης όψεων κτισμάτων με ιδιαίτερα στοιχεία αισθητικής και ιστορικής αξίας.	Η ενίσχυση μπορεί να ανέλθει έως 100% του συνολικού επιλέξιμου προϋπολογισμού.
Μέτρο 323 «Διατήρηση και αναβάθμιση της αγροτικής κληρονομιάς»		
Η προστασία και ανάδειξη περιοχών φυσικού κάλλους, καθώς και των παραδοσιακών στοιχείων της πολιτιστικής κληρονομιάς της υπαίθρου.	Δημόσια έργα διατήρησης αποκατάστασης και αναβάθμισης περιοχών υψηλής φυσικής αξίας, πολιτιστικών χαρακτηριστικών της αγροτικής υπαίθρου και μουσείων.	Η ενίσχυση μπορεί να ανέλθει έως 100% του συνολικού επιλέξιμου προϋπολογισμού.
Μέτρο 341 «Απόκτηση δεξιοτήτων, εμφύχωση και εφαρμογή»		
Η αναβάθμιση της παρεχόμενης υποστήριξης στους κατοίκους των αγροτικών περιοχών.	Εκπόνηση μελετών, διοργάνωση εκδηλώσεων προβολής, ενέργειες πληροφόρησης, κ.ά.	Η ενίσχυση μπορεί να ανέλθει έως 100% του συνολικού επιλέξιμου προϋπολογισμού.

Πηγή: Στοιχεία Υπουργείου Αγροτικής Ανάπτυξης και Τροφίμων 2009.

Η αιεφόρος ανάπτυξη σε αριθμούς

Προκειμένου να εξετάσουμε μια εικόνα ενδεικτική της «ανάπτυξης» σε πλανητικό επίπεδο αλλά και τη φύση και την ποιότητά της, θα χρησιμοποιηθούν στοιχεία από μια αξιόπιστη διεθνώς πηγή και συγκεκριμένα τα στοιχεία του Human Development Report Office του Προγράμματος Ανάπτυξης των Ηνωμένων Εθνών (United Nations Development Programme UNDP¹⁴) που παρατίθενται από τον καθηγητή Δημήτρη Ρόκο στο κείμενό του «Πολιτικές Ανάπτυξης και Περιβάλλοντος. Από τις Θεωρίες στην Πράξη» με βάση τις εκθέσεις του 1999, 2001, 2002 και 2003 σε συνδυασμό με στοιχεία από τις εκθέσεις του UNDP των ετών 2003, 2005 και 2006. Συγκεκριμένα το 1997: (Ρόκος 2005β)

- το πλουσιότερο 20% του πληθυσμού της γης, μοιραζόταν το 86% του παγκόσμιου ακαθάριστου εγχώριου προϊόντος (Α.Ε.Π.), το μέσων εισοδημάτων 60% μοιραζόταν το 13%, ενώ το φτωχότερο 20% μοιραζόταν μόλις το 1% του παγκόσμιου Α.Ε.Π.,
- το πλουσιότερο 20% μοιραζόταν το 82% των εξαγωγών αγαθών και υπηρεσιών, το μέσων εισοδημάτων 60% μοιραζόταν το 17% και το φτωχότερο 20% μόλις το 1%,
- το πλουσιότερο 20% μοιραζόταν το 68% των άμεσων ξένων επενδύσεων, το μέσων εισοδημάτων 60% το 31% και το φτωχότερο 20% μόλις το 1%,
- το πλουσιότερο 20% διέθετε το 93,3% των χρηστών του διαδικτύου, το μέσων εισοδημάτων 60% διέθετε το 6,5% και το φτωχότερο 20% διέθετε μόλις το 0,2%,
- οι χώρες του Ο.Ε.С.Д. με το 19% του παγκόσμιου πληθυσμού της γης είχαν το 71% του παγκόσμιου εμπορίου αγαθών και υπηρεσιών, το 58% των άμεσων ξένων επενδύσεων και το 91% του συνόλου των χρηστών του διαδικτύου.

¹⁴ Το UNDP είναι το παγκόσμιο δίκτυο ανάπτυξης των Ηνωμένων Εθνών. Είναι ένας οργανισμός που προτείνει την αλλαγή και συνδέει τις χώρες με τη γνώση, την εμπειρία και τους πόρους ώστε να βοηθήσει τους ανθρώπους να χτίσουν μια καλύτερη ζωή. Δραστηριοποιείται σε 166 χώρες δουλεύοντας μαζί τους με τις δικές τους λύσεις για την αντιμετώπιση των παγκόσμιων και εθνικών αναπτυξιακών προκλήσεων. (UNDP 2007)

Ακόμη, οι διακόσιοι πλουσιότεροι άνθρωποι του πλανήτη υπερδιπλασίασαν την καθαρή αξία των περιουσιών τους στα τέσσερα χρόνια ως το 1998 φθάνοντάς την σε περισσότερα από 1 τρις δολάρια, περισσότερα δηλαδή απ' όσα κατέχει το 41% του παγκόσμιου πληθυσμού, ενώ οι τρεις μεγαλύτεροι δισεκατομμυριούχοι είχαν ενεργητικό μεγαλύτερο από το Ακαθάριστο Εθνικό Προϊόν όλων των ελάχιστα αναπτυγμένων χωρών και των 600 εκατομμυρίων κατοίκων τους.

Παρά την πρόοδο που επιτεύχθηκε τον εικοστό αιώνα και η οποία εκτιμάται από την Έκθεση για την Ανθρώπινη Ανάπτυξη του 1999 του UNDP ως τεράστια, η φτώχεια και η κοινωνική ανισότητα εξακολουθούν να βρίσκονται παντού, τόσο στις «αναπτυσσόμενες» όσο και στις «αναπτυγμένες» χώρες. Συγκεκριμένα:

- στις «αναπτυσσόμενες» χώρες, με τρομακτικές και στο εσωτερικό τους ανισότητες σε περιφερειακό και πολιτικό επίπεδο αλλά και μεταξύ ανδρών και γυναικών,
- περισσότεροι από το ένα τέταρτο των 4.5 δις κατοίκων τους εξακολουθούν να μη έχουν πρόσβαση στη γνώση και στις ελάχιστες ατομικές και δημόσιες υπηρεσίες, το δε προσδόκιμο της ζωής τους δεν ξεπερνά τα 40 χρόνια,
- περίπου 1.3 δις του πληθυσμού τους δεν έχουν πρόσβαση σε καθαρό νερό,
- περίπου 840 εκατομμύρια ανθρώπων υποσιτίζονται,
- ένα στα επτά παιδιά δεν αποκτά ούτε τη στοιχειώδη εκπαίδευση κλπ.
- στις βιομηχανικές ή αλλιώς «αναπτυγμένες» χώρες απ' την άλλη μεριά, και πάλι με σημαντικότερες εσωτερικές ταξικές και περιφερειακές ανισότητες, ένας στους οκτώ κατοίκους ακόμη και των πλουσιότερων χωρών του κόσμου επηρεάζεται από κάποια από τα στοιχεία της ανθρώπινης φτώχειας, όπως η μακροχρόνια ανεργία, ένα εισόδημα κάτω από το όριο φτώχειας, η μη δυνατότητα να διαβάζουν και να γράφουν, το μέγιστο δυνατό όριο ζωής τους να είναι τα 60 χρόνια.

Αλλά και το 1998 με βάση τα στοιχεία της Έκθεσης για την Ανθρώπινη Ανάπτυξη του 2001 του UNDP:

- το πλουσιότερο 1% του πληθυσμού της γης είχε ετήσιο εισόδημα όσο και το φτωχότερο 57%,
- καθημερινά 30.000 παιδιά πέθαιναν από ασθένειες που μπορούσαν να είχαν αντιμετωπιστεί,
- 968 εκατομμύρια άνθρωποι στις αναπτυσσόμενες χώρες δεν είχαν πρόσβαση σε «βελτιωμένες υδατικές πηγές» (improved water sources),
- 2,4 δις άνθρωποι στις αναπτυσσόμενες χώρες δεν είχαν πρόσβαση σε βασικές συνθήκες υγιεινής,
- 163 εκατομμύρια παιδιά στις αναπτυσσόμενες χώρες ηλικίας κάτω των πέντε ετών ζύγισαν λιγότερο από το κανονικό, ενώ 11 εκατομμύρια παιδιά ηλικίας κάτω των πέντε ετών πέθαιναν ετησίως από αίτια που μπορούσαν να αντιμετωπιστούν.

Ακόμη, στις χώρες του Ο.Ε.С.Д. 130 εκατομμύρια άνθρωποι σύμφωνα με στοιχεία των ετών 1996-98 ζούσαν στα όρια της φτώχειας (εισόδημα μικρότερο από το 50% του στατιστικού μέσου) και 8 εκατομμύρια άνθρωποι υποσιτιζόνταν. Με βάση τώρα τα στοιχεία της έκθεσης του 2002:

- το 1999, το εισόδημα του πλουσιότερου 5% του πληθυσμού της γης ήταν ίσο με 114 φορές το εισόδημα του φτωχότερου 5%,
- το 1999, 2,8 δις άνθρωποι ζούσαν με λιγότερο από \$2 την ημέρα. Το ποσοστό του πληθυσμού που ζούσε σε συνθήκες εξαθλίωσης το 1999 ήταν 23% (σύμφωνα με υπολογισμούς, με τους σημερινούς ρυθμούς θα χρειαζόταν 130 χρόνια για την πλήρη αντιμετώπιση της πείνας στον πλανήτη),

- το 1999, 20 χώρες της Κεντρικής και Υποσαχάριας Αφρικής, (με περισσότερο από το μισό πληθυσμό της ηπείρου) ήταν φτωχότερες σε σχέση με το 1990 (και συνολικά 25 ήταν φτωχότερες σε σχέση με το 1975),
- σε 81 χώρες με περισσότερο από το 60% του πληθυσμού της γης δεν αναμενόταν να μειωθεί η παιδική θνησιμότητα (για παιδιά ηλικίας μέχρι 5 ετών) κατά τα 2/3 μέχρι το 2015, αποτυγχάνοντας έτσι να εκπληρωθεί ο στόχος που είχε τεθεί από τα Ηνωμένα Έθνη,
- το 2000, 113 εκατ. παιδιά δεν φοιτούσαν σε σχολεία, από τα οποία το 97% κατοικούσε σε αναπτυσσόμενες χώρες. Το 60% από αυτά ήταν κορίτσια,
- το 2000, υπήρχαν 854 εκατ. αναλφάβητοι παγκοσμίως, 544 εκατ. από τους οποίους ήταν γυναίκες,
- μέχρι τα τέλη του 2000 σχεδόν 22 εκατ. άνθρωποι είχαν πεθάνει από AIDS, 13 εκατ. παιδιά είχαν χάσει τη μητέρα ή και τους δύο γονείς τους από την ασθένεια και πάνω από 40 εκατ. ζούσαν προσβεβλημένοι από τον ιό. Από αυτούς, 90% σε αναπτυσσόμενες χώρες και 75% στην Κεντρική και Υποσαχάρια Αφρική,
- το 1999, το 72% των χρηστών του Internet ζούσε στις χώρες του Ο.Ε.С.Д. στις οποίες αντιστοιχεί το 14% του παγκόσμιου πληθυσμού, ενώ 164 εκατ. από αυτούς ζούσαν στις Η.Π.Α.

Με βάση τα στοιχεία της έκθεσης του 2008, βρισκόμαστε σε μία «αναπτυξιακή κρίση». Τα τελευταία 30 χρόνια σημειώθηκε σημαντική πρόοδος στον κόσμο: ο προσδόκιμος μέσος όρος ζωής αυξήθηκε κατά 8 χρόνια, η αμάθεια περιορίστηκε κατά το ήμισυ και έφτασε το 25%, και στην ανατολική Ασία ο αριθμός των ανθρώπων που ζει με λιγότερο από \$1 την ημέρα μειώθηκε στο μισό σε σχέση με το 1990. Παρόλα αυτά όμως η ανθρώπινη ανάπτυξη προχωρά με πολύ αργούς ρυθμούς και για πολλές χώρες η δεκαετία του 1990 σύμφωνα με την έκθεση για την ανθρώπινη ανάπτυξη ήταν μία δεκαετία απόγνωσης: (Ρόκος 2005β, UNDP 2008)

- το 2002, τα 25 εκατομμύρια των πλουσιότερων Αμερικανών είχαν τόσο εισόδημα όσο περίπου τα 2 δισεκατομμύρια φτωχότεροι άνθρωποι στον κόσμο,
- στο τέλος του 20ου αιώνα 1,2 δις άνθρωποι (δηλαδή ένας στους πέντε) προσπαθούσαν να επιβιώσουν με λιγότερο από \$1 την ημέρα και περισσότεροι από τους διπλάσιους, δηλαδή 2,8 δις με λιγότερα από \$2 την ημέρα,
- τη δεκαετία του '90 το κατά κεφαλήν εισόδημα μειώθηκε σε 54 χώρες του κόσμου ενώ σε 21 χώρες αυξήθηκαν τα ποσοστά του πληθυσμού που ζούσε στα όρια της πείνας,
- τη δεκαετία του 90, η παιδική θνησιμότητα (αριθμός παιδιών που πεθαίνει πριν την ηλικία των 5) ανέβηκε σε επίπεδα πρωτόγνωρα σε σχέση με τις προηγούμενες δεκαετίες σε 14 χώρες του κόσμου και σε 34 χώρες το προσδοκώμενο όριο ζωής έχει μειωθεί,
- το ίδιο χρονικό διάστημα, σε 12 χώρες μειώθηκαν οι εγγραφές μαθητών στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση,
- η παιδική θνησιμότητα στις χώρες της Αφρικής το '90 ήταν 20πλάσια από την παιδική θνησιμότητα στις χώρες του Ο.Ε.С.Д. ενώ το 2001 ήταν 25 φορές περισσότερη,
- 54 χώρες ήταν φτωχότερες το 2001 από ότι το 1990,
- σε 21 χώρες ο πληθυσμός που ζει κάτω από το όριο της πείνας αυξήθηκε,
- σε 14 χώρες αυξήθηκε ο αριθμός των παιδιών που πεθαίνουν πριν την ηλικία των 5 ετών,
- σε 12 χώρες, ο αριθμός των παιδιών που φοιτούν σε πρωτοβάθμια εκπαίδευση μειώθηκε,
- σε 34 χώρες ο προσδόκιμος μέσος όρος ζωής μειώθηκε.

Τέτοιες ανατροπές στην αναπτυξιακή πορεία ήταν στο παρελθόν πολύ σπάνιες. Ένα άλλο σημάδι που επιβεβαιώνει αυτήν την αναπτυξιακή κρίση αποτελεί το γεγονός ότι σε 21 χώρες ο δείκτης ανθρώπινης ανάπτυξης¹⁵ μειώθηκε.

Η ίδια κρίση συνεχίστηκε και μάλιστα αυξητικά και μέχρι το 2003, με βάση τα στοιχεία του UNDP που εξέδωσε στην έκθεση του 2005. Το 2003, 18 χώρες με ένα συνολικό πληθυσμό 460 εκατομμυρίων ανθρώπων κατέγραψαν χαμηλότερα αποτελέσματα στον δείκτη ανθρώπινης ανάπτυξης σε σχέση με τα αποτελέσματα που είχαν το 1990. Ενώ η παγκόσμια οικονομία ακμάζει, 10.7 εκατομμύρια παιδιά κάθε χρόνο πεθαίνουν πριν τα 5α γενέθλιά τους και περισσότερο από 1 δισεκατομμύριο άνθρωποι ζουν σε συνθήκες απόλυτης φτώχειας με εισόδημα λιγότερο του \$1 την ημέρα. Παράλληλα, ένα σημάδι της κρίσης αποτελεί το γεγονός της αύξησης των ανισοτήτων. Ακολουθούν κάποια στοιχεία για το 2003 που αποτυπώνουν τις ανισότητες: (UNDP 2005)

- οι πλουσιότεροι 500 άνθρωποι στον κόσμο έχουν συγκεντρωτικά εισόδημα μεγαλύτερο από τους φτωχότερους 416 εκατομμύρια ανθρώπους,
- το 2003 κάποιος που ζούσε στην Ζάμπια είχε λιγότερες πιθανότητες να φτάσει την ηλικία των 30 χρονών από κάποιον που είχε γεννηθεί στην Αγγλία το 1840,
- στατιστικά, η παιδική θνησιμότητα παγκοσμίως μειώνεται μεν αλλά με επιβραδυνόμενους ρυθμούς δε. Επίσης η διαφορά παιδικής θνησιμότητας μεταξύ των πλούσιων και των φτωχών χωρών μεγαλώνει,
- οι εισοδηματικές ανισότητες (πλούσιοι-φτωχοί) αυξάνονται σε χώρες στις οποίες ζει περισσότερο από το 80% του παγκοσμίου πληθυσμού,
- παιδιά που γεννιούνται στο 20% των φτωχότερων νοικοκυριών (π.χ. στην Γκάνα ή στην Σενεγάλη) έχουν 2 με 3 φορές περισσότερες πιθανότητες να πεθάνουν πριν την ηλικία των 5 χρονών σε σχέση με τα παιδιά που γεννιούνται στο 20% των πλουσιότερων νοικοκυριών.

¹⁵ Δείκτης Ανθρώπινης Ανάπτυξης (Human Development Index ή HDI): μία συγκεντρωτική μέτρηση των τριών διαστάσεων της ανθρώπινης ανάπτυξης: η βίωση μίας μακράς και υγιούς ζωής, η εκπαίδευση και, η με αξιοπρεπείς συνθήκες διαβίωση

Και η τελευταία έκθεση του 2006 που εκδόθηκε από το UNDP επιβεβαιώνει με βάση τα στοιχεία που συλλέχθηκαν για το 2004 τόσο την συνέχιση της «αναπτυξιακής κρίσης» όσο και τη διεύρυνση των ανισοτήτων. Το παγκόσμιο χωριό που οραματίστηκαν οι υπέρμαχοι της παγκοσμιοποίησης μοιάζει πια να διαχωρίζεται ανάμεσα στις γειτονιές εκείνων που κατέχουν και στις γειτονιές όσων δεν κατέχουν: (UNDP 2006)

- το φτωχότερο 20% του πληθυσμού αντιστοιχεί περίπου στον πληθυσμό που ζει με λιγότερο από \$1 την ημέρα και συμβάλει στο 1.5 % του παγκόσμιου εισοδήματος. Το φτωχότερο 40% αντιστοιχεί στον πληθυσμό που ζει με λιγότερο από \$2 την ημέρα και συμβάλει στο 5% του παγκόσμιου εισοδήματος,
- το μέσο εισόδημα παγκοσμίως ανέρχεται σε \$5,533, αλλά 80% του πληθυσμού ζει με λιγότερα από αυτά. Η ανισότητα που υπάρχει παγκοσμίως αποτυπώνεται και στην μεγάλη διαφορά που υπάρχει μεταξύ του μέσου όρου του εισοδήματος και της διαμέσου (median) η οποία ανέρχεται στα \$1,700,
- οι άνθρωποι που ζουν κάτω από τα όρια της φτώχειας μπορεί να μειώνονται παγκοσμίως όμως η συγκέντρωση πλούτου που υπάρχει στην κορυφή της λίστας των εισοδηματιών είναι πολύ πιο εντυπωσιακή από την μείωση της φτώχειας που αποτυπώνεται στο τέλος της λίστας,
- οι άνθρωποι στην Νορβηγία είναι 40 φορές πλουσιότεροι από εκείνους στην Νιγηρία και απολαμβάνουν σχεδόν στο σύνολό τους (100%) πρωτοβάθμια, δευτεροβάθμια και τριτοβάθμια εκπαίδευση σε αντίθεση με το μόλις 21% αντίστοιχο ποσοστό στην Νιγηρία που του παρέχεται η δυνατότητα εκπαίδευσης,
- για τις 31 χώρες που ανήκουν στην κατηγορία χαμηλής ανάπτυξης (στις οποίες ζει το 9% του παγκόσμιου πληθυσμού) ο προσδόκιμος μέσος όρος ζωής είναι τα 46 χρόνια, 32 δηλαδή χρόνια λιγότερα από τον αντίστοιχο προσδόκιμο μέσο όρο ζωής των χωρών υψηλής ανάπτυξης,

- τα 10.8 εκατομμύρια παιδιών που πέθαναν το 2004 βεβαιώνουν την ανισότητα που υπάρχει όσον αφορά στο πιο βασικό δικαίωμα που τους δίνεται στη ζωή: την δυνατότητα να μείνουν ζωντανοί. Μάλιστα, ο δείκτης παιδικής θνησιμότητας έρχεται να καταδείξει ότι η αύξηση στα εισοδήματα δε συνεπάγεται και τη βελτίωση της ανθρώπινης ανάπτυξης. Για παράδειγμα στην Ινδία, η οποία από την σκοπιά της αύξησης του πλούτου της αποτελεί ένα από τα «επιτυχημένα σενάρια» της παγκοσμιοποίησης, η αύξηση του κατά κεφαλήν ΑΕΠ δεν συμβαδίζει με τους ρυθμούς παιδικής θνησιμότητας. Πιο συγκεκριμένα, η αύξηση του κατά κεφαλήν ΑΕΠ στην Ινδία έφτασε στο 4% τον χρόνο από το 1990 και μετά. Το ίδιο χρονικό διάστημα η μείωση της παιδικής θνησιμότητας επιβραδύνεται (από 2,9% τον χρόνο το 1980 σε 2,2% το χρόνο από το 1990 και μετά),
- όσον αφορά στην αμάθεια, γυναίκες ακόμα και σήμερα αποτελούν τα 2/3 των αγράμματων ενηλίκων. Παράλληλα, 115 εκατομμύρια παιδιά είναι σήμερα εκτός σχολείων και τα 62 εκατομμύρια από αυτά είναι γυναίκες.

Η ίδια έκθεση καταδεικνύει ότι οι ανισότητες δεν μεγεθύνονται μόνο σε παγκόσμιο επίπεδο αλλά και εντός των συνόρων μιας χώρας. Για παράδειγμα στις ΗΠΑ μεταξύ του 1980 και του 2004 το εισόδημα του πλουσιότερου 1% των νοικοκυριών (εισοδήματα πάνω από \$721,000 το 2004) αυξήθηκε κατά 135%. Κατά το ίδιο χρονικό διάστημα οι πραγματικοί μισθοί στην βιομηχανία έπεσαν κατά 1% ενώ το μερίδιο από το εθνικό εισόδημα για το πλουσιότερο 1% διπλασιάστηκε στο 16%. Με άλλα λόγια, τους καρπούς της αυξημένης παραγωγής έδρεψαν τα πλουσιότερα τμήματα της κοινωνίας.

Στην αυγή του 21ου αιώνα ζούμε σε έναν κόσμο μιας άνευ προηγουμένου ευμάρειας. Παρόλα αυτά, σύμφωνα με την παραπάνω έκθεση, 2 εκατομμύρια παιδιά πεθαίνουν κάθε μέρα με την ανάγκη καθαρού νερού και τουαλέτας. Πάνω από ένα δισεκατομμύριο άνθρωποι δεν έχουν πρόσβαση σε ασφαλές πόσιμο νερό και 2,6 δισεκατομμύρια άνθρωποι έχουν έλλειψη επαρκών συνθηκών υγιεινής. Ταυτόχρονα η ανεπαρκής πρόσβαση σε νερό ως παραγωγικό μέσο αναγκάζει εκατομμύρια ανθρώπους να ζουν στη φτώχεια και στην ευπάθεια.

Συμπερασματικά, οι παραπάνω εκθέσεις υπογραμμίζουν και στατιστικά την «αναπτυξιακή κρίση» στην οποία βρισκόμαστε.

Η σημασία της συλλογικής επιχειρηματικότητας για τις αγροτικές περιοχές

Οι αγροτικές, οι ορεινές και γενικότερα μειονεκτικές περιοχές χαρακτηρίζονται από ένα ιδιόμορφο γεωμορφολογικό περιβάλλον το οποίο επηρεάζει σημαντικά τις συνθήκες της οικονομικής και κοινωνικής τους ανάπτυξης. Οι συνεταιρισμοί, ως επιχειρήσεις βασισμένες στα μέλη τους, έχουν τις ρίζες τους σε αυτές τις τοπικές κοινωνίες και προσπαθούν με τα μέσα που διαθέτουν να βρουν λύσεις στα σημαντικά προβλήματα αυτών των περιοχών. Ωστόσο οι συνεταιρισμοί στην πλειοψηφία τους, με την σημερινή τους μορφή και την πληθώρα των προβλημάτων που αντιμετωπίζουν μέσα στο έντονο ανταγωνιστικό περιβάλλον στο οποίο καλούνται να δραστηριοποιηθούν, δεν είναι οικονομικά βιώσιμοι. Γι' αυτό είναι σημαντικό να στρέψουν την προσοχή τους σε άλλες μορφές συνεργασίας που με τις κατάλληλες προϋποθέσεις μπορούν να τους εξασφαλίσουν τη βιωσιμότητα τους. Αυτές οι εναλλακτικές μορφές συνεργασίας ή συλλογικής επιχειρηματικότητας, διαφέρουν από τους παραδοσιακούς αγροτικούς συνεταιρισμούς ως προς τα με πιο ξεκάθαρο τρόπο ορισμένα ιδιοκτησιακά δικαιώματα των μελών τους, με σκοπό την παροχή επενδυτικών και άλλων κινήτρων προς τους ιδιοκτήτες-μέλη. Στη συνέχεια εξετάζονται αναλυτικότερα οι εναλλακτικές μορφές αγροτικής συλλογικής επιχειρηματικότητας και πως αυτές μπορούν να συμβάλλουν στην επίλυση των προβλημάτων τόσο των ορεινών και μειονεκτικών περιοχών όσο και των ίδιων των συνεταιρισμών που δραστηριοποιούνται σε αυτές τις περιοχές. Επιπλέον, περιγράφονται επιτυχημένα παραδείγματα αγροτικής συνεταιριστικής επιχειρηματικότητας που δραστηριοποιούνται σε περιοχές με αντίστοιχες ιδιαιτερότητες και έχουν καταφέρει να μετεξελιχθούν σε πιο υγιείς μορφές επιχειρηματικού συνεργατισμού, με

ενθαρρυντικά αποτελέσματα για τα μέλη τους, την ανταγωνιστικότητα των προϊόντων τους και, γενικότερα, την ανάπτυξη της τοπικής κοινωνίας.

Η Ελλάδα, μια χώρα με συνεχείς ορεινούς όγκους και πληθώρα νησιών αντιμετωπίζει σημαντικό πρόβλημα απομόνωσης των περισσότερων περιοχών της από τους κύριους συγκοινωνιακούς άξονες και τα μεγάλα αστικά κέντρα με άμεσες επιπτώσεις στην οικονομική και κοινωνική ανάπτυξη αυτών των περιοχών. Ο ρόλος του πρωτογενή τομέα στις ορεινές και μειονεκτικές περιοχές είναι ιδιαίτερα σημαντικός, δεδομένου ότι το 61,7% του συνόλου των απασχολούμενων στον πρωτογενή τομέα της χώρας κατοικεί στις περιοχές αυτές (Κοινοτική Πρωτοβουλία Leader). Επίσης, σημαντικό ποσοστό των αγροτικών προϊόντων παράγεται σε αυτές τις περιοχές. Για παράδειγμα στη Θράκη, μια περιφέρεια που χαρακτηρίζεται από πολλές απομονωμένες περιοχές, παράγεται το 10% του ελληνικού καπνού, το 9,6% του βαμβακιού, το 89% του ηλίανθου, το 30% των ζαχαρότευτλων, το 15% του σιταριού, το 5% του γάλακτος και των ελληνικών χοιρινών και το 10% των ελληνικών αβγών. Οι συνεταιρισμοί είναι από τους σημαντικότερους θεσμούς για αυτές τις απομονωμένες περιοχές της χώρας μας. Ανέκαθεν αποτελούσαν αναπτυξιακά κύτταρα στην ύπαιθρο, με σημαντική οικονομική και κοινωνική συμβολή στο ατομικό επίπεδο των μελών αλλά και στο τοπικό επίπεδο. Συμβάλλουν στην αξιοποίηση των τοπικών πόρων, στη διατήρηση και προβολή της πολιτισμικής κληρονομιάς, στηρίζουν τον κοινωνικό ιστό της τοπικής κοινωνίας και καλλιεργούν συνθήκες συγκράτησης του πληθυσμού στις εστίες του (Γιδαράκου 2006). Ωστόσο, τα προβλήματα που αντιμετωπίζουν είναι πολλά και για να καταφέρουν να επωφεληθούν από τις νέες ευκαιρίες και να εξασφαλίσουν τη βιωσιμότητα τους, θα πρέπει να προσαρμοστούν στα νέα δεδομένα της αγοράς και να γίνουν πιο ανταγωνιστικοί. Η σημερινή τους μορφή φαίνεται ότι έχει αρκετές αδυναμίες και για αυτό είναι απαραίτητος ο μετασχηματισμός τους σε νέες μορφές συλλογικής επιχειρηματικότητας που να προσφέρει περισσότερα οφέλη στα μέλη τους και να εξασφαλίζει τις προϋποθέσεις για την επιτυχημένη παρουσία τους στις αγορές που δραστηριοποιούνται αποτρέποντας μονοπωλιακές πρακτικές προς όφελος του ευρύτερου κοινωνικού συνόλου. Στη συνέχεια γίνεται αναφορά στα χαρακτηριστικά των ορεινών και μειονεκτικών περιοχών στην Ελλάδα και στα προβλήματα που

αντιμετωπίζουν οι συνεταιρισμοί που δραστηριοποιούνται σε αυτές τις περιοχές. Επιπλέον, διερευνάται το μοντέλο της συλλογικής επιχειρηματικότητας, ως μέσο αντιμετώπισης αυτών των προβλημάτων και παρουσιάζονται παραδείγματα συλλογικής επιχειρηματικότητας από ανάλογες προσπάθειες που έχουν γίνει σε χώρες του εξωτερικού με ενθαρρυντικά αποτελέσματα για τη βιωσιμότητα των συνεταιρισμών στις ορεινές και μειονεκτικές περιοχές.

Οι κυριότερες αδυναμίες ανάπτυξης των ορεινών και μειονεκτικών περιοχών σε σχέση με άλλες περιφέρειες οφείλονται κυρίως σε συνδυασμό εγγενών γεωμορφολογικών συνθηκών, διαρθρωτικών προβλημάτων της τοπικής οικονομίας αλλά και θεσμικών οργανωτικών αδυναμιών. Τα γεωμορφολογικά χαρακτηριστικά αποτελούν μια ενότητα παραμέτρων που επιδρά αρνητικά στην ανταγωνιστικότητα των περιοχών αυτών. Η ορεινή μορφολογία και η χωρική κατανομή των φυσικών πόρων καθορίζουν σημαντικά τη διάρθρωση και τη χωροθέτηση της μεταποιητικής δραστηριότητας (Κυρίτσης και Ταμπάκης 2004). Για παράδειγμα, στη Βόρεια Ελλάδα, υπάρχει μια διάταξη των σημαντικών αστικών κέντρων παράλληλα προς τον άξονα Ανατολή –Δύση και σε αυτόν τον άξονα συγκεντρώνονται και οι περισσότερες μεταποιητικές μονάδες σε σχέση με παραπλήσιες περιοχές κάθετα και σε απόσταση από αυτόν τον άξονα. Όσον αφορά τη διάρθρωση – χωροθέτηση της μεταποίησης στη διασυνοριακή περιοχή παρατηρείται έντονος δυισμός. Υπάρχουν μεγάλες μεταποιητικές επιχειρήσεις που η παραγωγή τους απευθύνεται στο σύνολο του ελληνικού χώρου ή και στις ευρωπαϊκές και διεθνείς αγορές, παράλληλα με την ύπαρξη μικρών επιχειρήσεων τοπικής εμβέλειας (INTERREG III-A/PHARE CBS). Οι μεγάλες βιομηχανικές μονάδες είναι εγκατεστημένες στις βιομηχανικές ζώνες που υπάρχουν στις γύρω από τα αστικά κέντρα περιοχές και «πάνω» στους «εθνικούς» οδικούς άξονες. Σε αυτές τις περιοχές οι μεγάλες μονάδες επωφελούνται από τις οικονομίες κλίμακας και την ύπαρξη των φορέων παραγωγής και προώθησης καινοτομίας – τεχνολογίας (τεχνολογικά πάρκα) με άμεση συνέπεια την μειωμένη εκδήλωση επενδυτικού ενδιαφέροντος για τις απομονωμένες ορεινές και μειονεκτικές περιοχές. Αντίθετα, οι μικρές μεταποιητικές μονάδες είναι διάσπαρτες στο σύνολο της περιοχής και χωροθετούνται κυρίως πλησίον των μικρών αστικών κέντρων και των αγροτικών οικισμών. Η παραγωγή

τους καλύπτει αποκλειστικά τις περιορισμένες τοπικές ανάγκες και την περιορισμένη τοπική ζήτηση χωρίς προοπτικές «διεθνοποίησης» της παραγωγής τους. Αυτές οι γεωμορφολογικές συνθήκες δημιουργούν ένα επιπρόσθετο αρνητικό αναπτυξιακό παράγοντα που είναι η δυσκολία επαφής με την σύγχρονη τεχνολογία και τις νέες μεθόδους παραγωγής, και η μη ενσωμάτωση των ανωτέρω στη τοπική οικονομία.

Τα διαρθρωτικά προβλήματα της τοπικής οικονομίας συνοψίζονται στη γήρανση του πληθυσμού που δραστηριοποιείται στον πρωτογενή τομέα, στις ελλείψεις υποδομών μεταποίησης και τυποποίησης της πρωτογενούς παραγωγής, στην μικρή αξιοποίηση των φυσικών πόρων, στην αύξηση της υποαπασχόλησης και στη μειωμένη ανταγωνιστικότητα των παραγομένων προϊόντων, στην ερήμωση της υπαίθρου, στη χρόνια υποεπένδυση, στο χαμηλό βαθμό μεταποίησης, και στην μεγάλη εξάρτηση του αγροτικού εισοδήματος από τις επιδοτήσεις (Παπαδόπουλος και Λιαρίκος 2003, Καρανικόλας και Μαρτίνος 1999, Βακουφάρης 2009). Στο διάστημα 2004-2007, το κόστος της αγροτικής παραγωγής αυξήθηκε αθροιστικά κατά 23% όταν το ίδιο διάστημα οι τιμές παραγωγού σημείωσαν αύξηση της τάξης του 15% περίπου (Καραγκιοζόπουλος 2008). Το υψηλό κόστος παραγωγής σε συνδυασμό σε πολλές περιπτώσεις με το μικρό κλήρο, και η έλλειψη επιχειρηματικού πνεύματος από τους περισσότερους παραγωγούς, εμποδίζει την περαιτέρω ανάπτυξη των γεωργικών εκμεταλλεύσεων και την αναγκαία προσαρμογή τους στα νέα δεδομένα και στις συνθήκες που προσδιορίζουν οι «αγορές».

Εκτός από τα διαρθρωτικά προβλήματα που αφορούν αμιγώς την πρωτογενή παραγωγή στις ορεινές και μειονεκτικές περιοχές παρατηρούνται και σημαντικά προβλήματα όσον αφορά τις θεσμικές/οργανωτικές αδυναμίες της υπαίθρου. Σημαντικό πρόβλημα δημιουργεί ο τρόπος οργάνωσης και λειτουργίας των συλλογικών φορέων των γεωργών σε αυτές τις περιοχές. Πολύ χαμηλή είναι η ενεργοποίηση νέων συλλογικών μορφών οργάνωσης, όπως οι ομάδες παραγωγών με αποτέλεσμα εκτός των άλλων, την αδυναμία αξιοποίησης των δυνατοτήτων που παρέχονται μέσω των διαφόρων προγραμμάτων, για τη βελτίωση της ανταγωνιστικότητας, τον εκσυγχρονισμό των εκμεταλλεύσεων, κλπ (Κοινοτική

Πρωτοβουλία Leader). Επιπλέον, υπάρχει σοβαρή έλλειψη διακλαδικών και διατομεακών σχέσεων μεταξύ των επιχειρήσεων και των φορέων που δραστηριοποιούνται σε αυτές τις περιοχές. Τέλος, ο μεγάλος αριθμός μη κατοχυρωμένων προϊόντων, η υστέρηση των μηχανισμών ποιοτικού ελέγχου και το χαμηλό επίπεδο τεχνικής και οργανωτικής υποστήριξης των παραγωγών είναι μερικά από τα προβλήματα τεχνικής και διαχειριστικής φύσης που αντιμετωπίζουν κυρίως οι παραγωγοί αυτών των περιοχών.

Η επιχειρηματικότητα (δηλαδή η ανάληψη επιχειρηματικών πρωτοβουλιών σε τοπικό επίπεδο) έχει αναδειχθεί από πολιτικούς (Καν (ΕΚ) 1698/2005) και επιστήμονες (πχ. Λαμπριανίδης, 2004) ως βασικός τρόπος αντιμετώπισης των προβλημάτων των Α/Ο/Μ περιοχών. Ωστόσο, τα δομικά χαρακτηριστικά των αγροτικών και κτηνοτροφικών εκμεταλλεύσεων καθιστούν την ανάληψη συλλογικών επιχειρηματικών προσπαθειών απαραίτητη. Στη συνέχεια αναλύονται οι μορφές της συλλογικής επιχειρηματικότητας και ο τρόπος που μπορούν να συμβάλλουν στην επίλυση των προβλημάτων των ορεινών και μειονεκτικών περιοχών.

Ο όρος «συλλογική επιχειρηματικότητα» εμφανίζεται τα τελευταία χρόνια όλο και συχνότερα στις οικονομικές και κοινωνικές επιστήμες (Burrress and Cook 2009). Ιδιαίτερη έμφαση στη συλλογική επιχειρηματικότητα δίνεται στη βιβλιογραφία που αφορά την ίδρυση νέων, καινοτόμων μορφών επιχειρήσεων. Με εξίσου αυξανόμενο ρυθμό χρησιμοποιείται ο όρος από τους πολιτικούς και, γενικότερα, όσους σχεδιάζουν πολιτικές οικονομικής ανάπτυξης (Ruben and Pender 2004). Ωστόσο, παρά την εκτεταμένη χρήση του όρου, δεν έχει μέχρι σήμερα συμφωνηθεί ένας κοινά αποδεκτός ορισμός του.

Οι Burrress and Cook (2009) αναφέρουν 16 ορισμούς της συλλογικής επιχειρηματικότητας, οι οποίοι δημοσιεύτηκαν κατά το διάστημα 1979-2005 (Πίνακας Β.4).

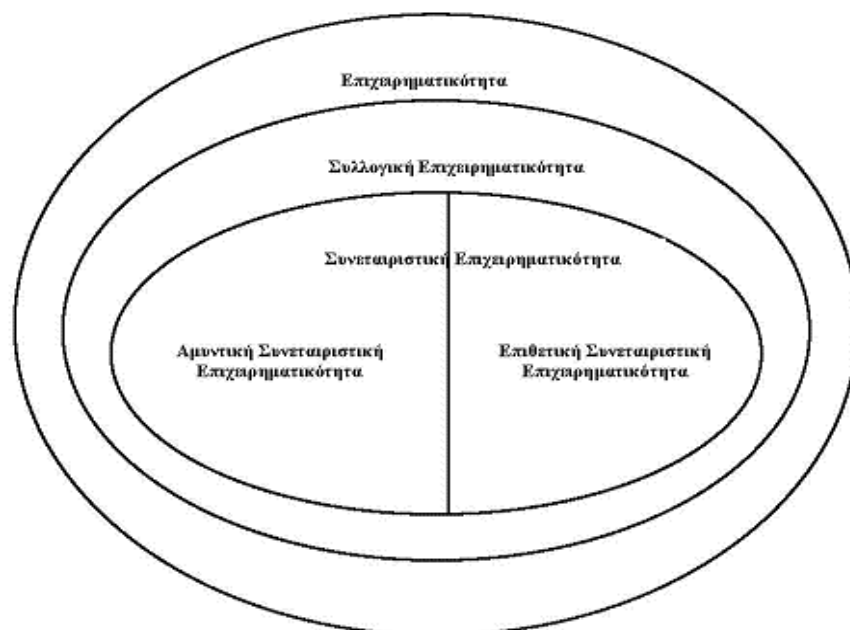
Πίνακας Β.4 : Παραδείγματα ορισμών και περιγραφών της «Συλλογικής Επιχειρηματικότητας»

Κίνητρο ή Ένταξη σε Γνωστικό Αντικείμενο	Συγγραφέας, Χρονολογία	Ορισμός/Περιγραφή
Βελτίωση της θεωρίας	(Wilken, 1979, σελ. 75, 66)	«Αντιλαμβανόμαστε την έννοια της επιχειρηματικότητας ως ένα ρόλο, ο οποίος αφορά το συνδυασμό των συντελεστών της παραγωγής με σκοπό την εισαγωγή αλλαγών στην παραγωγή των αγαθών». Όλες οι ενέργειες του επιχειρηματία μπορούν να πραγματοποιηθούν από ένα άτομο, μια ομάδα, ή μια εταιρική μορφή—έναν οργανισμό. Η μετάβαση από την ατομική στη συλλογική επιχειρηματικότητα υπήρξε μια κρίσιμη ιστορική τάση...
	(Tardieu, 2003, σελ. 10)	«Συλλογική Επιχειρηματικότητα: Όταν τόσο ο εντοπισμός μιας ευκαιρίας όσο και αξιοποίησή της πραγματοποιούνται συλλογικά, τότε η συλλογική επιγρόπνιση και η καλοσχεδιασμένη έρευνα και έλεγχος της αγοράς βσιζίζονται στην καλή επικοινωνία και μοίρασμα της επιχειρηματικής γνώσης».
	(Johannisson, 1998, σελ. 11-12)	«Οι συλλογικές μορφές επιχειρηματικότητας μπορεί να διαφέρουν ως προς ... τη διοικητική δομή..., το μέγεθος ή/και την τοπικότητα των δεσμών μεταξύ των μονάδων, την ασάφεια των ορίων του συλλογικού μορφώματος καθώς και τη σημασία της γεωγραφικής και κοινωνικής γειτνίασης.»
	Gartner, Shaver, Gatewood, & Katz, 1994, σελ. 6)	«Ο 'επιχειρηματίας' στην επιχειρηματικότητα είναι πιθανότερο να αφορά πληθοντικό αριθμό ατόμων, παρά ένα μεμονωμένο άτομο».
Ενδο-εταιρική Αποτελεσματικότητα	(Trompenaars & Hampden-Turner, 2002, σελ. 263)	«Συλλογική επιχειρηματικότητα, η οποία αποτελείται από την ανταλλαγή γνώμων, την επίτευξη συμφωνιών στο επίπεδο του μόνιτζμεντ, και την από κοινού υιοθέτηση επιχειρηματικών κινδύνων.»
	(Yan & Sorenson, 2003, σελ. 37)	«Συλλογική επιχειρηματικότητα είναι η συνέργεια που αναδύεται από μια ομάδα ατόμων και η οποία την ωθεί πέρα από την υπάρχουσα κατάσταση με το να εκμεταλλεύεται ευκαιρίες, χωρίς να λαμβάνει υπόψη της τους πόρους που ελέγχει.»
	(Tiessen, 1997, σελ. 376)	«συλλογική επιχειρηματικότητα»: καινοτομία από τις εννομένες δυνατότητες των ατόμων
Ενδο-εταιρικά Οφέλη	(Mourdoukoutas, 1999, σελ. 90)	«η συλλογική επιχειρηματικότητα αφορά δομές που προσφέρουν την ευκαιρία και τα κίνητρα σε άτομα εντός ή εκτός των παραδοσιακών εταιρικών σχημάτων, όσο και σε άτομα από περισσότερους οργανισμούς, να μοιραστούν και συνδυάσουν τεχνικές και επιχειρηματικές πληροφορίες με σκοπό την ανακάλυψη και εκμετάλλευση επιχειρηματικών ευκαιριών»
	(Mottiar & Ingle, 2007, σελ. 669)	«το περιβάλλον της βιομηχανικής περιοχής είναι φιλικό για την ανάπτυξη ενός δικτύου ατόμων από διάφορες εταιρείες... Ονομάζουμε αυτό το φαινόμενο συλλογικής επιχειρηματικότητας 'δια-επιχειρηματικότητα' (interpreneurship)»
Οικονομική Επέκταση και Ανάπτυξη	(Auerowald & Branscomb, 2003, σελ. 80)	«Με τον όρο 'συλλογική επιχειρηματικότητα' δεν εννοούμε μια επιτροπή, αλλά την πολύπλοκη διαδικασία μέσω της οποίας εφευρέτες συνεργάζονται με μόνιτζερ και από κοινού εξασφαλίζουν χρηματοδότηση της προσπάθειά τους κατά τα πρώιμα στάδια της».
	(Etzkowitz, 2003, Etzkowitz & Klofsten, 2005, σελ. 243-244)	«Αυτή η δυνατότητα για παραγωγή καινοτομιών εξαρτάται σε σημαντικό βαθμό από την σύσταση και θεσμοθέτηση ενός ετερογενούς δικτύου δημοσίων και ιδιωτικών φορέων, οι οποίοι μπορούν να προσφέρουν τεχνολογία σχετικά με την ίδρυση εταιρειών, αρχικό κεφάλαιο, και 'συλλογική επιχειρηματικότητα'».
	(Lundvall, 2007, σελ. 8)	«Στον πυρήνα της σημερινής διαδικασίας παραγωγής καινοτομιών βρίσκεται η συλλογική επιχειρηματικότητα—περισσότεροι του ενός παράγοντες, οι οποίοι συνεργάζονται για να δημιουργήσουν αλλαγή»
Κοινωνικοπολιτική Αλλαγή	(Connell, 1999, σελ. 19)	«Η συλλογική επιχειρηματικότητα συνδυάζει το επιχειρηματικό ρίσκο και τη χρηματική επένδυση με τις κοινωνικές αξίες της συλλογικής δράσης. Είναι ένα γεγονός που λαμβάνει χώρα όταν η συλλογική δράση αποσκοπεί στη βελτίωση των οικονομικών και κοινωνικών συνθηκών μιας τοπικής κοινωνίας μέσω του μετασχηματισμού των κοινωνικών συνθηκών, αξιών και δικτύων για την παραγωγή αγαθών και υπηρεσιών από μια επιχείρηση».
	(Roberts, 2006, σελ. 600)	«η συλλογική επιχειρηματικότητα αντλεί από πολλούς ανθρώπους για να διαχειριστεί και να διαμορφώσει μια ιδέα, από το ξεκίνημα, το σχεδιασμό και την εφαρμογή της, σε καινοτομία πλήρους μεγέθους».
	(Silva & Rodrigues, 2005, σελ. 5)	«η συλλογική επιχειρηματικότητα μπορεί να ιδωθεί ως η διαδικασία κάλυψης κενών και συμπληρώματος ελλειπόν δράσεων... Η συλλογική φύση συνδέεται με το γεγονός ότι αυτές οι δράσεις αφορούν σύνολα οι συστάδες εταιρειών με ομοειδή παραγωγικά ενδιαφέροντα και δημόσιους ή ημι-δημόσιους φορείς».
	(Wilkinson & Quarter, 1996, σελ. 7)	«η πρωταρχική δομή είναι ένα αλληλοσχετιζόμενο σύστημα συνεργαζόμενων επιχειρήσεων, ή αυτό που μπορούμε να ονομάσουμε συλλογική επιχειρηματικότητα»

Πηγή: Μετάφραση των συγγραφέων από Burress και Cook (2009)

Οι παραπάνω δεν είναι οι μόνοι ορισμοί της συλλογικής επιχειρηματικότητας. Για παράδειγμα, οι Cook et al. (2008a) αναφερόμενοι σε καινοτόμες μορφές αγροτικών συνεταιρισμών, όπως οι συνεταιρισμοί νέας γενιάς, προτείνουν τον ακόλουθο ορισμό: «Συλλογική επιχειρηματικότητα είναι η συλλογική διαδικασία μέσω της οποίας οι πελάτες-επενδυτές, ή οι προμηθευτές-επενδυτές, σχεδιάζουν, χρηματοδοτούν και ιδρύουν μια επιχειρηματική μορφή συλλογικής δράσης, η οποία αποσκοπεί στην κατάκτηση κερδών από περισσότερους του ενός κρίκους της αλυσίδας παραγωγής και εμπορίας τροφίμων και ποτών. Η μορφή αυτή αποτελεί ιστορική εξέλιξη προηγούμενων συλλογικών σχημάτων». Ο ορισμός τον οποίο θα υιοθετήσει κάποιος εξαρτάται από τα φαινόμενα που επιθυμεί να μελετήσει. Έτσι, ο παραπάνω ορισμός περιγράφει καινούργιες μορφές αγροτικών συνεταιρισμών, οι οποίοι αναδύθηκαν μέσα από τις προσπάθειες ανθρώπων με μακροχρόνια εμπειρία στη διοργάνωση παραδοσιακών αγροτικών συνεταιρισμών. Για την αποφυγή συγχύσεων, το παρακάτω διάγραμμα προτείνει μια κατηγοριοποίηση των διαφόρων ειδών επιχειρηματικότητας (Σχήμα Β.2).

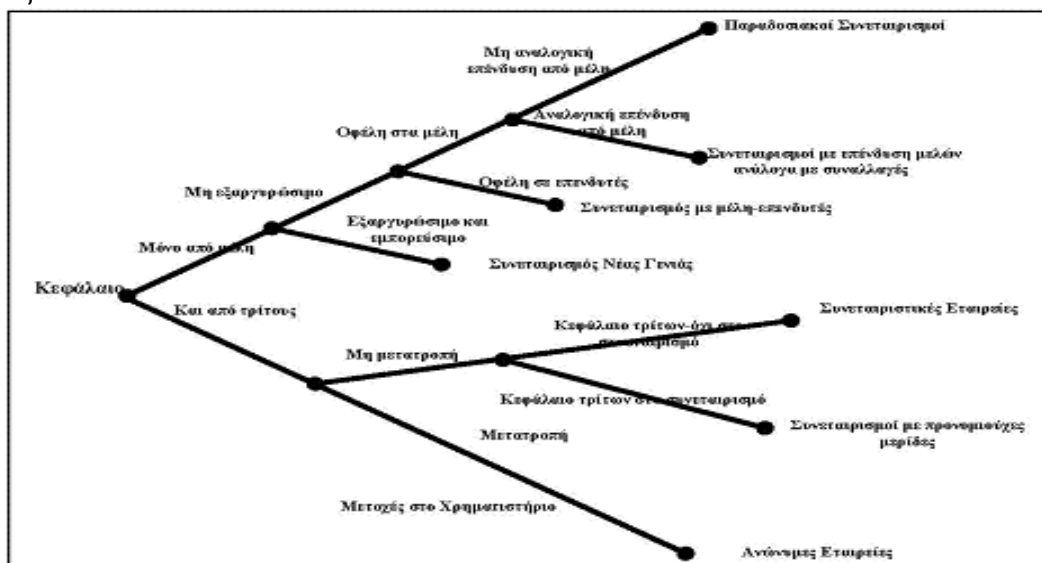
Σχήμα Β.2 : Είδη επιχειρηματικότητας

Η γενικότερη μορφή επιχειρηματικότητας (ατομική ή εταιρική) περιλαμβάνει εντός της τη συλλογική επιχειρηματικότητα, ένα είδος της οποίας είναι η

συνεταιριστική επιχειρηματικότητα. Η τελευταία μπορεί να εκδηλωθεί με αμυντικές ή επιθετικές στρατηγικές. Η αμυντική συνεταιριστική επιχειρηματικότητα αναφέρεται στους παραδοσιακούς αγροτικούς συνεταιρισμούς, οι οποίοι αποσκοπούν στο να εξασφαλίσουν ή βελτιώσουν το αγροτικό εισόδημα των μελών τους—στο επίπεδο της αγροτικής εκμετάλλευσής τους. Αντιθέτως, η επιθετική συνεταιριστική επιχειρηματικότητα αναφέρεται σε καινοτόμα μοντέλα αγροτικών συνεταιρισμών, των οποίων επιπλέον σκοπός είναι να αποσπάσουν κέρδη από άλλους (πλην της πρωτογενούς παραγωγής) κρίκους της αλυσίδας παραγωγής και εμπορίας τροφίμων και ποτών. Λόγω περιορισμών στην έκταση του κειμένου, η εργασία αυτή δίνει έμφαση στη συνεταιριστική επιχειρηματικότητα, ενώ θα εστιάσουμε την προσοχή μας σε άλλες μορφές συλλογικής επιχειρηματικότητας σε επόμενη εργασία μας. Η συνεταιριστική επιχειρηματικότητα υιοθετεί περισσότερα από ένα οργανωτικά/ιδιοκτησιακά μοντέλα. Έτσι, ακόμα και αν εστιάσουμε την προσοχή μας αποκλειστικά στους αγροτικούς συνεταιρισμούς, εύκολα θα διαπιστώσουμε την ανακρίβεια της υπόθεσης ότι όλοι οι συνεταιρισμοί είναι ίδιοι. Τα ιδιοκτησιακά, οργανωτικά, διοικητικά, και άλλα χαρακτηριστικά των συνεταιρισμών τους διαφοροποιούν σε σημαντικό βαθμό. Αν, για παράδειγμα, εξετάσουμε τον τρόπο σχηματισμού του εταιρικού κεφαλαίου τους (μορφή ιδιοκτησίας), διαπιστώνουμε ότι, μεταξύ παραδοσιακών συνεταιρισμών και ανωνύμων εταιρειών υπάρχουν τουλάχιστον άλλα πέντε είδη αγροτικών συνεταιρισμών (Σχ. Β.3).

Σχήμα Β.3 : Εναλλακτικά συνεταιριστικά μοντέλα βάσει της ιδιοκτησιακής δομής τους

Πηγή: Chaddad και Cook (2004).

Όπως φαίνεται και στο παραπάνω διάγραμμα, οι εναλλακτικές μορφές συνεργασίας ή συλλογικής επιχειρηματικότητας, χωρίζονται σε δύο μεγάλες κατηγορίες ανάλογα με την προέλευση του κεφαλαίου. Όταν το κεφάλαιο προέρχεται μόνο από τα μέλη έχουμε, πέραν των παραδοσιακών συνεταιρισμών, τους συνεταιρισμούς νέας γενιάς. Στους συνεταιρισμούς νέας γενιάς οι συνεταιριστικές μερίδες είναι εμπορεύσιμες και μεταβιβάσιμες, υπάρχει καθορισμένος αριθμός μελών και το αρχικό κεφάλαιο προέρχεται από τα μέλη σε αναλογία με τις ποσότητες που κάθε μέλος δηλώνει ότι θα μεταποιήσει. Άλλα είδη συνεταιρισμών όταν το κεφάλαιο προέρχεται μόνο από μέλη, είναι οι συνεταιρισμοί με μέλη-επενδυτές (η ιδιότητα του μέλους ως προμηθευτή πρώτης ύλης ή αγοραστή των προϊόντων του συνεταιρισμού είναι λιγότερο σημαντική) και συνεταιρισμοί στους οποίους η επένδυση κάθε μέλους βρίσκεται σε ευθεία αναλογία με το ύψος των συναλλαγών του με το συνεταιρισμό. Όταν το κεφάλαιο προέρχεται από μέλη και από τρίτους έχουμε συνεταιριστικές εταιρείες, συνεταιρισμούς με προνομιούχες μερίδες και τέλος ανώνυμες εταιρείες. (Chaddad and Cook 2004).

Στην Ελλάδα ακολουθείται, αν και, διαχρονικά, με τεράστιες στρεβλώσεις, το παραδοσιακό μεσογειακό μοντέλο, του οποίου τα βασικά χαρακτηριστικά είναι:

- Η ιδιοκτησία ανήκει στους παραγωγούς-μέλη, όπως και ο έλεγχος του συνεταιρισμού.
- Ελεύθερη συμμετοχή.
- Ελάχιστο συνεταιριστικό κεφάλαιο από τα μέλη.
- Ο κύριος όγκος των κεφαλαίων κίνησης προέρχονται από παρακρατήσεις από τα μέλη¹⁶
- Δημοκρατικά εκλεγμένη διοίκηση με το σύστημα «ένα μέλος-μία ψήφος».
- Κοινοκτημοσύνη (μη ξεκάθαρα ορισμένα δικαιώματα ιδιοκτησίας των μελών).
- Μη μεταβιβάσιμες συνεταιριστικές μερίδες.

Τα χαρακτηριστικά αυτά κατατάσσουν τους ελληνικούς αγροτικούς συνεταιρισμούς στην αμυντική συνεταιριστική επιχειρηματικότητα. Εφόσον οι

¹⁶ Σε πολλές περιπτώσεις, η απροθυμία, ή η αδυναμία, των μελών να συνεισφέρουν κεφάλαια, οδηγεί στον υπερδανεισμό από τράπεζες (εφόσον ο συνεταιρισμός διαθέτει ακίνητη περιουσία ως εχέγγυο).

στόχοι των μελών συνάδουν με το συγκεκριμένο οργανωτικό μοντέλο, δεν δημιουργείται κανένα πρόβλημα. Ωστόσο, στις περιπτώσεις όπου οι παραγωγοί-μέλη επιδιώκουν να αποσπάσουν κέρδη πέραν αυτών που αντιστοιχούν στην πρωτογενή παραγωγή (π.χ., μέσω της επένδυσης σε μια καθετοποιημένη μεταποιητική μονάδα), το παραδοσιακό μοντέλο συνεταιρισμού είναι πιθανό να χάσει τα πολλά πλεονεκτήματά του (Ηλιόπουλος 2002). Η σημασία της επιλογής του κατάλληλου, ανά περίπτωση, είδους αγροτικού συνεταιρισμού δεν είναι δυνατόν να υπερτονισθεί. Ωστόσο, ανεξάρτητα ποιο είδος συνεταιρισμού είναι το καταλληλότερο σε μια συγκεκριμένη περίπτωση, η συνεταιριστική επιχειρηματικότητα μπορεί να συμβάλλει σημαντικά στην αντιμετώπιση των ιδιαίτερων προβλημάτων των παραγωγών στις ορεινές/ μειονεκτικές περιοχές.

Τα προβλήματα των ορεινών/μειονεκτικών περιοχών, τα οποία παρουσιάστηκαν σε προηγούμενη ενότητα, μπορούν να ενταχθούν σε τρεις γενικές κατηγορίες: (1) μικρό μέγεθος/παραγωγικότητα εκμεταλλεύσεων, (2) ελλειψείς υποδομές/υπηρεσίες, και (3) προβληματικά επιχειρηματικά κίνητρα/νοοτροπία. Η συλλογική επιχειρηματικότητα μπορεί να συνεισφέρει σημαντικά στην αντιμετώπιση και των τριών αυτών περιοχών προβλημάτων με τους ακόλουθους τρόπους:

- Μικρό μέγεθος/παραγωγικότητα εκμεταλλεύσεων

Η οργάνωση συλλογικών επιχειρήσεων δίνει στους παραγωγούς-ιδιοκτήτες πρόσβαση στα οφέλη που απορρέουν, μεταξύ άλλων, από το οικονομικό μέγεθος και την αυξημένη διαπραγματευτική δύναμη. Η χαμηλή παραγωγικότητα των γεωργο-κτηνοτροφικών εκμεταλλεύσεων, λόγω του μικρού και πολυτεμαχισμένου κλήρου στις Α/Ο/Μ περιοχές, καθιστά απαραίτητη την οικονομική συνεργασία των παραγωγών. Μέσω αυτής, τα μέλη της κοινόκτητης επιχείρησης μπορούν να διαπραγματευθούν χαμηλότερες τιμές γεωργικών εισροών και υψηλότερες τιμές για τα προϊόντα τους. Η συλλογική επιχειρηματικότητα δεν μπορεί, ίσως, να υποκαταστήσει την πολιτική γης ή να παρακάμψει τις αρνητικές συνέπειες του ιδιοκτησιακού δικαίου. Ωστόσο, μπορεί να συντελέσει στην αύξηση της παραγωγικότητας των μικρών και πολυτεμαχισμένων εκμεταλλεύσεων μέσω, για

παράδειγμα, της εφαρμογής συντονισμένων ψεκασμών ή συστημάτων βελτίωσης της ποιότητας. Επιπλέον, η από κοινού κάλυψη των σχετικών εξόδων, επιτρέπει καλύτερη και αμεσότερη πρόσβαση σε καινοτομίες και τεχνολογίες υψηλού κόστους, καθώς και στα οφέλη που απορρέουν από την αποτελεσματικότερη δικτύωση (πχ., μέσω συμμετοχών σε επαγγελματικά συνέδρια και συναντήσεις).

- Ελλειψίες υποδομές/υπηρεσίες

Η έλλειψη υποδομών μεταποίησης αποτελεί έναν από τους καθοριστικούς παράγοντες για την ανυπαρξία διακλαδικών και διατομεακών σχέσεων, καθώς και για την ελλιπή πρόσβαση των εκμεταλλεύσεων των Α/Ο/Μ περιοχών στις αγορές των αστικών κέντρων ή του εξωτερικού. Η συλλογική επιχειρηματικότητα αποτελεί μια μορφή οριζόντιας ολοκλήρωσης, η οποία αποσκοπεί στη δημιουργία και είσπραξη από τα μέλη των ωφελειών της κάθετης ολοκλήρωσης (Staatz 1987). Η παρατηρούμενη, χρόνια μείωση των διεθνών τιμών των κύριων, πρωτογενών, αγροτικών και κτηνοτροφικών προϊόντων, σε συνδυασμό με τη συνεχή αύξηση των τιμών των τροφίμων και ποτών, καθιστά απαραίτητη την επένδυση των παραγωγών σε μεταποιητικές μονάδες για την παραγωγή και εμπορία επώνυμων, αναγνωρίσιμων προϊόντων (Nilsson 1999). Ωστόσο, το μικρό μέγεθος των εκμεταλλεύσεων, οι περιορισμένοι πόροι τους, και οι σημαντικές χιλιομετρικές αποστάσεις από τα κέντρα μεταποίησης και εμπορίου, καθιστούν αδύνατη την επένδυση μεμονωμένων παραγωγών σε μεταποιητικές μονάδες. Η από κοινού επένδυση των παραγωγών, μέσω των συνεταιρισμών και άλλων μορφών συλλογικής επιχειρηματικότητας, καθίσταται μονόδρομος. Όσον αφορά την πρόσβαση των παραγωγών των Ο/Μ περιοχών σε υπηρεσίες, η συλλογική επιχειρηματικότητα μπορεί να προσφέρει σημαντικά οφέλη. Είναι αυτονόητο, ότι καμιά μορφή επιχείρησης δε μπορεί, ούτε θα έπρεπε, να λειτουργεί ως κρατική υπηρεσία. Ωστόσο, είναι αρκετές οι υπηρεσίες, τις οποίες μπορεί να προσφέρει στα μέλη του και, κατ' επέκταση, στην τοπική κοινωνία μια συλλογική επιχείρηση. Η πληροφόρηση για επενδυτικές ευκαιρίες και νέες τεχνολογίες, η παροχή υπηρεσιών κτηνιάτρου ή ποιοτικού ελέγχου αποτελούν ένα ελάχιστο δείγμα παραδειγμάτων του τι μπορεί να κάνει μια επιτυχημένη συλλογική επιχείρηση.

- Προβληματικά επιχειρηματικά κίνητρα/νοοτροπία

Η χαμηλή ενεργοποίηση των συλλογικών μορφών οργάνωσης στις A/O/M περιοχές οφείλεται, μεταξύ άλλων παραγόντων, και στην εγκατάλειψη αυτών των περιοχών από τους νέους. Εκτός των σημαντικών κοινωνικών προβλημάτων (π.χ., τη δυσκολία εύρεσης συντρόφου/συζύγου), εξίσου σημαντική είναι και η αρνητική επίδραση όλων των παραπάνω προβλημάτων στην απόφαση των νέων να εγκαταλείψουν τις A/O/M περιοχές. Με την εξεύρεση λύσεων σε αυτά τα προβλήματα μέσω της συλλογικής επιχειρηματικότητας, οι νέοι αποκτούν σημαντικά κίνητρα για να παραμείνουν στις A/O/M περιοχές. Φυσικά, η συγκεκριμένη μορφή συλλογικής επιχειρηματικότητας επηρεάζει καθοριστικά τα οικονομικά κίνητρα των μελών. Σε κάθε περίπτωση, η δημιουργία μιας ξεκάθαρης ιδιοκτησιακής δομής, όπου τα δικαιώματα και οι υποχρεώσεις όλων είναι γνωστά εκ των προτέρων, και τα οφέλη που απολαμβάνει κάθε μέλος είναι σε πλήρη αντιστοιχία με τη συνεισφορά του, αποτελούν ελάχιστες προϋποθέσεις επιτυχίας της συλλογικής επιχείρησης (Cook and Iliopoulos 2000). Όσον αφορά την επιχειρηματική νοοτροπία των παραγωγών στις A/O/M περιοχές, η εκπαίδευσή τους και η απόκτηση συναφών εμπειριών μέσω της δραστηριοποίησής τους στη συλλογική επιχείρηση επισπεύδει τη διαδικασία απόκτησης επιχειρηματικής νοοτροπίας και ανάληψης επιχειρηματικών πρωτοβουλιών (Cook et al. 2008b). Με αυτό τον τρόπο δημιουργείται και αναπτύσσεται τοπικό κοινωνικό κεφάλαιο, το οποίο είναι απαραίτητο για την περαιτέρω εκδήλωση επιχειρηματικών πρωτοβουλιών. Φυσικά, η ερώτηση που αναδύεται είναι πως ξεκινά αυτή η διαδικασία. Η ύπαρξη τοπικών ηγετών διευκολύνει σημαντικά τη δημιουργία επιχειρηματικού κοινωνικού κεφαλαίου και, γι' αυτό, το κράτος θα πρέπει να επενδύει σημαντικούς πόρους στον εντοπισμό και εκπαίδευση τέτοιων ηγετών στη συλλογική επιχειρηματικότητα. Η εμπειρία άλλων χωρών δείχνει ότι το δημοτικό σχολείο αποτελεί ένα καλό σημείο εκκίνησης αυτής της προσπάθειας (Holder 1985).

Η συλλογική επιχειρηματικότητα μπορεί και με πολλούς άλλους τρόπους να συνεισφέρει στην αντιμετώπιση των προβλημάτων των A/O/M περιοχών. Η συνεισφορά της συλλογικής επιχειρηματικότητας στην οικονομική ανάπτυξη αποτελεί κοινή γνώση σε διεθνές επίπεδο. Τα παραδείγματα της επόμενης ενότητας

αποτελούν ένα μικρό δείγμα των επιτυχημένων προσπαθειών συλλογικής επιχειρηματικότητας σε άλλες χώρες.

Η καταγραφή και μελέτη περιπτώσεων επιτυχημένης συλλογικής επιχειρηματικότητας άλλων χωρών μπορεί να συμβάλλει στην κατανόηση ενός πολύπλοκου αλλά απαραίτητου οικονομικού θεσμού. Ένα ελάχιστο δείγμα τέτοιων περιπτώσεων παρουσιάζεται στη συνέχεια. Ξεκινώντας από τη γειτονική Ιταλία, η επιτυχημένη οργάνωση της αγοράς μοτσαρέλας στην περιφέρεια Mezzogiorno (Bianchi 2001), και η σύγκρισή της με την οργάνωση άλλων αγορών για προϊόντα των οποίων οι παραγωγοί δεν κατάφεραν να συνεργαστούν αποδοτικά, μας βοηθά να εντοπίσουμε τις παραμέτρους που καθορίζουν την επιτυχία ή αποτυχία αντίστοιχων επιχειρημάτων. Το 1981, τέσσερις επιχειρήσεις παραγωγής μοτσαρέλας με ιδιόκτητες κτηνοτροφικές εκμεταλλεύσεις εκτροφής βουβάλων δημιούργησαν μια εθελοντική ένωση με σκοπό την προστασία και προώθηση της μοτσαρέλας από βουβαλίσιο γάλα. Η επιτυχία αυτής της προσπάθειας ξεκίνησε το 1986, όταν με την εξάσκηση πιέσεων στο Υπουργείο Γεωργίας επέτυχαν τη θέσπιση νόμου, ο οποίος καθιστούσε υποχρεωτική τη χρήση χάρτινης συσκευασίας περιτυλίγματος με αναγραφή του ονόματος του παραγωγού. Το 1989, η ένωση υπέβαλλε στο Υπουργείο Γεωργίας αίτηση για την αναγνώριση της μοτσαρέλας ως προϊόντος ονομασίας προέλευσης (ΠΟΠ). Η αίτηση εγκρίθηκε το 1993, ενώ τρία χρόνια αργότερα αντίστοιχη αίτηση έγινε δεκτή από την ΕΕ. Οι επιτυχίες αυτές προσέλκυσαν και άλλους παραγωγούς στην Ένωση και, μέχρι το 1998, τα μέλη αυξήθηκαν σε 99. Στα τέλη της δεκαετίας του 1990, οι πωλήσεις χονδρικής της μοτσαρέλας έφτασαν σε περίπου 364 εκατ. δολάρια, οι οποίες αντιστοιχούν σε 430-480 εκατ. δολάρια λιανικών πωλήσεων. Η αξία αυτή μοιράστηκε σε 200-250 παραγωγούς της περιοχής.

Μεταφερόμενοι σε μια άλλη περιοχή της Ιταλίας, το Castelo Goffredo, διαπιστώνουμε ότι η τοπική αγροτική συνεταιριστική τράπεζα λειτούργησε ως εγγυητής για τη χρηματοδότηση ενός σύγχρονου τεχνολογικού κέντρου, χρηματοδότησε μελέτες σχετικά με την ίδρυση συστάδων επιχειρήσεων (clusters), και δανειοδότησε μικρές επιχειρήσεις της περιοχής, οι οποίες δεν προσέλκυαν το ενδιαφέρον των μη-συνεταιριστικών, κεφαλαιουχικών τραπεζών (Rosenfeld 2002).

Η περιοχή Jamtland της βόρειας Σουηδίας είναι εξαιρετικά αραιοκατοικημένη, ενώ το δυτικό μέρος της είναι ορεινό και δυσπρόσιτο. Παρουσιάζει χαμηλό βαθμό βιομηχανοποίησης σε σχέση με άλλες περιοχές της Σουηδίας, γεγονός που στο παρελθόν οδήγησε πολλούς νέους να την εγκαταλείψουν αναζητώντας την τύχη τους στα αστικά κέντρα της χώρας. Αξίζει πάντως να σημειωθεί ότι, ιστορικά, ο συνεργατισμός έχει διαδραματίσει σημαντικό ρόλο στην περιοχή.

Η ορεινή κοινότητα Husa της Jamtland (Lorendahl 1996) έχει προσελκύσει το ενδιαφέρον πολλών ερευνητών από όλο τον κόσμο, οι οποίοι το επισκέπτονται για να μελετήσουν την εξέλιξη της ενδογενούς ανάπτυξης μέσω της συλλογικής επιχειρηματικότητας. Στα τέλη της δεκαετίας του 1970, οι κάτοικοι του χωριού Husa δήλωναν αρκετά απαισιόδοξοι. Το 1978 έκλεισε το μοναδικό τοπικό κατάστημα, ενώ στο σχολείο του χωριού φοιτούσαν μόνο τέσσερα παιδιά. Ήταν φανερό ότι το χωριό αργοπέθαινε. Κατά τη διάρκεια των σκοτεινών αυτών χρόνων, ωστόσο, άρχισαν να συμβαίνουν πράγματα στον τομέα του πολιτισμού. Ένας ηθοποιός από τη Στοκχόλμη έγραψε ένα θεατρικό έργο σχετικά με το χωριό και το διάβασε στους κατοίκους. Οι τελευταίοι ενθουσιάστηκαν και άρχισαν να μελετούν την ιστορία της κοινότητάς τους και με τη βοήθεια επαγγελματιών ηθοποιών έκαναν πρόβες. Το έργο ανέβηκε για πρώτη φορά το καλοκαίρι του 1979 και αμέσως έγινε επιτυχία. Σύμφωνα με όλες τις ενδείξεις, η θετική διάθεση και αυτοπεποίθηση που απέκτησαν οι κάτοικοι του χωριού, εξαιτίας αυτής της επιτυχίας διαχύθηκε και στον οικονομικό τομέα. Οι ντόπιοι άρχισαν να συζητούν σχετικά με το τι μπορούσαν να κάνουν οι ίδιοι για να βελτιώσουν τις συνθήκες διαβίωσής τους. Την άνοιξη του 1983 δημιούργησαν έναν τουριστικό συνεταιρισμό, ενώ αργότερα ιδρύθηκαν ένας οικοδομικός συνεταιρισμός (1989) και ένας βρεφονηπιακός σταθμός-συνεταιρισμός γονέων (1992). Επιπλέον, το 1992 οι κάτοικοι ίδρυσαν τον οργανισμό «Husa Byalag», σκοπός του οποίου είναι να συντονίζει και να δρα συμπληρωματικά στους προαναφερθέντες συνεταιρισμούς και άλλες τοπικές εθελοντικές οργανώσεις. Εμφανώς, η κοινότητα αποτελεί μια μινιατούρα «συνεταιριστικής κοινωνίας».

Ο αγροτικός συνεταιρισμός Nokyo της Ιαπωνίας ξεχωρίζει για την παροχή ολοκληρωμένων υπηρεσιών στα μέλη του, ιδιαίτερα σε μειονεκτικές αγροτικές περιοχές. Ωστόσο, πριν από λίγα χρόνια η κρίση των ασιατικών οικονομιών

ανάγκασε το συνεταιρισμό να προχωρήσει σε αναδιάταξη των διαφόρων επιχειρηματικών τμημάτων του μέσω της συγχώνευσης αρκετών ομοειδών μονάδων του στις αγροτικές περιοχές. Σε αρκετές περιπτώσεις, οι αγρότες αυτών των περιφερειών προχώρησαν από κοινού στην ίδρυση συλλογικών επιχειρήσεων, οι οποίες ανέλαβαν να παρέχουν στα μέλη-ιδιοκτήτες τους τις υπηρεσίες που δεν παρέχει πια ο Nokyo (Shigeto et al. 2007).

Η περίπτωση των Συνεταιρισμών Νέας Γενιάς (ΣΝΓ) αποτελεί άλλο ένα παράδειγμα επιτυχημένης συλλογικής επιχειρηματικότητας, η οποία συνεισφέρει στην ανάπτυξη και των μειονεκτικών περιοχών. Η ευρεία οικονομική κρίση της αμερικανικής οικονομίας, η οποία ακολούθησε, και σε σημαντικό βαθμό προκλήθηκε από, το κραχ του χρηματιστηρίου της Νέας Υόρκης το 1987, επηρέασε δραματικά την αγροτική οικονομία των ΗΠΑ. Ιδιαίτερα αρνητικές ήταν οι επιπτώσεις στις αγροτικές εκμεταλλεύσεις των Βορείων Πολιτειών, όπως η Μινεσότα και η Β. Ντακότα. Οι τράπεζες κατάσχεσαν μεγάλο αριθμό εκμεταλλεύσεων, των οποίων οι ιδιοκτήτες έχασαν τις αποταμιεύσεις τους στο χρηματιστήριο και δεν μπορούσαν να αποπληρώσουν τα δάνειά τους. Αποτέλεσμα αυτών των κατασχέσεων ήταν πολλές αγροτικές οικογένειες να μεταναστεύσουν σε αστικά κέντρα και τεράστιες γεωγραφικές εκτάσεις να ερημώσουν. Μέσα σε ελάχιστο χρονικό διάστημα από ευημερούσες, οι περιοχές αυτές απόκτησαν χαρακτηριστικά μειονεκτικών περιοχών.

Παράλληλα, οι λιγοστοί εναπομείναντες κάτοικοι έβλεπαν τις τιμές των προϊόντων τους να καταρρέουν στις διεθνείς αγορές. Ένας μικρός πυρήνας πρωτοπόρων αγροτών μελέτησε τις τάσεις των αγορών και διαπίστωσε ότι, σε αντίθεση με τις τιμές των προϊόντων τους, οι τιμές των τροφίμων που είχαν ως κύρια πρώτη ύλη τα προϊόντα τους ακολουθούσαν ανοδική πορεία. Έτσι, πάρθηκε η απόφαση να επενδύσουν, μαζί και με άλλους παραγωγούς της περιοχής τους, στην κατασκευή μεταποιητικών εργοστασίων παραγωγής τροφίμων.

Στο στάδιο της αναζήτησης της κατάλληλης νομικής μορφής της συλλογικής επιχείρησής τους, ιδιαίτερο ρόλο έπαιξε η αρνητική εμπειρία τους από συμμετοχή σε παραδοσιακούς αγροτικούς συνεταιρισμούς. Ωστόσο, ήθελαν να ιδρύσουν

συνεταιρισμό για να αποκτήσουν πρόσβαση στα πλεονεκτήματα του συνεταιριστικού νομικού πλαισίου. Μετά από έρευνες, συζητήσεις, και παρακολούθηση σχετικών πανεπιστημιακών διαλέξεων προχώρησαν στην ίδρυση του πρώτου ΣΝΓ. Η βασική διαφορά αυτού μοντέλου από τον παραδοσιακό αγροτικό συνεταιρισμό αφορά στην ξεκάθαρη διατύπωση των ιδιοκτησιακών δικαιωμάτων και υποχρεώσεων των μελών, έτσι ώστε να αντιμετωπίζονται επαρκώς πέντε βασικά προβλήματα των παραδοσιακών συνεταιρισμών (Ηλιόπουλος 2002). Η επιτυχία αυτής της πρώτης προσπάθειας έπεισε τους παραγωγούς και άλλων περιοχών να ιδρύσουν ΣΝΓ για πολλά άλλα προϊόντα. Από το 1990 έως το 1998, περισσότεροι από 250 τέτοιοι συνεταιρισμοί είχαν ιδρυθεί μόνο στις ΗΠΑ, ενώ η διάδοση του μοντέλου υπήρξε ραγδαία και στον Καναδά.

Τα παραπάνω παραδείγματα αναδεικνύουν τη δυνατότητα της συλλογικής επιχειρηματικότητας να συνεισφέρει σημαντικά στην επίλυση και των τριών κατηγοριών προβλημάτων των Α/Ο/Μ περιοχών. Φυσικά, κανένας θεσμός δε μπορεί από μόνος του να αντιμετωπίσει προβλήματα χωρίς την ενεργή συμμετοχή αυτών, οι οποίοι επιθυμούν να βρεθεί λύση. Επίσης, μια μη ομαλά λειτουργούσα συλλογική επιχείρηση είναι αναμενόμενο να μη μπορεί να συνεισφέρει θετικά στην περιοχή όπου δραστηριοποιείται. Ακόμα χειρότερα, μπορεί να οδηγήσει σε επιδείνωση των προβλημάτων. Στη συνέχεια θα εξετάσουμε κάποιους από τους παράγοντες που εμποδίζουν τους ελληνικούς αγροτικούς συνεταιρισμούς να αποτελέσουν θετικές δυνάμεις στις Α/Ο/Μ περιοχές.

Οι αγροτικοί συνεταιρισμοί που δραστηριοποιούνται στις Α/Ο/Μ περιοχές, αντιμετωπίζουν σοβαρά προβλήματα που αποτελούν τροχοπέδη στη δημιουργία των απαραίτητων προϋποθέσεων για την επίλυση μερικών τουλάχιστον από τα προβλήματα που αντιμετωπίζουν οι παραγωγοί και οι κτηνοτρόφοι των Α/Ο/Μ περιοχών. Τα προβλήματα αυτά σχετίζονται τόσο με την εξωτερική ανταγωνιστικότητα του συνεταιρισμού στην αγορά όσο και με την εσωτερική του αποτελεσματικότητα.

Τα σημαντικότερα προβλήματα που αντιμετωπίζουν οι συνεταιρισμοί στην Ελλάδα είναι:

- Το πολύ μικρό μέγεθος: Το μικρό μέγεθος αποτελεί χαρακτηριστικό των περισσότερων συνεταιρισμών. Τα διαρθρωτικά προβλήματα που δημιουργούνται σε συνδυασμό με την αδυναμία τους να προσαρμοστούν στις ανάγκες και απαιτήσεις της αγοράς, δεν επιτρέπουν τη δημιουργία ενός ευνοϊκού επιχειρηματικού περιβάλλοντος με σοβαρές συνέπειες στην ισόρροπη οικονομική εξέλιξη της περιοχής.

- Η αρνητική χρηματοοικονομική κατάσταση: Οι περισσότεροι συνεταιρισμοί δεν χρησιμοποιούν με τον πιο αποδοτικό τρόπο το επενδυμένο κεφάλαιο τους, διατηρούν υψηλά αποθέματα, έχουν ανισορροπία στη διάρθρωση των κεφαλαίων τους, που οφείλεται κυρίως στην έλλειψη ιδίων κεφαλαίων, χαμηλό βαθμό φερεγγυότητας και τα αποτελέσματα χρήσης στους περισσότερους συνεταιρισμούς είναι ζημιογόνα (Sergaki and Semos 2006). Οι ζημίες χρήσης οι οποίες παρατηρούνται δημιουργούν έλλειψη ρευστότητας που οφείλεται κυρίως σε ληξιπρόθεσμες οφειλές δανείων που έγιναν τα προηγούμενα έτη με σκοπό την κάλυψη βραχυπρόθεσμων υποχρεώσεων και την υλοποίηση επενδύσεων. Η αρνητική αυτή εικόνα, σε συνδυασμό με την υψηλή δανειακή τους επιβάρυνση, επηρεάζει αρνητικά το περιθώριο κέρδους με αποτέλεσμα να υπάρχει δυσκολία στην εφαρμογή ανταγωνιστικών στρατηγικών από τους συνεταιρισμούς καθώς και στην άσκηση αξιόλογης διαπραγματευτικής δύναμης.

- Ο χαμηλός βαθμός ανταγωνιστικότητας: Το μικρό μέγεθος των συνεταιρισμών, το αρνητικό περιθώριο κέρδους, η υψηλή δανειακή επιβάρυνση και το δυσβάστακτο λειτουργικό κόστος έχουν σε μεγάλο βαθμό σαν αποτέλεσμα τη δυσκολία εφαρμογής των αναγκαίων αλλά και δαπανηρών στρατηγικών που βοηθούν στην αύξηση της ανταγωνιστικότητας των συνεταιρισμών (Konstantinidis et al. 2008). Η αποδυνάμωση των συνεταιρισμών οδηγεί σε χρόνια υποεπένδυση με σοβαρές ελλείψεις στις υποδομές μεταποίησης και τυποποίησης στις Ο/Μ περιοχές.

- Η χαμηλή εξωστρέφεια: Παρόλο που τα συνεταιριστικά προϊόντα χαρακτηρίζονται από πολύ καλή ποιότητα, εν τούτοις η θέση τους στην ελληνική και κυρίως στην διεθνή αγορά δεν είναι η επιθυμητή, κυρίως λόγω έλλειψης οργανωμένης δράσης για την προβολή και προώθηση, καθώς και έλλειψη αναγνωρίσιμης επωνυμίας

(brand name) στην πλειοψηφία των προϊόντων. Κατά συνέπεια είναι μειωμένες οι πωλήσεις των συνεταιρισμών, άρα και των μελών τους με αποτέλεσμα να εξακολουθεί να υπάρχει μεγάλη εξάρτηση του αγροτικού εισοδήματος από τις επιδοτήσεις. Αυτό το γεγονός οδηγεί τους νέους αγρότες των Ο/Μ περιοχών σε αναζήτηση εξωγεωργικής απασχόλησης στα αστικά κέντρα με επακόλουθο την όξυνση του προβλήματος της ερήμωσης της υπαίθρου.

- Η ελλιπής συνεργασία με το λιανεμπόριο: Η υψηλή συγκέντρωση που παρουσιάζει ο κλάδος του λιανικού εμπορίου (οι τρεις μεγαλύτερες αλυσίδες του κλάδου λιανικού εμπορίου κατέχουν το 46,5% του συνολικού μεριδίου αγοράς, ενώ οι 11 μεγαλύτερες το 84,4% των συνολικών πωλήσεων) (IOBE 2006b) διευρύνει τη διαπραγματευτική του δύναμη με αποτέλεσμα την ένταση των πιέσεων σε επίπεδα τιμών στους βιομηχανικούς προμηθευτές. Το πλαίσιο αυτό επιβάλλει την ύπαρξη ισχυρών συνεταιρισμών με μεγάλη διαπραγματευτική δύναμη που θα προασπίσουν τα συμφέροντα των μελών τους και θα προσπαθήσουν να πετύχουν ισχυρότερους επιχειρηματικούς δεσμούς με τους λιανοπωλητές, κάτι που δεν υπάρχει σήμερα στον επιθυμητό βαθμό. Για να μπορέσουν οι συνεταιρισμοί να αυξήσουν τη διαπραγματευτική τους δύναμη είναι απαραίτητη η δημιουργία αξιόλογων συλλογικών θεσμών προκειμένου να ξανακερδίσουν την εμπιστοσύνη των μελών για να τους προτιμήσουν έναντι των υπολοίπων εναλλακτικών λύσεων που έχουν οι παραγωγοί, που όμως συχνά δεν έχουν τα ίδια οφέλη για την ανάπτυξη της τοπικής κοινωνίας.

- Το χαμηλό επίπεδο οργάνωσης: Το υπεράριθμο, μη εξειδικευμένο προσωπικό, που υποαπασχολείται κυρίως σε διοικητικής φύσεως καθήκοντα, η χαμηλή διοικητική ικανότητα και εμπειρία σε επιχειρηματικής φύσεως αποφάσεις των αιρετών αλλά και διευθυντικών στελεχών, η έλλειψη οργάνωσης εκπαιδευτικών προγραμμάτων, που να καλύπτουν με ουσιαστικό τρόπο τις υπάρχουσες αδυναμίες στην αξιοποίηση νέων τεχνολογιών και τα άλλα σχετικά οργανωτικά προβλήματα, σε συνδυασμό με την έλλειψη μακροχρόνιου επιχειρηματικού σχεδιασμού δείχνουν ότι η αναβάθμιση της ανταγωνιστικότητας μέσω της εφαρμογής των σύγχρονων και σύνθετων στρατηγικών δεν μπορεί να γίνει με την υπάρχουσα υποδομή. Η καθυστέρηση εκσυγχρονισμού των μεθόδων λειτουργίας των συνεταιρισμών, τους

εμποδίζει να λειτουργήσουν με κριτήρια ανταγωνιστικότητας και οικονομικής βιωσιμότητας (Vakoufaris et al. 2007). Επιπλέον, η έλλειψη πιστοποιητικών ποιότητας από τις 45 Ενώσεις Αγροτικών Συνεταιρισμών στο σύνολο των 109 της Ελλάδας (Kontogeorgos et al, 2008) και του αυστηρού ποιοτικού ελέγχου σύμφωνα με τις διεθνείς προδιαγραφές, δεν εξασφαλίζουν τα απαραίτητα αποδεικτικά αναγνωρισμένης ποιότητας για την προώθηση τους κυρίως στις αγορές του εξωτερικού. Τέλος, η έλλειψη οργανωμένων δικτύων διάθεσης στο εξωτερικό και το υψηλό κόστος μεταφοράς των προϊόντων στις αγορές είναι δύο ανασταλτικοί παράγοντες των εξαγωγικών δραστηριοτήτων (Μπαουράκης κ.ά. 2000).

• Ο χαμηλός δείκτης καινοτομικής συμπεριφοράς: Η μεγάλη πλειοψηφία των συνεταιρισμών στην Ελλάδα που δραστηριοποιείται σε ορεινές και μειονεκτικές περιοχές υστερεί σε καινοτομική συμπεριφορά που οφείλεται κατά κύριο λόγο (IOBE, 2006a):

- Στο μικρό τους μέγεθος: Έχει αποδειχθεί ότι η καινοτομική συμπεριφορά συναρτάται με το μέγεθος, χωρίς βέβαια να παραβλέπεται το γεγονός ότι και οι ΜΜΕ και οι συνεταιρισμοί έχουν κάνει βήματα προς αυτή την κατεύθυνση.
- Σε διοικητικές και οργανωτικές ανεπάρκειες των συνεταιρισμών, που δεν επιτρέπουν τις αναγκαίες διαρθρώσεις.
- Σε μια γενικότερη νοοτροπία αποφυγής κινδύνου, που σύμφωνα με όλες τις έρευνες περιορίζει την επιχειρηματικότητα.
- Στο χαμηλό επίπεδο δικτύωσης των συνεταιρισμών, η οποία θα ενθάρρυνε την καινοτομία και την έρευνα και θα προωθούσε την εξωστρέφεια.
- Στην υιοθέτηση του παραδοσιακού μοντέλου αγροτικού συνεταιρισμού, το οποίο, εξαιτίας της μη επαρκώς και ξεκάθαρα ορισμένης ιδιοκτησιακής δομής του, δημιουργεί επενδυτικά αντικίνητρα για τα μέλη-ιδιοκτήτες.

Τα παραπάνω χαρακτηριστικά συμβάλλουν, σε διαφορετικό βαθμό το καθένα, στην ανταγωνιστικότητα των συνεταιρισμών. Ως συνέπεια, παρατηρείται η

αποδυνάμωση του ρόλου των «αμυντικών» συνεταιρισμών σε αυτές τις περιοχές και ο περιορισμός των ωφελειών που μπορούν να προσφέρουν τόσο στα μέλη τους όσο και στην τοπική κοινωνία μέσω της συμμετοχής τους στην αντιμετώπιση των δυσμενών χαρακτηριστικών των Α/Ο/Μ περιοχών.

Κεφάλαιο 3^ο

Ο κλάδος του Αγροτουρισμού

Με τον όρο “αγροτουρισμός” νοείται η ήπια μορφή τουριστικής ανάπτυξης και υπερδραστηριότητας που διασφαλίζει τη μακροπρόθεσμη βιωσιμότητα του αγροτικού χώρου. Ο σχεδιασμός του αγροτουρισμού ως δραστηριότητα σε μία περιοχή στηρίζεται στα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της π.χ. φυσικά, πολιτιστικά κ.λπ. και τη διατήρηση και ανάδειξη των τοπικών ιδιαιτεροτήτων της. Η προώθηση του αγροτουρισμού σήμερα αποτελεί ένα αποτελεσματικό εργαλείο για τη μακροπρόθεσμη διατήρηση της ταυτότητας ενός τόπου.

Οι στόχοι του αγροτουρισμού είναι:

- Να συμβάλλει ώστε ο επισκέπτης να γνωρίσει τις αγροτικές περιοχές, τις αγροτικές ασχολίες, τα τοπικά προϊόντα, την παραδοσιακή κουζίνα, την καθημερινή ζωή των κατοίκων, τα πολιτισμικά στοιχεία και τα αυθεντικά χαρακτηριστικά του χώρου αυτού.
- Να φέρει τον επισκέπτη σε επαφή με τη φύση, καθώς και με τις δραστηριότητες στην ύπαιθρο, στις οποίες μπορεί να συμμετέχει, να ψυχαγωγείται και να νιώθει τη χαρά της περιήγησης, της γνώσης και της ανακάλυψης.
- Να κινητοποιήσει τις παραγωγικές, πολιτισμικές και αναπτυξιακές δυνάμεις του τόπου, συμβάλλοντας έτσι στην περιβαλλοντική, οικονομική και κοινωνική ανάπτυξη του αγροτικού χώρου.

Ο αγροτουρισμός αποτελεί το συνδεδετικό κρίκο του πρωτογενούς και δευτερογενούς τομέα με τον τριτογενή, δηλαδή της παραγωγής αγροτικών προϊόντων και της μεταποίησης με την παροχή υπηρεσιών και τον τουρισμό. Κατ' αυτόν τον τρόπο δημιουργεί, στηρίζει και τονώνει την τοπική αγορά, παρέχοντας νέες θέσεις εργασίας, ένα συμπληρωματικό εισόδημα στις αγροτικές οικογένειες, ενώ συμβάλλει παράλληλα στη συγκράτηση του πληθυσμού στην ύπαιθρο. Η αγροτουριστική δραστηριότητα περιλαμβάνει μία ευρεία ενότητα επιμέρους

δραστηριοτήτων. Έτσι, οι κατηγορίες των επιχειρήσεων που εντάσσονται στη δραστηριότητα αυτή είναι:

- Τα αγροτουριστικά καταλύματα.
- Τα πρατήρια / εκθετήρια αγροτουριστικών προϊόντων.
- Τα αγροτουριστικά κέντρα εστίασης και αναψυχής.
- Τα τουριστικά γραφεία που αναλαμβάνουν τη διοργάνωση ή την υλοποίηση προγραμμάτων υπαίθριων δραστηριοτήτων και περιηγήσεων οικότουριστικού και πολιτιστικού ενδιαφέροντος.
- Τα αγροκτήματα.
- Οι επιχειρήσεις παραγωγής παραδοσιακών προϊόντων.
- Τα εργαστήρια λαϊκής τέχνης.

Ο αγροτουρισμός ως τουριστική δραστηριότητα προωθεί μια μορφή τουρισμού με σεβασμό προς το περιβάλλον και την παράδοση, βασισμένη στην επαφή του επισκέπτη με την τοπική κουλτούρα, την ιστορία, τον πολιτισμό και την καθημερινή ζωή της τοπικής κοινωνίας. Αποτελεί μία ολοκληρωμένη εμπειρία, κατά την οποία ο επισκέπτης έρχεται σε επαφή με τον τοπικό τρόπο ζωής και συνδυάζει την αναψυχή με την ενημέρωση και ευαισθητοποίησή του για κοινωνικά, ιστορικά, περιβαλλοντικά και άλλα θέματα της κάθε περιοχής.

Ο αγροτουρισμός αφορά σε τουριστικές δραστηριότητες μικρής κλίμακας, οικογενειακής ή συνεταιριστικής μορφής, που αναπτύσσονται στον αγροτικό χώρο από ανθρώπους που απασχολούνται στον αγροτικό τομέα. Ο βασικός του στόχος είναι να προσφέρει εναλλακτικές λύσεις στην απασχόληση του αγροτικού πληθυσμού και να βελτιώσει το εισόδημα και την ποιότητα ζωής του. Ο αγροτουρισμός ξεκίνησε στις λιγότερο ανεπτυγμένες οικονομικά περιοχές της χώρας, έχοντας ουσιαστικούς και μακροπρόθεσμους στόχους, οι οποίοι αφορούν:

- Στην παραμονή των κατοίκων των περιοχών αυτών στις εστίες τους, ώστε να αποφευχθεί η ερήμωση της υπαίθρου και να αντιμετωπιστεί η αστυφιλία.

- Στην αντιμετώπιση της μείωσης της αγροτικής παραγωγής.
- Στη διατήρηση της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς, με την ανάδειξη του παραδοσιακού κτιριακού πλούτου.
- Στην προβολή της πολιτιστικής κληρονομιάς κάθε περιοχής.
- Στη συμπλήρωση και τη βελτίωση του γεωργικού εισοδήματος.

Στον αγροτουρισμό, η αξιοποίηση των πόρων της περιοχής γίνεται κυρίως από τοπικούς παράγοντες, οι οποίοι αξιοποιούν τα ιδιαίτερα πλεονεκτήματα της περιοχής τους. Κεντρικό άξονα της δραστηριότητας αποτελεί η πολιτιστική ταυτότητα. Έτσι, δίνεται η ευκαιρία στην τοπική κοινωνία να αναπτυχθεί και να διατηρήσει τη λαογραφία ή να αναβιώσει δραστηριότητες και ξεχασμένες τέχνες για την παραγωγή παραδοσιακών προϊόντων (υφαντά, κεντήματα, γλυκά κουταλιού, μαρμελάδες, ζυμαρικά, αρωματικά φυτά, κ.ά.). Επίσης, μέσα από την ανάπτυξη της αγροτουριστικής δραστηριότητας δίνεται η δυνατότητα αναβίωσης τοπικών εθίμων και οργάνωσης παραδοσιακών εκδηλώσεων, συντηρώντας έτσι τη μνήμη των ανθρώπων και τη συνέχιση της παράδοσης. Οι παραπάνω δράσεις αναδεικνύουν το χαρακτήρα της υπαίθρου, τη διαφορετικότητα και τη μοναδικότητα του κάθε τόπου. Ακόμα, εξασφαλίζουν την επικοινωνία των απομονωμένων περιοχών με τα αστικά κέντρα και το σπουδαιότερο, δίνουν προοπτική στους νέους της περιοχής, δημιουργώντας νέες ευκαιρίες απασχόλησης.

Η δραστηριότητα του αγροτουρισμού παρέχει άνετη διαμονή και ευκαιρίες αναψυχής, με σκοπό την ξεκούραση του επισκέπτη. Τα αγροτουριστικά καταλύματα, που βρίσκονται σε περιοχές με φυσικές ομορφιές, περιλαμβάνουν ενοικιαζόμενα επιπλωμένα δωμάτια ή διαμερίσματα, εστιατόρια οικογενειακής μορφής με τοπική παραδοσιακή κουζίνα, χώρους άθλησης και αναψυχής, πολιτιστικές εκδηλώσεις, εργαστήρια παραγωγής ειδών λαϊκής τέχνης και διατροφής με τοπικά προϊόντα κ.ά. Οι αγρότες και αγρότισσες που ασχολούνται με τον αγροτουρισμό, απαιτείται, ανάλογα με το είδος της ενασχόλησής τους με αυτόν, να έχουν την κατάλληλη επαγγελματική κατάρτιση, ώστε να παρέχουν στους επισκέπτες υπηρεσίες και προϊόντα ποιότητας. Η ποιότητα και η επαφή με το τοπικό στοιχείο και τη φύση αποτελούν τα βασικά χαρακτηριστικά του αγροτουρισμού.

Αγροτουρισμός, βεβαίως, δεν σημαίνει ευκαιριακή εποχική ενασχόληση ή τη μετατροπή του αγρότη σε ξενοδόχο και την απρόσωπη παροχή υπηρεσιών. Αντίθετα αποτελεί μία δραστηριότητα, η οποία στηρίζεται σημαντικά στην ανάπτυξη του αγροτικού τομέα και λειτουργεί εκ παραλλήλου με αυτόν, προσφέροντας τη δυνατότητα για συστηματική ενασχόληση καθ' όλη τη διάρκεια του χρόνου σε μία πολυδιάστατη, κύρια στηριζόμενη στην προσωπική επαφή, ποιοτική προσέγγιση της αξιοποίησης των τοπικών ιδιοτεροτήτων κάθε περιοχής. Η συμμετοχή και ο ρόλος των γυναικών στην αγροτουριστική δραστηριότητα είναι καθοριστικοί παράγοντες για την επιτυχή άσκησή της. Πολλά από τα αγροτουριστικά καταλύματα είναι τα ίδια τα σπίτια των οικογενειών που ασχολούνται με τον αγροτουρισμό, όπου υποδέχονται τους παραθεριστές σε ένα φιλικό και ζεστό περιβάλλον και τους καλούν να ζήσουν για λίγο ως μέλη της οικογένειάς τους.

Όλοι σχεδόν οι αγροτουριστικοί ξενώνες βρίσκονται σε γαλήνιες τοποθεσίες, σε μερικά από τα ωραιότερα ίσως σημεία της Ελλάδας. Η φιλοξενία του επισκέπτη γίνεται σε ένα λιτό περιβάλλον, με τον ιδιαίτερο τοπικό του χαρακτήρα, άνετο, καθαρό και με σπιτική ζεστασιά. Δίνεται η δυνατότητα της επαφής με τη φύση, την καθημερινή αγροτική ζωή και τις εργασίες της, τα τοπικά ήθη και έθιμα μέσα από τη συμμετοχή σε δραστηριότητες όπως:

- Αγροτικές δραστηριότητες, π.χ. μάζεμα ελιάς, μανιταριών, κ.α.
- Οικοτουρισμό, π.χ. παρατήρηση φυτών και ζώων, υδροβιότοπων.
- Άθληση, π.χ. πεζοπορία, ποδηλασία, ράφτινγκ.
- Πολιτιστικές περιηγήσεις, όπως επισκέψεις σε εκκλησίες, μοναστήρια, παραδοσιακούς οικισμούς, αρχαιολογικούς χώρους, μουσεία, κ.α.
- Επαφή με παραδοσιακές τέχνες π.χ. του αργαλειού, της παραδοσιακής μαγειρικής, κ.λπ.

Ο επισκέπτης έχει έτσι την ευκαιρία να γνωριστεί με την τοπική κοινότητα, να πληροφορηθεί, να γνωρίσει και να ανακαλύψει πολλά ενδιαφέροντα πράγματα, να απολαύσει τοπικά φαγητά που βασίζονται σε παραδοσιακές συνταγές και

παρασκευάζονται με τοπικά, πιθανόν και βιολογικά προϊόντα. Ο αγροτουρισμός αποτελεί σήμερα μία διαρκώς διευρυνόμενη δραστηριότητα που στηρίζει το αγροτικό εισόδημα σε πολλές αγροτικές περιοχές. Ταυτόχρονα αποτελεί και μία δραστηριότητα, η οποία προσφέρει σημαντική απόλαυση στους επισκέπτες, δίνοντας μία ευκαιρία χαλάρωσης και επιστροφής στη φύση, ιδιαίτερα χρήσιμη για τους κατοίκους των μεγάλων αστικών κέντρων.

Η προώθηση της αγροτουριστικής δραστηριότητας εντάσσεται μέσα στο γενικότερο πλαίσιο της ανάπτυξης του αγροτικού χώρου και αποτελεί βασική επιδίωξη της Ευρωπαϊκής Ένωσης, δεδομένου ότι ένα σημαντικό τμήμα του πληθυσμού της είναι αγροτικός, καθώς επίσης το μεγαλύτερο τμήμα της (περίπου το 85%) αφορά σε αγροτικό χώρο. Στο πλαίσιο αυτό η Ευρωπαϊκή Ένωση αναλαμβάνει πρωτοβουλίες για την ανάπτυξη του αγροτικού χώρου, οι οποίες υλοποιούνται με τη βοήθεια του Προγράμματος Leader και των διαδοχικών φάσεων υλοποίησής του. Η Ελλάδα, αξιοποιώντας την Πρωτοβουλία της Ευρωπαϊκής Ένωσης, έχει προωθήσει σημαντικά το ζήτημα της ανάπτυξης του αγροτουρισμού. Οι προσπάθειες που έχουν γίνει στον τομέα αυτό περιγράφονται σε επόμενο υποκεφάλαιο. Για τον λόγο αυτό δημιουργήθηκε ένας φορέας στήριξης της αγροτουριστικής δραστηριότητας.

Ο κεντρικός φορέας στήριξης της αγροτουριστικής δραστηριότητας στην Ελλάδα είναι η Αγροτουριστική Α.Ε. που ασχολείται με την ανάπτυξη του αγροτουρισμού σε συνεργασία με άλλους αρμόδιους φορείς και εντάσσεται στο Υπουργείο Ανάπτυξης. Οι στόχοι της Αγροτουριστικής Α.Ε. για τη δημιουργία ενός σύγχρονου, ανταγωνιστικού τουριστικού προϊόντος ήπιας μορφής στην ελληνική ύπαιθρο υλοποιούνται μέσα από την (www.agrotour.gr):

- Καταγραφή: Στο πλαίσιο αυτό επιχειρείται η καταγραφή και η αξιολόγηση της υπάρχουσας κατάστασης σε υποδομές και πόρους, προκειμένου να διαπιστωθούν τα πλεονεκτήματα, οι ευκαιρίες αλλά και οι ανάγκες τόσο σε οργανωτικό όσο και σε θεσμικό επίπεδο.
- Προβολή: Επιχειρεί να προβάλλει με τους πλέον σύγχρονους μηχανισμούς το αγροτουριστικό προϊόν της χώρας, δίνοντας την ευκαιρία στους επιχειρηματίες του

χώρου να αποκτήσουν επαφή με το ευρύ φάσμα της τουριστικής ζήτησης τόσο στην Ελλάδα όσο και στο εξωτερικό.

- **Ενημέρωση:** Αποτελεί τον κόμβο παροχής πληροφορίας και στήριξης τόσο στο επίπεδο της προσφοράς όσο και σε αυτό της ζήτησης της αγροτουριστικής δραστηριότητας. Στο πλαίσιο αυτό επιχειρεί την όσο το δυνατόν ευρεία ενημέρωση όλων εκείνων οι οποίοι ενδιαφέρονται για την ανάπτυξη των εναλλακτικών μορφών τουρισμού στην ύπαιθρο, αλλά και εκείνων οι οποίοι αναζητούν ως επισκέπτες πληροφορία σε σχέση με εναλλακτικούς προορισμούς και δραστηριότητες.
- **Προώθηση της ποιότητας:** Αναγνωρίζοντας τη σημασία της ποιότητας σε σχέση με την ανταγωνιστικότητα των τουριστικών υπηρεσιών και ιδιαίτερα όταν πρόκειται για μικρές επιχειρήσεις σε σχετικά άγνωστους προορισμούς, στοχεύει στην όσο το δυνατόν ευρύτερη διάδοση της πιστοποίησης της ποιότητας, ως ένα από τα σημαντικότερα ανταγωνιστικά πλεονεκτήματα του τουριστικού προϊόντος της ελληνικής υπαίθρου.
- **Υποστήριξη:** Παρέχει την απαιτούμενη στήριξη σε εν δυνάμει επενδυτές σχετικά με τις ευκαιρίες ενίσχυσης που παρουσιάζονται, αλλά και τον τρόπο με τον οποίο οι μελλοντικές επενδύσεις θα καταστούν βιώσιμες και ανταγωνιστικές στον ανερχόμενο τομέα των εναλλακτικών μορφών τουρισμού στην Ελλάδα.
- **Εκπαίδευση:** Λαμβάνοντας υπ'όψιν τις ανάγκες των τοπικών κοινωνιών και τη ζήτηση της αγοράς, δημιουργεί μια ολοκληρωμένη εκπαιδευτική πρόταση για τους εμπλεκόμενους στον τουρισμό στην ύπαιθρο, κάθε ηλικίας και ειδικότητας, έτσι ώστε να δημιουργηθούν σχέσεις και δίκτυα ικανά να συνδέσουν την εκπαίδευση με την απασχόληση.
- **Θεσμικό πλαίσιο:** Προωθεί τις θεσμικές αλλαγές που είναι απαραίτητες στη χώρα μας, ώστε ο αγροτουρισμός και οι εναλλακτικές μορφές τουρισμού να ενταχθούν σε ένα εξειδικευμένο νομικό πλαίσιο, το οποίο θα ενσωματώνει τις ιδιαιτερότητές τους, θα αντικατοπτρίζει τον πολυδιάστατο χαρακτήρα τους και θα διευκολύνει την ανάπτυξη της επιχειρηματικότητας σε αυτόν τον τομέα.

Η Αγροτουριστική Α.Ε., στην προσπάθεια προώθησης του αγροτουρισμού στη χώρα μας, δραστηριοποιείται σε έρευνες και μελέτες, είτε μεμονωμένα είτε σε συνεργασία με άλλους φορείς του ιδιωτικού ή του δημοσίου τομέα. Κύρια πηγή χρηματοδότησης αυτών των δραστηριοτήτων είναι τα Ευρωπαϊκά και Εθνικά Χρηματοδοτικά Προγράμματα. Το αντικείμενο των μελετών επικεντρώνεται σε θέματα Αγροτουρισμού και Εναλλακτικών Μορφών Τουρισμού και αφορά σε αναπτυξιακές μελέτες ευρύτερων περιοχών. Με τη συνεργασία της τοπικής αυτοδιοίκησης, των τοπικών φορέων και επιχειρηματιών, η Αγροτουριστική Α.Ε. προωθεί την περίοδο αυτή επτά ολοκληρωμένα αναπτυξιακά προγράμματα, επτά διαφορετικές προτάσεις περιφερειακής ανάπτυξης. Ο σχεδιασμός της Αγροτουριστικής λαμβάνει υπόψη την ταυτότητα της κάθε περιοχής, τα συγκριτικά πλεονεκτήματα, την ιδιαίτερη φυσιογνωμία, καθώς και την τοπική παράδοση, προκειμένου να υλοποιήσει συνδυασμένες δράσεις, ικανές να κινητοποιήσουν συνολικά τις τοπικές οικονομίες και κοινωνίες. Το σύνθημα: "Αγροτουρισμός ίσον τουρισμός 12 μήνες το χρόνο", υποδηλώνει ότι το νέο αγροτουριστικό μοντέλο, το οποίο επαγγέλλεται η Αγροτουριστική, αποτελεί βασικό μοχλό της περιφερειακής ανάπτυξης.

Χαρακτηριστικά και Πρωτοβουλίες Leader και αποτελέσματα αυτών

Η κοινοτική πρωτοβουλία LEADER (Liaisons Entre Actions de Developpement de l' Economie Rurale, δηλαδή Δεσμοί μεταξύ των Δράσεων για την Ανάπτυξη της Αγροτικής Οικονομίας), αναλήφθηκε με απόφαση της Επιτροπής των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων. Στο πλαίσιο της πρωτοβουλίας χορηγήθηκε κοινοτική βοήθεια υπό μορφή συνολικών επιδοτήσεων ή ολοκληρωμένων επιχειρησιακών προγραμμάτων, προκειμένου να μπορέσουν οι φορείς αγροτικής ανάπτυξης να θέσουν σε πειραματική εφαρμογή προσεγγίσεις αγροτικής ανάπτυξης με καινοτόμο χαρακτήρα. Τα κύρια χαρακτηριστικά της προσέγγισης LEADER διαφοροποιούν την πρωτοβουλία από άλλα κοινοτικά προγράμματα και περιλαμβάνουν τα παρακάτω 7 σημεία:

- Χωρική προσέγγιση

Η περιοχή θα πρέπει να είναι αγροτική και να έχει κάποια ομοιογένεια. Κάθε περιοχή έχει τα δικά της ειδικά χαρακτηριστικά τα οποία οι τοπικοί φορείς είναι σε θέση να γνωρίζουν καλύτερα. Έτσι, με τη χωρική προσέγγιση, αξιοποιούνται καλύτερα οι πόροι της περιοχής και δημιουργούνται προοπτικές βιώσιμης ανάπτυξης.

- Εκ των κάτω προς τα άνω προσέγγιση.

Με τον όρο αυτό εννοείται η κινητοποίηση και συμμετοχή στην αναπτυξιακή στρατηγική όλων των τοπικών φορέων. Η λήψη αποφάσεων σε τοπικό επίπεδο με διαδικασία ισότιμης συμμετοχής όλων των φορέων επιτρέπει τη δημιουργία νέων σχέσεων συνεργασίας και εμπιστοσύνης ανάμεσα στους τοπικούς φορείς. Με τον τρόπο αυτό γίνεται περισσότερο αποτελεσματική η πολιτική της αγροτικής ανάπτυξης.

- Ομάδες Τοπικής Δράσης.

Ομάδα Τοπικής Δράσης (ΟΤΔ) νοείται ένα σύνολο ιδιωτικών και δημοσίων φορέων, που συνδέονται με μια εταιρική σχέση με στόχο τη διαμόρφωση κοινής στρατηγικής για την ανάπτυξη μιας αγροτικής περιοχής. Η Ομάδα Τοπικής Δράσης επιλέχθηκε ως θεσμός για τη διαχείριση του LEADER, προκειμένου να επιτευχθεί μεγαλύτερος βαθμός αποτελεσματικότητας για την προώθηση τοπικών πρωτοβουλιών.

- Καινοτόμος χαρακτήρας των δράσεων.

Η ανάληψη καινοτόμων ενεργειών είναι ο κεντρικός στόχος της πρωτοβουλίας LEADER. Ο καινοτόμος χαρακτήρας αφορά κυρίως νέα προϊόντα, νέες μεθόδους και νέες μορφές οργάνωσης.

- Διασύνδεση μεταξύ δράσεων, δηλαδή ολοκληρωμένη και πολυτομεακή προσέγγιση.

Αυτό σημαίνει ότι οι δράσεις πρέπει να σχεδιάζονται και να λειτουργούν ως ένα συνεκτικό σύνολο και όχι ως μια σειρά αποσπασματικών ενεργειών. Με τον όρο “πολυτομεακή προσέγγιση” εννοείται η δημιουργία μιας αντίληψης με τη συμμετοχή όλων των φορέων της περιοχής και με δράσεις σε πολλούς τομείς.

-Δικτύωση, περιλαμβανομένης της διακρατικής συνεργασίας.

Οι εμπειρίες που αποκτώνται από την πρωτοβουλία LEADER είναι απαραίτητο να ανταλλάσσονται ανάμεσα στα άτομα που συμμετέχουν στις δράσεις αγροτικής ανάπτυξης, και αυτό επιτυγχάνεται μέσα από δικτυώσεις και διακρατική συνεργασία.

- Αποκεντρωμένες μεθόδους διαχείρισης και χρηματοδότησης

Η χρηματοδότηση αποτελεί επίσης ένα ιδιαίτερο χαρακτηριστικό δεδομένου ότι οι Τοπικές Ομάδες καθορίζουν τον προϋπολογισμό τους βάσει των κατευθύνσεων του προγράμματός τους, κατανέμουν τους πόρους στα διάφορα μέτρα, εγκρίνουν τις δράσεις και τροποποιούν ή προσαρμόζουν τις χορηγήσεις κατά τη διάρκεια εφαρμογής και γενικά, είναι υπεύθυνες για τις αποφάσεις τους.

Η πρωτοβουλία LEADER λοιπόν, είναι πολύ στενά συνδεδεμένη με τοπικούς αναπτυξιακούς φορείς και παράγοντες, που φυσικά διαφέρουν από περιοχή σε περιοχή. Οι σημαντικότεροι από αυτούς τους παράγοντες είναι: το γενικό πλαίσιο της υπαίθρου, οι κυριότεροι τοπικοί φορείς και το γενικότερο θεσμικό περιβάλλον. Αυτοί οι παράγοντες έχουν στρατηγική σημασία για την προσέγγιση LEADER.

LEADER I

Το LEADER I αποτέλεσε υπόδειγμα Κ.Π. που αφορούσε στην ολοκληρωμένη τοπική αγροτική ανάπτυξη και έδινε τη δυνατότητα χορήγησης κοινοτικής βοήθειας με τη μορφή συνολικών ολοκληρωμένων επιδοτήσεων. Στόχευε στην αγροτική ανάπτυξη και στην εκμετάλλευση των δυνατοτήτων της κάθε περιοχής ως αποτέλεσμα της τοπικής πρωτοβουλίας, στη διακίνηση πληροφοριών και την απόκτηση γνώσης ως προς την τοπική ανάπτυξη και τέλος στην ανταλλαγή αυτής της γνώσης μεταξύ των διαφόρων περιοχών. Πέρασε με τον τρόπο αυτό η αγροτική

ανάπτυξη σε μια «εκ των κάτω» προσέγγιση, η οποία διακρίνεται ξεκάθαρα μέσω των χαρακτηριστικών και των ιδιαιτεροτήτων του LEADER που είναι οι εξής:

- Οι περιοχές εφαρμογής του προγράμματος έχουν περιορισμένο μέγεθος και κάποιες τοπικές ιδιαιτερότητες.
- Η ανάπτυξη της κάθε περιοχής στηρίζεται στην ενεργό συμμετοχή του πληθυσμού και των τοπικών φορέων με σκοπό την εξεύρεση και την εφαρμογή δράσεων που πηγάζουν από την περιοχή και τους κατοίκους της και ταιριάζουν σ' αυτήν.
- Δημιουργούνται Τοπικές Ομάδες Δράσης (Τ.Ο.Δ.) που συγκεντρώνουν τοπικά όργανα, ενώσεις και επιχειρήσεις της περιοχής και θέτουν τις βάσεις στη δημιουργία Εταιρικής Σχέσης.
- Υπάρχει ολοκληρωμένη προσέγγιση της περιοχής από τις Τ.Ο.Δ. και κατάστρωση μιας στρατηγικής ανάπτυξης.
- Απαιτείται η παρουσίαση ενός επιχειρησιακού σχεδίου ανάπτυξης της Τ.Ο.Δ. με σκοπό τη χρηματοδότηση της στρατηγικής της.
- Υπάρχει εθνικό και ευρωπαϊκό δίκτυο με σκοπό τη διακίνηση των πληροφοριών και των εμπειριών που προκύπτουν από τη συμμετοχή στο πρόγραμμα.

Οι περιοχές που επιλέχθηκαν για την εφαρμογή του LEADER I ήταν εκείνες του στόχου 1 και 5β, οι οποίες κάλυπταν το 55% του εδάφους της Κοινότητας. Στο LEADER I διακρίνονταν τρεις κατηγορίες μέτρων. Η πρώτη σχετιζόταν άμεσα με τους κατοίκους και τους οικονομικούς παράγοντες κάθε περιοχής και αναφερόταν σε τεχνική υποστήριξη, επαγγελματική κατάρτιση και ενισχύσεις για την απασχόληση, αγροτουρισμό, ενίσχυση μικρών επιχειρήσεων, βιοτεχνία, υπηρεσίες παρεχόμενες σε μικρή ακτίνα, αξιοποίηση και εμπορευματοποίηση γεωργικών προϊόντων και λοιπά μέτρα. Η δεύτερη κατηγορία μέτρων αφορούσε τη δημιουργία, τον εξοπλισμό και τη διαχείριση ομάδων αγροτικής ανάπτυξης. Τέλος η Τρίτη κατηγορία αναφερόταν στην οργάνωση και τη λειτουργία δικτύου μεταξύ των ομάδων σε διεθνές επίπεδο (Επίσημη Εφημερίδα των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων).

Συνολικά στον ευρωπαϊκό χώρο οι περιοχές LEADER I περιελάμβαναν μια έκταση 364.000 km² , το μεγαλύτερο μέρος της οποίας βρίσκεται στη Νότια Ευρώπη και η οποία συγκέντρωνε περίπου 11,5 εκ. κατοίκους. Στον Ελλαδικό χώρο το LEADER I εφαρμόστηκε σε μια έκταση περίπου 41.000 km² , ποσοστό δηλαδή 30% της συνολικής έκτασης συγκεντρώνοντας περίπου 1.378.000 κατοίκους που αντιστοιχεί σε ποσοστό 14% του συνολικού πληθυσμού. Στο πρόγραμμα εντάχθηκαν 1733 έργα, από αυτά προέκυψαν 1877 νέες θέσεις εργασίας και εκπαιδεύτηκαν 2900 άτομα από τα οποία το 55% ήταν γυναίκες και το 48% νέοι. Από τον πίνακα Γ.1 που ακολουθεί φαίνεται πως κυρίαρχο μέτρο ήταν αυτό του αγροτουρισμού, συγκεντρώνοντας το 50,4% της συνολικής χρηματοδότησης και ακολουθεί η αξιοποίηση γεωργικών προϊόντων με 20,2%. Το μεγάλο ενδιαφέρον για το Μέτρο του αγροτουρισμού ήταν αναμενόμενο για την Ελλάδα, η οποία ανήκει στις περιοχές του Στόχου 1. Οι περιοχές αυτές είναι κατά βάση αγροτικές και η ανάπτυξη του τουρισμού αποτελεί ένα συμπληρωματικό και σημαντικό μέσο για την ανάδειξη και την πρόοδό τους.

Πίνακας Γ.1 : Κατανομή χρηματοδότησης κατά βασικό μέτρο

Μέτρο 1	Τεχνική υποστήριξη	3,6%
Μέτρο 2	Επαγγελματική κατάρτιση	3,5%
Μέτρο 3	Αγροτουρισμός	50,4%
Μέτρο 4	Μικρομεσαίες επιχειρήσεις	9,8%
Μέτρο 5	Αξιοποίηση γεωργικών κτλ προϊόντων	20,2%
Μέτρο 6	Λοιπά μέτρα	5,4%
Μέτρο 7	Δημιουργία υποδομής των ΤΟΔ	7,3%
Σύνολο		100%

Πηγή : Αιτωλική Αναπτυξιακή

LEADER II

Το LEADER I αποτέλεσε πειραματική εφαρμογή καινοτόμων δράσεων σε τοπικό επίπεδο με σκοπό την αγροτική ανάπτυξη. Συνέχεια αυτού ήταν το LEADER II το οποίο είχε χρονική διάρκεια εφαρμογής 6 χρόνια (1994-2000). Σκοπός του ήταν η ενθάρρυνση και ανάληψη καινοτόμων αναπτυξιακών ενεργειών που σχετίζονταν με κάθε δραστηριότητα του αγροτικού χώρου από τοπικούς φορείς, η οργάνωση των φορέων αυτών καθώς και η συνεργασία τους σε εθνικό και διεθνές επίπεδο ώστε να αξιοποιηθεί η πείρα που αποκτήθηκε σε κάθε περιοχή και παράλληλα να υλοποιηθούν από κοινού κάποια σχέδια.

Οι φορείς που αναλάμβαναν την εφαρμογή και υλοποίηση του LEADER II ήταν δύο κατηγοριών:

α) Ομάδες Τοπικής Δράσης για την αγροτική ανάπτυξη, οι οποίες είχαν τα χαρακτηριστικά των Ομάδων που δημιουργήθηκαν κατά την εφαρμογή του LEADER I (σύνολο δημοσίων και ιδιωτικών εταιρών οι οποίοι συνεργάζονται με σκοπό τη διαμόρφωση μιας στρατηγικής για την ανάπτυξη μιας οριοθετημένης αγροτικής περιοχής).

β) Συλλογικοί φορείς δημόσιοι ή ιδιωτικοί του αγροτικού χώρου (π.χ. Συνεταιρισμοί, Γεωργικό Επιμελητήριο, Ενώσεις κοινοτήτων κ.τ.λ.), με τον όρο ότι η δράση τους αναφέρεται στην ανάπτυξη μιας τοπικής γεωγραφικής ενότητας.

Ενδιάμεσος φορέας για τη διαχείριση και παρακολούθηση του LEADER II σε επίπεδο χώρας ήταν το Υπουργείο Γεωργίας. Οι περιοχές επιλογής για το LEADER II ήταν όπως και στην περίπτωση του LEADER I εκείνες του στόχου 1 και 5β. Ένα 10% των πιστώσεων που διατέθηκε για το LEADER II μπορούσε να χρησιμοποιηθεί και σε γειτονικές περιοχές των στόχων και 5β. Με το LEADER II λαμβάνονταν υπόψη οι παρακάτω 8 συνιστώσες για την κάθε περιοχή:

- Εικόνα και αντίληψη της περιοχής.
- Φυσικοί πόροι.
- Ανθρώπινο δυναμικό.
- Πολιτισμός και ταυτότητα της περιοχής.
- Τεχνογνωσία.
- Χρηματοδοτικοί πόροι.
- Δραστηριότητες και απασχόληση.
- Αγορές – εξωτερικές σχέσεις.

Το LEADER II περιελάμβανε τέσσερα σκέλη:

Α Σκέλος: «Απόκτηση ικανοτήτων» Το σκέλος αυτό αποτελούσε το πρώτο βήμα της πρωτοβουλίας, αφορούσε στη χρηματοδότηση της τεχνικής βοήθειας στο στάδιο πριν τις επενδύσεις και απέβλεπε:

- στη διάγνωση των αναγκών της κάθε περιοχής όπως εκφράζονται από τον τοπικό πληθυσμό,

- στη δημιουργία κινήτρων για ενεργοποίηση και συμμετοχή του τοπικού πληθυσμού στο πρόγραμμα ανάπτυξης,
- στην παροχή τεχνικής στήριξης για τη δημιουργία εταιρικών σχέσεων σε τοπικό επίπεδο και τη συνεργασία των τοπικών φορέων,
- στη δημιουργία ολοκληρωμένων αναπτυξιακών στρατηγικών,
- στην εξεύρεση πηγών χρηματοδότησης κ.τ.λ.

Β Σκέλος: «Καινοτόμα προγράμματα για την αγροτική ανάπτυξη»

Κάθε προτεινόμενη δράση στο πλαίσιο του LEADER II, εκτός από τη γενική κατεύθυνση προς τη λογική της ολοκληρωμένης αγροτικής ανάπτυξης, θα πρέπει να διαθέτει και 3 βασικά χαρακτηριστικά: καινοτομία σε σχέση με τα τοπικά δεδομένα, επίδειξη και δυνατότητα μεταφοράς τεχνογνωσίας. Η επιλογή των καινοτόμων ενεργειών δεν αποβλέπει στη διατύπωση νεωτεριστικών ανεφάρμοστων προτάσεων χωρίς καμιά ουσιαστική αξία, αλλά στη δημιουργία προγραμμάτων που θα αποφέρουν μια πραγματική προστιθέμενη αξία σε σχέση με τις άλλες παρεμβάσεις που γίνονται στην περιοχή και στην εξασφάλιση ότι τα προγράμματα αυτά δε θα χρηματοδοτήσουν τις υπάρχουσες δραστηριότητες των φορέων.

Οι δράσεις των προγραμμάτων αυτών εντάσσονται στα παρακάτω μέτρα:

- Μέτρο 1: «Παροχή τεχνικής υποστήριξης»
- Μέτρο 2: «Επαγγελματική κατάρτιση και ενισχύσεις για την απασχόληση».
- Μέτρο 3: «Αγροτουρισμός»
- Μέτρο 4: «Μικρές επιχειρήσεις, βιοτεχνία, υπηρεσίες παρεχόμενες σε μικρή ακτίνα».
- Μέτρο 5: «Αξιοποίηση επιτόπου και εμπορία γεωργικής, δασοκομικής παραγωγής και αλιείας».
- Μέτρο 6: «Διατήρηση και βελτίωση του περιβάλλοντος και του περιβάλλοντος χώρου».

Γ Σκέλος: «Διακρατική συνεργασία»

Πρόκειται για τη συνεργασία μεταξύ τοπικών φορέων που βρίσκονται σε διαφορετικά κράτη και εφαρμόζουν παρεμφερή προγράμματα. Επιτρέπεται και ενισχύεται με τον τρόπο αυτό η ανταλλαγή απόψεων και εμπειριών, καθώς και ο σχεδιασμός, η δημιουργία και η από κοινού εμπορία προϊόντων και υπηρεσιών.

Δ Σκέλος: «Ένταξη στο δίκτυο»

Διερεύνηση του υπάρχοντος δικτύου LEADER προς όφελος όλων εκείνων που συμμετέχουν στην αγροτική ανάπτυξη (Επίσημη Εφημερίδα των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων).

LEADER +

Η εφαρμογή της Πρωτοβουλίας LEADER + αποτέλεσε συνέχεια των προγραμμάτων LEADER I και LEADER II κατά την τρίτη χρονική περίοδο με διάρκεια υλοποίησης την επταετία 2002 – 2008. Η πρωτοβουλία αυτή συμπληρώνει τα καθιερωμένα προγράμματα με την ενθάρρυνση των ολοκληρωμένων ενεργειών που σχεδιάζονται και υλοποιούνται στο πλαίσιο εταιρικών σχέσεων σε τοπική κλίμακα. Έχει σκοπό να παροτρύνει και να στηρίξει τους φορείς των αγροτικών περιοχών να εξετάσουν το δυναμικό τους κάτω

για μια πιο μακροχρόνια προοπτική. Στόχοι των στρατηγικών του προγράμματος αυτού είναι :

-Η αξιοποίηση της φυσικής και πολιτιστικής κληρονομιάς

-Η ενίσχυση του οικονομικού πλαισίου με απώτερο σκοπό τη δημιουργία νέων θέσεων απασχόλησης

-Η βελτίωση της οργανωτικής ικανότητας των περιοχών.

Στα πλαίσια του LEADER + οι άνθρωποι της υπαίθρου : Συμμετέχουν ενεργά

-Προβαίνουν σε μικρές επενδύσεις

-Ενεργούν συλλογικά

Το LEADER + (σε αντίθεση με το LEADER I και II) απευθύνεται σε όλες τις αγροτικές περιοχές της Ευρώπης. Στην Ελλάδα προβλέπεται να εφαρμόζεται κυρίως στις ορεινές και μειονεκτικές περιοχές με σκοπό την ενίσχυση και την ανάκαμψη τους. Η εφαρμογή του LEADER + πραγματοποιείται μέσω των Ομάδων Τοπικής Δράσης. Τα βασικά χαρακτηριστικά των Ομάδων Τοπικής Δράσης είναι η μορφή Ανώνυμης Εταιρείας, η ευρεία συμμετοχή τοπικών φορέων, η εγκατάσταση στις συγκεκριμένες περιοχές, η ύπαρξη ικανής οικονομικής ευρωστίας και η στελέχωση με εξειδικευμένο προσωπικό. Η πρωτοβουλία LEADER + αποτελείται από τρία σκέλη (Επίσημη Εφημερίδα των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων) :

ΣΚΕΛΟΣ 1: «Ολοκληρωμένες και πιλοτικού χαρακτήρα στρατηγικές αγροτικής ανάπτυξης». Οι στρατηγικές που εφαρμόζονται πρέπει :

- Να είναι ολοκληρωμένες και να στηρίζονται στις αλληλεπιδράσεις μεταξύ των φορέων των τομέων και των σχεδίων και να διαρθρώνονται γύρω από ένα σημαντικό θέμα, χαρακτηριστικό της ταυτότητας, των πόρων ή και της τεχνογνωσίας της περιοχής.
- Να καταδεικνύουν τη βάση και τη κοινωνικοοικονομική συνεκτικότητα της περιοχής.
- Να διαθέτουν πιλοτικό χαρακτήρα.
- Να αποτελούν συμπληρωματικές ενέργειες των ήδη εφαρμοσμένων προγραμμάτων στην περιοχή.

ΣΚΕΛΟΣ 2: «Στήριξη και συνεργασία μεταξύ αγροτικών περιοχών». Το σκέλος αυτό αποβλέπει στη στήριξη της συνεργασίας μεταξύ περιοχών :

- Του ίδιου Κράτους Μέλους
- Πολλών Κρατών Μελών

ΣΚΕΛΟΣ 3: «Δικτύωση του συνόλου των αγροτικών περιοχών και όλων των φορέων ανάπτυξης». Στόχος αυτού του σκέλους είναι η τόνωση της συνεργασίας μεταξύ των περιοχών και η πληροφόρηση και η αποκόμιση διδαγμάτων που

σχετίζονται με την αγροτική ανάπτυξη. Κάθε Σκέλος του Προγράμματος αποβλέπει σε συγκεκριμένους στόχους και περιλαμβάνει μέτρα προς την επίτευξη των στόχων αυτών :

ΑΞΟΝΑΣ ΠΡΟΤΕΡΑΙΟΤΗΤΑΣ 1: «Ολοκληρωμένες και πιλοτικού χαρακτήρα στρατηγικές αγροτικής ανάπτυξης».

- ◆ Μέτρο 1 : «Τεχνική στήριξη των Ομάδων Τοπικής Δράσης»
- ◆ Μέτρο 2 : «Ενισχύσεις σε επενδύσεις – Στήριξη στην επιχειρηματικότητα»
- ◆ Μέτρο 3 : «Υποστηρικτικές ενέργειες»
- ◆ Μέτρο 4 : «Προστασία, ανάδειξη και αξιοποίηση φυσικής και πολιτιστικής κληρονομιάς»

ΑΞΟΝΑΣ ΠΡΟΤΕΡΑΙΟΤΗΤΑΣ 2: «Στήριξη συνεργασίας μεταξύ αγροτικών περιοχών».

- ◆ Μέτρο 1 : «Συνεργασία μεταξύ περιοχών της χώρας : διατοπική και διαπεριφερειακή συνεργασία»
- ◆ Μέτρο 2 : «Συνεργασία μεταξύ περιοχών δύο ή περισσότερων καρτών – διακρατική συνεργασία»

ΑΞΟΝΑΣ ΠΡΟΤΕΡΑΙΟΤΗΤΑΣ 3: «Δικτύωση του συνόλου των αγροτικών περιοχών και όλων των φορέων ανάπτυξης».

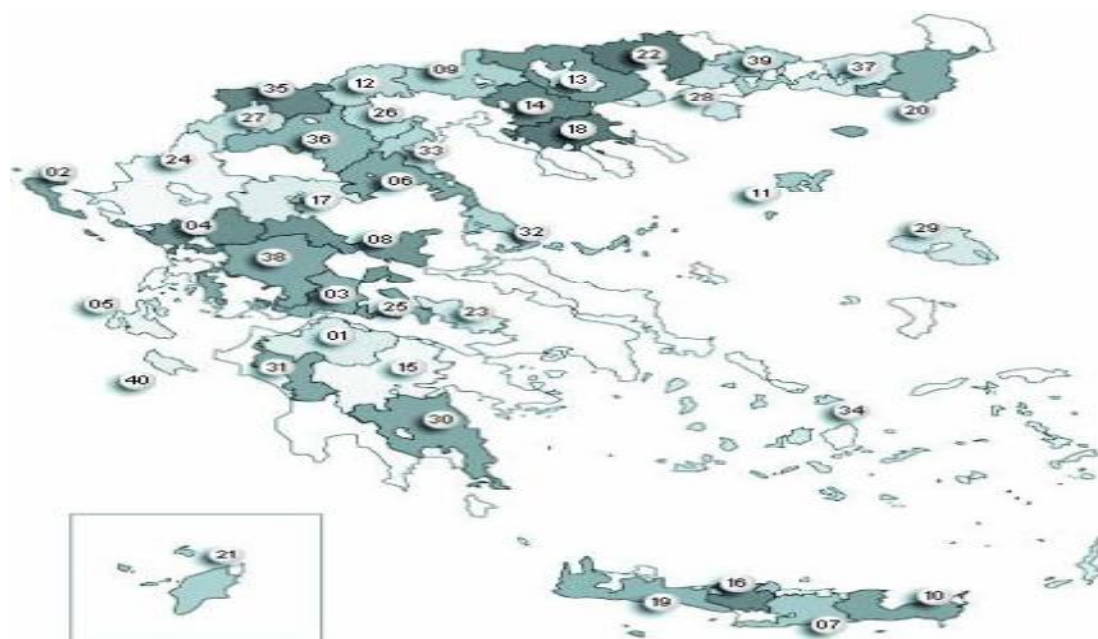
- ◆ Μέτρο 1 : «Λειτουργία Δικτύου LEADER»
- ◆ Μέτρο 2 : «Ελληνική Μονάδα Εμπύχωσης Δικτύου LEADER»

ΑΞΟΝΑΣ ΠΡΟΤΕΡΑΙΟΤΗΤΑΣ 4 : « Διαχείριση – Παρακολούθηση –Αξιολόγηση του Προγράμματος»

Η νέα αυτή πρωτοβουλία, εκμεταλλευόμενη την πείρα των προηγούμενων χρόνων και τις μοναδικές προϋποθέσεις που προκύπτουν από τον φυσικό πλούτο και το ανθρώπινο δυναμικό της περιφέρειας, προσπάθησε να οδηγήσει σε μια μακροπρόθεσμη ολοκληρωμένη μορφή ανάπτυξης.

Τα προβλήματα του ελληνικού αγροτικού χώρου, καθώς και η αδυναμία κατανόησης και αξιοποίησης των τοπικών ιδιαιτεροτήτων από τη μέχρι πριν λίγα χρόνια καθιερωμένη «εκ των άνω» πολιτική ανάπτυξης, βρήκαν νέες διεξόδους με την εφαρμογή του προγράμματος LEADER. Η νέα προοπτική της ολοκληρωμένης αγροτικής ανάπτυξης και της εταιρικής προσέγγισης των αγροτικών περιοχών, η αξιοποίηση της ποικιλομορφίας τους και η ενεργοποίηση του ενδογενούς πληθυσμού, χρησιμοποιήθηκαν απόλυτα με τα LEADER. Έτσι, ενισχύθηκε η συμμετοχή του τοπικού πληθυσμού στον καθορισμό των στρατηγικών και στόχων της τοπικής ανάπτυξης και δημιουργήθηκαν νέες εταιρικές σχέσεις που προωθούν την αναπτυξιακή διαδικασία. Προωθήθηκε ο αγροτουρισμός και αναδείχθηκε η πολιτιστική ταυτότητα της κάθε περιοχής. Επιτεύχθηκε η δικτύωση των Ομάδων Τοπικής Δράσης και η εισαγωγή νέων τεχνολογιών στον αγροτικό χώρο. Στο πλαίσιο του LEADER ανακαλύφθηκαν καινοτόμες δράσεις για την αξιοποίηση της τοπικής γεωργικής παραγωγής, την εισαγωγή νέων καλλιεργητικών μεθόδων και πρακτικών και τη στήριξη των παραδοσιακών επαγγελμάτων και τοπικών δεξιοτήτων. Τέλος, ενισχύθηκε η επιχειρηματική δραστηριότητα στις αγροτικές περιοχές και έγιναν και κάποιες (πιο περιορισμένες στο ελληνικό πρόγραμμα) προσπάθειες παροχής υπηρεσιών στον τοπικό πληθυσμό.

Εικόνα Γ.1 : Χάρτης περιοχών εφαρμογής LEADER + στην Ελληνική Επικράτεια

Πηγή : www.europa.eu/agriculture/rur/leaderplus

Πολυκριτηρια αξιολόγηση των νομών της Ελλάδας με βάση δείκτες τουριστικής ανάπτυξης

Από τη δεκαετία του '50 μέχρι σήμερα ο τουρισμός διεθνώς και στην Ελλάδα ειδικότερα ακολουθεί μια συνεχή ανοδική πορεία που αναμένεται και μελλοντικά να συνεχιστεί έστω και με βραδύτερους ρυθμούς. Είναι ο δυναμικότερος και ο ανταγωνιστικότερος κλάδος της ελληνικής οικονομίας σε διεθνές επίπεδο. Οι πλούσιοι φυσικοί, ιστορικοί, πολιτιστικοί πόροι και γενικότερα οι ανθρωπογενείς πόροι αποτελούν καθοριστικό παράγοντα για την τουριστική ανάπτυξη της Ελλάδας. Στην εργασία αυτή καταγράφεται η τουριστική κίνηση για κάθε νομό της χώρας και οι ξενοδοχειακές υποδομές για τα έτη 1981, 1991 και 2001. Στη συνέχεια εφαρμόζεται η πολυκριτήρια ανάλυση PROMETHEE II για την κατάταξη (ranking) των νομών της Ελλάδας με βάση δείκτες τουριστικής ανάπτυξης. Τα δεδομένα που χρησιμοποιούνται στην ανάλυση (σε επίπεδο νομού) είναι οι αφίξεις αλλοδαπών/κάτοικο, οι αφίξεις ημεδαπών/κάτοικο, οι διανυκτερεύσεις αλλοδαπών/κάτοικο, οι διανυκτερεύσεις ημεδαπών/κάτοικο, ο αριθμός των ξενοδοχειακών μονάδων/κάτοικο και ο αριθμός των ξενοδοχειακών κλινών/κάτοικο. Από την ανάλυση προέκυψε ότι και τα τρία έτη ο νομός Δωδεκανήσου βρίσκεται στην πρώτη θέση, ενώ ο νομός Κιλκίς στην τελευταία.

Ο τουρισμός αποτελεί τη μεγαλύτερη παγκόσμια βιομηχανία και ειδικά μετά το 1970 έχει αναδειχθεί στον ταχύτερα αναπτυσσόμενο κλάδο αυξάνοντας το μερίδιο του στο ΑΕΠ και την απασχόληση, βοηθώντας σημαντικά στην άμβλυση των περιφερειακών ανισοτήτων. Οι παγκόσμιες τουριστικές αφίξεις αυξήθηκαν από 460 εκατομμύρια το 1990 στα 703 εκατομμύρια το 2002. Το μεγαλύτερο μερίδιο της παγκόσμιας αγοράς το έχει η Ευρώπη με ποσοστό 56,90% δηλαδή περίπου 400 εκατομμύρια αφίξεις, το οποίο όμως βαίνει διαρκώς μειούμενο, καθώς οι αναπτυσσόμενες χώρες της Αφρικής, της Ασίας αλλά και της Ν. Αμερικής κερδίζουν ολοένα και μεγαλύτερο μερίδιο (Παπανίκος 2005). Καθοριστικό ρόλο στην εντυπωσιακή ανάπτυξη του τουρισμού τις τελευταίες δεκαετίες διαδραμάτισε η τεχνολογική εξέλιξη των μέσων μεταφοράς, η αύξηση του κατά κεφαλήν εισοδήματος, η αύξηση του ελεύθερου χρόνου των εργαζομένων, η ανάπτυξη και η

διεθνοποίηση των τουριστικών ή μη επιχειρήσεων, ενώ ο οργανωμένος τουρισμός συνέβαλε στην περαιτέρω μείωση του κόστους του τουρισμού και οδήγησε κατά ένα μεγάλο μέρος στη μαζικοποίηση του. Το παραδοσιακό πρότυπο του τουρισμού, με τη μορφή του μαζικού παραθαλάσσιου θερινού τουρισμού, αναπτύχθηκε σε περιοχές οι οποίες διέθεταν τα απαραίτητα συγκριτικά πλεονεκτήματα (κλίμα, θάλασσα, ακτές κλπ) που τις καθιστούσε ελκυστικές (Ηγουμενάκης 2000, Aguiló et. al. 2005, Mosedale 2005, Andriotis 2006, Claver-Cortés et. al. 2007). Σύμφωνα με στοιχεία του Διεθνούς Συμβουλίου Ταξιδιών και Τουρισμού, το 2004, ο τουρισμός αποτελούσε το 10,40% του παγκόσμιου ΑΕΠ και το 8,20% της συνολικής απασχόλησης. Στην Ευρωπαϊκή Ένωση το τουριστικό ΑΕΠ το 2004, αντιστοιχούσε στο 11,50% του συνολικού ΑΕΠ και ο αριθμός των απασχολουμένων αντιστοιχούσε στο 12,90% της συνολικής απασχόλησης. Περίπου το 20% του ΑΕΠ της Ισπανίας, το 17% της Πορτογαλίας, το 16% της Αυστρίας και το 14,30% της Ελλάδας παράγεται στον τουριστικό κλάδο (Παπανίκος 2005).

Ο ελληνικός τουρισμός ενσωματωμένος στο διεθνές σύστημα οργάνωσης της τουριστικής βιομηχανίας ήταν και παραμένει εξωστρεφής και εξαρτημένος, καθώς απευθύνεται σχεδόν αποκλειστικά στη διεθνή πελατεία, ενώ ο εσωτερικός τουρισμός είναι λιγότερος αναπτυγμένος. Ο τουρισμός είναι ο δυναμικότερος κλάδος της ελληνικής οικονομίας σε διεθνές επίπεδο. Παράλληλα, παρουσιάζει σημαντικές δυνατότητες ανάπτυξης στην τρέχουσα δεκαετία σε παγκόσμιο επίπεδο (ΙΤΕΠ 2007). Στην Ελλάδα, πριν από τον Β' Παγκόσμιο πόλεμο, οι αφίξεις τουριστών ήταν μόλις μερικές χιλιάδες. Όμως ήδη μεταπολεμικά άρχισαν σιγά-σιγά να αυξάνονται με σταθερό ρυθμό οι αφίξεις αλλοδαπών τουριστών στη χώρα. Το 1950 ο συνολικός αριθμός ξένων τουριστών που ήρθαν στην Ελλάδα ήταν 37.464 τουρίστες. Στις επόμενες δεκαετίες η προσέλευση τουριστών στην Ελλάδα αυξήθηκε με ραγδαίο ρυθμό. Το 1960 περίπου 371.330 ξένοι τουρίστες έφθασαν στην Ελλάδα. Ενώ το 1970 ο αριθμός αυτός έφτασε τις 1.454.629 αφίξεις τουριστών και το 1980 οι αφίξεις τουριστών έφτασαν τις 5.271.115 (Papadopoulos and Mirza 1985). Το 2006 οι αφίξεις αλλοδαπών τουριστών ξεπέρασαν τα 17 εκατομμύρια (www.statistics.gr).

Την Ελλάδα την επισκέπτονται κυρίως τουρίστες που κατηγοριοποιούνται σε πέντε ομάδες, σύμφωνα με τις ανάγκες και τις συνήθειές τους (Wickens 2002). Οι ομάδες αυτές είναι: τουρίστες που προσελκύνονται από τη φυσική ομορφιά, τον πολιτισμό και την ιστορία της περιοχής, τουρίστες που προσελκύνονται από την προσφορά φτηνών οικονομικών πακέτων διακοπών, τουρίστες που ελπίζουν να έχουν κάποια ερωτική περιπέτεια, τουρίστες που προσελκύνονται από τη θάλασσα, τον καλό καιρό και την έντονη νυχτερινή διασκέδαση στην Ελλάδα αλλά και τουρίστες που επισκέπτονται κάθε χρόνο την ίδια χώρα και μερικές φορές τον ίδιο προορισμό διαμένοντας ακόμη και στο ίδιο κατάλυμα. Η Ελλάδα χαρακτηρίζεται από πλούσιους τουριστικούς πόρους (φυσικούς και πολιτιστικούς) τόσο στο νησιωτικό όσο και στον ηπειρωτικό χώρο οι οποίοι συμβάλλουν σημαντικά στην ανάπτυξη της. Ειδικότερα, στις νησιωτικές και παραθαλάσσιες περιοχές της χώρας αναπτύχθηκε το πρότυπο του μαζικού τουρισμού κατά τη θερινή περίοδο (Σπιλάνης 2000, Αραμπατζής 2006, Polyzos and Arabatzis 2006, Arabatzis and Polyzos 2008) Οι αλλοδαποί τουρίστες συγκεντρώνονται σε εξαιρετικά μικρό αριθμό περιοχών και κατά τους καλοκαιρινούς μήνες (Donatos and Zairis 1991, Buhalis 1999). Οι περισσότερες αφίξεις αλλοδαπών τουριστών πραγματοποιούνται τους καλοκαιρινούς μήνες από Μάιο μέχρι Σεπτέμβριο, με έντονη κορύφωση τους μήνες Ιούλιο και Αύγουστο. Οι κύριες χώρες προέλευσης είναι η Γερμανία και η Μεγάλη Βρετανία. Ενώ πέρα από τους Γερμανούς και τους Βρετανούς, οι σημαντικότερες εθνικότητες που διανυκτερεύουν στα νησιά του Αιγαίου και την Κρήτη είναι Σκανδιναβοί, Ολλανδοί και Αυστριακοί.

Οι Γερμανοί και οι Βρετανοί είναι δύο από τους παραδοσιακούς τύπους τουριστών που επισκέπτονται την Ελλάδα (Dritsakis 2004). Επίσης και οι ΗΠΑ αποτελούν μια σημαντική χώρα προέλευσης τουριστών για την Ελλάδα, καθώς οι Αμερικανοί που επισκέπτονται την Ελλάδα φθάνουν το 6% των διεθνών τουριστικών αφίξεων της χώρας τουλάχιστον για τη χρονιά του 2002 (Dritsakis and Gialetaki 2004). Στην Ελλάδα το ξενοδοχειακό δυναμικό περιλαμβάνει μικρές, μεσαίες όσο και μεγάλες επιχειρήσεις, ικανές να προσφέρουν υπηρεσίες στέγασης. Συγκεκριμένα το 2001 τα οικογενειακά ξενοδοχεία με αριθμό δωματίων μέχρι 20 καταλάμβαναν συνολικό ποσοστό της τάξης του 43% των ξενοδοχειακών

καταλυμάτων της χώρας, τα μικρά ξενοδοχεία με 21 έως 50 δωμάτια καταλάμβαναν ποσοστό 37%, τα μεσαία ξενοδοχεία με 51 έως 100 δωμάτια καταλάμβαναν ποσοστό της τάξης του 13% ενώ τα μεγάλα ξενοδοχεία με περισσότερα των 100 δωματίων καταλάμβαναν το υπόλοιπο 7%. Τα μεγάλα και μεσαία ξενοδοχεία απασχολούν το μεγαλύτερο αριθμό υπαλλήλων, λόγω κυρίως των πολλών και εξειδικευμένων υπηρεσιών που προσφέρουν (Bastakis et. al. 2004).

Τα νησιά της Δωδεκανήσου αποτελούν ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα της συγκέντρωσης του τουριστικού προϊόντος της χώρας. Τα νησιά αυτά καταλαμβάνουν το 2% της έκτασης της χώρας ενώ έχουν το 1,5% του πληθυσμού. Όμως, σε αυτά συγκεντρώνεται το 15% της ξενοδοχειακής υποδομής, το 25% των αφίξεων και το 30% των διανυκτερεύσεων. Συγκεκριμένα, η Ρόδος αποτελεί σημαντικό κέντρο υπηρεσιών για το σύνολο της περιφέρειας Νοτίου Αιγαίου. Είναι ένα νησί με τυπικό μεσογειακό τοπίο, με αρκετά δάση και με πολλές οργανωμένες παραλίες, που συνετέλεσαν στο να αποτελεί ένα διεθνή τουριστικό προορισμό που αναπτύχθηκε ιδιαίτερα γοργά στη διάρκεια των τελευταίων 40 χρόνων (Κοκκώσης και Τσάρτας 2001). Κατά τη διάρκεια των τελευταίων δεκαετιών έχουν αρχίσει να αναπτύσσονται στην Ελλάδα και διάφορες μορφές ειδικού και εναλλακτικού τουρισμού όπως είναι ο χειμερινός και ο ορεινός τουρισμός, ο αγροτουρισμός και ο οικοτουρισμός στις ορεινές και μειονεκτικές κυρίως περιοχές συμβάλλοντας στην ανάπτυξη τους. Αξιοσημείωτη είναι η τουριστική ανάπτυξη των περιοχών που βρίσκονται γύρω από τα χιονοδρομικά κέντρα (Christopoulou et. al. 2007).

Σε αυτό το σημείο να αναφέρουμε ότι η πολυκριτηριακή ανάλυση PROMETHEE II ανήκει στην οικογένεια των σχέσεων υπεροχής. Η θεωρία των σχέσεων υπεροχής αποτελεί ένα ιδιαίτερο μεθοδολογικό ρεύμα της πολυκριτήριας ανάλυσης (μέθοδοι της οικογένειας PROMETHEE και μέθοδοι της οικογένειας ELECTRE). Οι δύο αυτές βασικές οικογένειες μεθόδων μπορούν να χρησιμοποιηθούν για την αντιμετώπιση κάθε μορφής προβλήματος που αφορά την αξιολόγηση ενός πεπερασμένου συνόλου εναλλακτικών δραστηριοτήτων. Όλες οι τεχνικές οι οποίες βασίζονται στη θεωρία των σχέσεων υπεροχής λειτουργούν σε δύο στάδια. Στο πρώτο στάδιο πραγματοποιείται η ανάπτυξη μιας σχέσης υπεροχής (outranking relation) μεταξύ των εξεταζόμενων εναλλακτικών δραστηριοτήτων, ενώ στο

δεύτερο στάδιο πραγματοποιείται η εκμετάλλευση της σχέσης υπεροχής ώστε να εξαχθεί το αποτέλεσμα της αξιολόγησης των εναλλακτικών δραστηριοτήτων υπό την επιθυμητή μορφή (κατάταξη, ιεράρχηση, επιλογή) (Roy, 1991; Koutroumanidis et. al. 2002, Δούμπος και Ζοπουνίδης 2004, Ballis and Mavrotas 2007). Η πολυκριτήρια ανάλυση PROMETHEE II χρησιμοποιεί κριτήρια για τα οποία εφαρμόζει έξι τύπους γενικών κριτηρίων με τις αντίστοιχες συναρτήσεις των κριτηρίων, για να προσδιορισθεί η υπεροχή μεταξύ δύο εναλλακτικών λύσεων (α , β) ως προς τα κριτήρια αυτά (Brans and Vinke 1985; Δούμπος και Ζοπουνίδης 2004). Η ανάλυση που εμφανίζεται στους παρακάτω πίνακες πραγματοποιήθηκε από τη Εθνική Στατιστική Υπηρεσία και για τη διεξαγωγή της έρευνας συγκεντρώθηκαν στοιχεία (δεδομένα) της τουριστικής κίνησης (αφίξεις αλλοδαπών στα πάσης φύσεως ξενοδοχειακά καταλύματα, αφίξεις ημεδαπών στα πάσης φύσεως ξενοδοχειακά καταλύματα, διανυκτερεύσεις αλλοδαπών στα πάσης φύσεως ξενοδοχειακά καταλύματα, διανυκτερεύσεις ημεδαπών στα πάσης φύσεως ξενοδοχειακά καταλύματα) και υποδομών (αριθμός των ξενοδοχειακών μονάδων και αριθμός των ξενοδοχειακών κλινών). Επίσης χρησιμοποιήθηκαν οι απογραφές πληθυσμού των ετών 1981, 1991 και 2001 για κάθε νομό. Έτσι με βάση τα παραπάνω δημιουργήθηκαν 6 δείκτες. Αφίξεις αλλοδαπών/κάτοικο, οι αφίξεις ημεδαπών/κάτοικο, οι διανυκτερεύσεις αλλοδαπών/κάτοικο, οι διανυκτερεύσεις ημεδαπών/κάτοικο, ο αριθμός των ξενοδοχειακών μονάδων/κάτοικο και ο αριθμός των ξενοδοχειακών κλινών/κάτοικο.

Στους πίνακες Γ.2 ,Γ.3 και 4 παρουσιάζονται τα αποτελέσματα της εφαρμογής της μεθόδου PROMETHEE II και η συνολική κατάταξη των νομών ανάλογα με τα δεδομένα της τουριστικής κίνησης και των υποδομών. Παρατηρούμε ότι για τα έτη 1981, 1991 και 2001 στην πρώτη θέση βρίσκεται ο νομός Δωδεκανήσου. Στη δεύτερη θέση το 1981 βρίσκεται ο νομός Ζακύνθου, ενώ το 1991 και το 2001 βρίσκεται ο νομός Κέρκυρας. Ο νομός Κυκλάδων είναι στην Τρίτη θέση και τα τρία έτη. Τρεις δηλαδή νησιωτικοί νομοί βρίσκονται στις πρώτες θέσεις οι οποίοι διαθέτουν εκτεταμένο μήκος ακτών και πλούσια ιστορική και πολιτιστική παράδοση. Στους νομούς αυτούς όπως και στην υπόλοιπη νησιωτική Ελλάδα επικρατεί το πρότυπο του μαζικού τουρισμού διακοπών της θερινής κυρίως

περιόδου. Ο νομός Δωδεκανήσου και ειδικότερα το νησί της Ρόδου αποτελεί έναν από τους δημοφιλέστερους τουριστικούς προορισμούς παγκοσμίως, καθώς η ελκυστικότητα του οφείλεται εκτός από τους φυσικούς πόρους που διαθέτει και στις καλές υποδομές, αλλά και στη μεταπολεμική τουριστική πολιτική που ασκήθηκε από το κράτος.

Στην τελευταία θέση και τα τρία έτη βρίσκεται ο νομός Κιλκίς. Γενικά στις τελευταίες θέσεις βρίσκονται κυρίως νομοί της ηπειρωτικής Ελλάδας που η ανάπτυξη τους στηρίζεται κυρίως στην πρωτογενή τομέα (Πέλλας, Σερρών, Δράμας, Γρεβενών) και οι οποίοι δεν αποτελούν πόλους τουριστικής έλξης ούτε από τους ημεδαπούς ούτε από τους αλλοδαπούς και κατά συνέπεια δεν μπορεί να δημιουργηθεί η ανάλογη ξενοδοχειακή υποδομή. Παρά το ότι ορισμένοι από αυτούς διαθέτουν αξιόλογους φυσικούς πόρους, εντούτοις ακόμη η τουριστική τους αξιοποίηση είναι στα πρώτα στάδια.

Πίνακας Γ.2 : Κατάταξη των νομών της Ελλάδας με τη μέθοδο PROMETHEE II (έτος 1981)

1. Δωδεκανήσου	33,36922	27. Έβρου	-4,06637
2. Ζακύνθου	30,52641	28. Χίου	-4,81687
3. Κυκλάδων	23,28416	29. Τρικάλων	-5,14329
4. Κέρκυρας	20,30081	30. Θεσπρωτίας	-5,21507
5. Σάμου	19,58419	31. Ηλείας	-6,30325
6. Κεφαλονιάς	17,90539	32. Φθιώτιδας	-7,72275
7. Χαλκιδικής	17,48599	33. Αρκαδίας	-7,88392
8. Λασιθίου	15,51584	34. Αχαΐας	-8,43205
9. Λευκάδας	14,95951	35. Φλώρινας	-8,73102
10. Ρεθύμνου	13,04814	36. Ξάνθης	-8,89018
11. Χανίων	12,66126	37. Ροδόπης	-9,65595
12. Φοκίδας	9,590732	38. Αιτωλοακαρνανίας	-9,89243
13. Ηρακλείου	9,011854	39. Θεσσαλονίκης	-9,97568
14. Λακωνίας	8,271545	40. Αττικής	-10,8449
15. Αργολίδας	6,7313	41. Καρδίτσας	-11,0686
16. Μαγνησίας	4,972415	42. Γρεβενών	-11,4865
17. Καβάλας	4,127885	43. Κοζάνης	-11,9222
18. Πιερίας	1,366034	44. Λάρισας	-12,0307
19. Λέσβου	0,932813	45. Αρτας	-12,0903
20. Πρέβεζας	0,854405	46. Ημαθίας	-13,2818
21. Ιωαννίνων	-1,62643	47. Βοιωτίας	-13,3342
22. Ευρυτανίας	-1,77093	48. Σερρών	-13,475
23. Καστοριάς	-2,151	49. Δράμας	-13,6476
24. Κορίνθου	-2,68943	50. Πέλλας	-14,0392
25. Εύβοιας	-3,43497	51. Κιλκίς	-14,8246
26. Μεσσηνίας	-4,05279		

Πίνακας Γ.3 : Κατάταξη των νομών της Ελλάδας με τη μέθοδο PROMETHEE II (έτος 1991)

1. Δωδεκανήσων	34,28932	27. Φλώρινας	-3,60407
2. Κέρκυρας	26,16892	28. Ηλείας	-4,07741
3. Κυκλάδων	21,4511	29. Αρκαδίας	-4,80101
4. Ζακύνθου	16,27339	30. Θεσπρωτίας	-4,80406
5. Λασιθίου	16,23888	31. Λέσβου	-5,10293
6. Φοκίδας	13,1474	32. Μεσσηνίας	-5,34824
7. Χαλκιδικής	12,03329	33. Αχαΐας	-5,98335
8. Σάμου	9,842321	34. Χίου	-5,99477
9. Αργολίδας	9,783327	35. Ροδόπης	-6,20362
10. Ρεθύμνου	9,592768	36. Αιτωλοακαρνανίας	-7,01247
11. Κεφαλονιάς	8,784594	37. Τρικάλων	-7,24508
12. Ηρακλείου	6,427825	38. Αττικής	-7,42394
13. Ευρυτανίας	6,422888	39. Θεσσαλονίκης	-7,45216
14. Λευκάδας	5,117698	40. Ξάνθης	-7,77004
15. Μαγνησίας	2,554666	41. Λάρισας	-8,05799
16. Καβάλας	1,968588	42. Ημαθίας	-8,50785
17. Χανίων	1,795868	43. Κοζάνης	-8,52115
18. Ιωαννίνων	0,00737	44. Βοιωτίας	-8,62782
19. Λακωνίας	-0,05206	45. Άρτας	-8,69572
20. Πρέβεζας	-0,54514	46. Δράμας	-9,44229
21. Εύβοιας	-2,39486	47. Καρδίτσας	-9,4765
22. Φθιώτιδας	-2,54446	48. Γρεβενών	-9,72699
23. Έβρου	-3,11746	49. Σερρών	-9,95667
24. Καστοριάς	-3,12488	50. Πέλλας	-10,3254
25. Κορίνθου	-3,42297	51. Κιλκίς	-11,2781
26. Πιερίας	-3,60407		

Πίνακας Γ.4 : Κατάταξη των νομών της Ελλάδας με τη μέθοδο PROMETHEE II (έτος 2001)

1. Δωδεκανήσων	28,36712	27. Αχαΐας	-2,94636
2. Κέρκυρας	25,06106	28. Κορίνθου	-2,94949
3. Κυκλάδων	18,50529	29. Πρέβεζας	-3,9602
4. Ζακύνθου	16,46028	30. Θεσσαλονίκης	-4,30132
5. Αργολίδας	15,60652	31. Αρκαδίας	-4,3433
6. Χαλκιδικής	15,24656	32. Φλώρινας	-4,47626
7. Λασιθίου	15,00993	33. Μεσσηνίας	-4,84139
8. Φοκίδας	14,41893	34. Χίου	-5,62136
9. Σάμου	6,40784	35. Τρικάλων	-6,23119
10. Καβάλας	5,165997	36. Λάρισας	-6,79738
11. Φθιώτιδας	4,849568	37. Αττικής	-6,80237
12. Ρεθύμνου	4,749436	38. Λέσβου	-6,92302
13. Ηρακλείου	4,74387	39. Ροδόπης	-7,45304
14. Εύβοιας	4,378266	40. Αιτωλοακαρνανίας	-7,57374
15. Κεφαλονιάς	3,794247	41. Κοζάνης	-7,81003
16. Μαγνησίας	3,500947	42. Ξάνθης	-8,19297
17. Πιερίας	3,22049	43. Άρτας	-8,38466
18. Ιωαννίνων	2,639191	44. Βοιωτίας	-8,51626
19. Καστοριάς	2,119255	45. Δράμας	-9,44936
20. Λακωνίας	-0,56168	46. Καρδίτσας	-9,64635
21. Ηλείας	-1,26639	47. Πέλλας	-10,0796
22. Λευκάδας	-1,99512	48. Ημαθίας	-10,4198
23. Έβρου	-1,99964	49. Σερρών	-11,0732
24. Θεσπρωτίας	-2,09424	50. Γρεβενών	-11,3235
25. Χανίων	-2,17474	51. Κιλκίς	-11,7407
26. Ευρυτανίας	-2,29621		

Ο τουρισμός ως κλάδος οικονομικής δραστηριότητας, αποτελεί έναν από τους σημαντικότερους παράγοντες ανάπτυξης για πολλές χώρες μεταξύ των οποίων και η Ελλάδα. Η τουριστική ανάπτυξη της Ελλάδας αρχίζει τις πρώτες μεταπολεμικές δεκαετίες από την Αττική και σταδιακά επεκτείνεται σε ορισμένους σημαντικούς πόλους οι οποίοι στην πλειοψηφία τους είναι νησιωτικοί ή παραθαλάσσιοι (Ρόδος, Κέρκυρα, Κυκλάδες, Χαλκιδική). Η συγκέντρωση της τουριστικής ζήτησης σε ένα μικρό σχετικά αριθμό περιοχών των νησιωτικών και παραθαλάσσιων νομών έχει οδηγήσει και σε σημαντικές αναπτυξιακές ανισότητες στην Ελλάδα. Στις πρώτες θέσεις κατατάσσονται νησιωτικοί νομοί στους οποίους παράγεται και συγκεντρώνεται μεγάλο μέρος του τουριστικού προϊόντος της χώρας. Η συγκέντρωση αυτή οφείλεται στο πρότυπο του τουρισμού που έχει αναπτυχθεί στη χώρα, στην άνιση ανάπτυξή της, στην τουριστική πολιτική που ασκήθηκε και στον αυξανόμενο ρόλο των *tour-operators*. Ορισμένα νησιά της Δωδεκανήσου και των Κυκλάδων και η Κέρκυρα αποτελούν χαρακτηριστικά παραδείγματα όπου η ύπαρξη υποδομών και ξενοδοχειακών μονάδων από την πρώτη φάση της τουριστικής ανάπτυξης της χώρας-σε συνδυασμό με τις επενδύσεις που υλοποίησε μεταπολεμικά το ελληνικό κράτος στις περιοχές αυτές-δημιούργησαν μεγάλη ελκυστικότητα που διατηρείται ακόμη και σήμερα. Ακόμη και όταν το κράτος με την πολιτική κινήτρων που υιοθέτησε ενίσχυσε και άλλες περιοχές αυτές εξακολουθούν και συνεχίζουν να αναπτύσσονται λόγω της δημιουργίας εξωτερικών οικονομιών (υποδομές, συμπληρωματικές δραστηριότητες, διαφήμιση). Ειδικότερα, από την ανάλυση προέκυψε ότι οι νομοί Δωδεκανήσου, Κέρκυρας και Κυκλάδων βρίσκονται στις πρώτες θέσεις, ενώ διάφοροι ηπειρωτικοί νομοί (Κιλκίς, Πέλλας, Σερρών, Δράμας, Γρεβενών) κατατάσσονται στις τελευταίες θέσεις. Νομοί δηλαδή που διαθέτουν έναν αξιόλογο συνδυασμό πόρων (φυσικών και πολιτιστικών) έχουν και τη μεγαλύτερη ελκυστικότητα και συνεπώς βρίσκονται στις πρώτες θέσεις. Η υιοθέτηση του προτύπου του οργανωμένου μαζικού τουρισμού στις νησιωτικές και παραθαλάσσιες περιοχές ως κυρίαρχου μοντέλου τουριστικής ανάπτυξης στη μεταπολεμική περίοδο δεν έχει επιτρέψει (εκτός ελαχίστων εξαιρέσεων τα τελευταία έτη) τη συστηματική και συγκροτημένη ανάπτυξη των ειδικών και εναλλακτικών μορφών τουρισμού (ορεινός τουρισμός, αγροτουρισμός, ιαματικός τουρισμός κλπ) στις ορεινές και μειονεκτικές περιοχές συμβάλλοντας έτσι στην

ανάπτυξη αυτών των περιοχών. Συμπερασματικά, η κατάταξη των νομών της Ελλάδας με βάση στοιχεία που αφορούν μια μεγάλη χρονική περίοδο δίνει τη δυνατότητα στους λήπτες αποφάσεων να προχωρήσουν στο σχεδιασμό και τη χάραξη μιας ουσιαστικής και αποτελεσματικής τουριστικής και κατ' επέκταση αναπτυξιακής πολιτικής.

Κοινή Αγροτική Πολιτική στην Ε.Ε.

Τα τελευταία χρόνια πολλές είναι οι αλλαγές που καταγράφονται στην Κοινή Αγροτική Πολιτική (ΚΑΠ) που ακολουθεί η Ε.Ε. Πριν το 1990, ο κύριος στόχος της πολιτικής αυτής ήταν η επάρκεια αγροτικών προϊόντων για την παραγωγή τροφίμων, με αποτέλεσμα μια πολιτική επιδοτήσεων με βάση τον όγκο της παραγωγής, η οποία συνεχίστηκε μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του 1990. Η πολιτική αυτή κατάφερε να πετύχει το στόχο της, με αποτέλεσμα τη σημαντική αύξηση της παραγωγής αγροτικών προϊόντων.

Ωστόσο η πολιτική αυτή, βασισμένη στη λογική των επιδοτήσεων, οδήγησε σε δύο σημαντικά προβλήματα. Το πρώτο πρόβλημα συνδέεται με την πλεονάζουσα παραγωγή αγροτικών προϊόντων, που είχε σαν αποτέλεσμα την αδυναμία διάθεσής τους στην αγορά, καθώς και τη δημιουργία σημαντικών στρεβλώσεων στην παγκόσμια αγορά αγροτικών προϊόντων με σημαντικές αρνητικές επιπτώσεις για τις αναπτυσσόμενες χώρες. Το δεύτερο πρόβλημα αφορά στην εντατική εκμετάλλευση του τομέα για τη διασφάλιση μεγαλύτερης επιδότησης, γεγονός που οδήγησε σε σημαντικά περιβαλλοντικά προβλήματα από την υπερεκμετάλλευση της διαθέσιμης καλλιεργήσιμης γης, την αλόγιστη χρήση φυτοφαρμάκων και λοιπών πρόσθετων και την εξάντληση των υδατικών πόρων. Πέραν των περιβαλλοντικών επιπτώσεων από την υπερεκμετάλλευση των φυσικών πόρων για την παραγωγή αγροτικών προϊόντων, ανησυχητικά είναι και τα μηνύματα σχετικά με την ποιότητα των παραγόμενων προϊόντων εξ αιτίας της αλόγιστης χρήσης πρόσθετων. Προβλήματα διαφόρων τύπων εμφανίζονται στο πλαίσιο αυτό, όπως για παράδειγμα η εμφάνιση της σπογγώδους εγκεφαλοπάθειας στα βοοειδή.

Έτσι λοιπόν, πριν από μία δεκαετία ξεκίνησε η πορεία προς μια Κοινή Αγροτική Πολιτική περισσότερο φιλική προς το περιβάλλον, συντονισμένη με τις ανάγκες και τους κανόνες της αγοράς, που να υποστηρίζει την αποδοτική και βιώσιμη γεωργία και κτηνοτροφία και να αποφεύγει τη λογική της υπερπαραγωγής, σε μία προσπάθεια εναρμόνισής της τόσο με τη ζήτηση στις αγορές των αγροτικών προϊόντων όσο και με τις περιβαλλοντικές παραμέτρους της αγροτικής παραγωγής.

Μετά τη ριζοσπαστική πρόταση που είναι γνωστή ως "Agenda 2000", η πολιτική που ακολουθείται δεν στηρίζει μόνο τη γεωργία και την κτηνοτροφία, αλλά και το επίπεδο διαβίωσης των αγροτικών περιοχών στο σύνολό τους.

Με τα νέα δεδομένα, η ΚΑΠ αποτελεί έναν αποδοτικότερο μηχανισμό που εκπληρώνει περισσότερους στόχους μέσα από τον εξορθολογισμό της διάθεσης των διαθέσιμων πόρων. Αξίζει να σημειωθεί ότι παλαιότερα απαιτούνταν τα 2/3 του συνολικού προϋπολογισμού της Ε.Ε. για τις δαπάνες της αγροτικής πολιτικής, ενώ σήμερα απορροφάται ποσό μικρότερο από το ήμισυ του προϋπολογισμού της, ενώ αναμένεται περαιτέρω μείωση στο 1/3 την επόμενη δεκαετία για την επίτευξη των στόχων που θέτει η νέα Κοινή Αγροτική Πολιτική για την περίοδο 2007-2013.

Παράλληλα με τη μείωση του κόστους, γίνεται προσπάθεια για μια συνεκτική και συγκροτημένη πολιτική, που στηρίζει:

- τη διαφοροποίηση,
- την αναδιάρθρωση και
- την ολοκληρωμένη ανάπτυξη των αγροτικών περιοχών και οικονομιών σε όλη την Ε.Ε.

Αποσυνδέοντας την ποσότητα της παραγωγής από τις επιδοτήσεις και κάνοντας στροφή σε στόχους σχετικούς με την ποιότητα, την προστασία του φυσικού περιβάλλοντος και την ασφάλεια των τροφίμων, η αγροτική παραγωγή προσαρμόζεται στους κανόνες και τη ζήτηση των διεθνών αγορών αγροτικών προϊόντων, ο δε αγροτικός πληθυσμός στηρίζεται τόσο από την αγροτική παραγωγή υπό τους νέους όρους όσο και από τις νέες ευκαιρίες για στήριξη του εισοδήματός

του που απορρέουν από την ολοκληρωμένη ανάπτυξη των αγροτικών περιοχών. Με λίγα λόγια, η νέα ΚΑΠ δίνει έμφαση στην προστασία του περιβάλλοντος και την ποιότητα των παραγόμενων προϊόντων, στην τήρηση των κανόνων της αγοράς για τη διάθεσή τους, καθώς και στη στήριξη των αγροτικών περιοχών και του εισοδήματος των αγροτών μέσα από την ολοκληρωμένη ανάπτυξη των περιοχών αυτών (Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 2005).

Διάγραμμα Γ.1 : Στρατηγική προσέγγιση για την παροχή ενίσχυσης περιόδου 2007-2013.

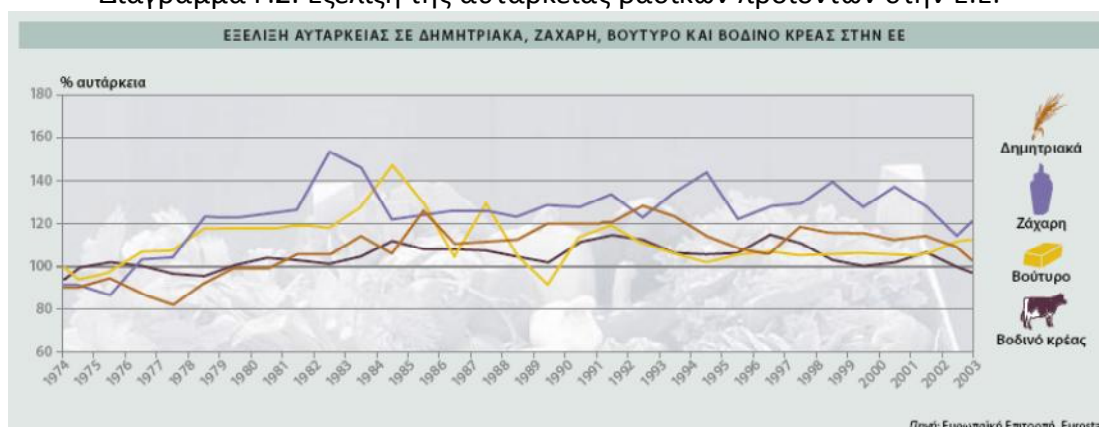

Πηγή: Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 2006

Οι ρίζες της ΚΑΠ βρίσκονται στη Δυτική Ευρώπη της δεκαετίας του '50. Τότε, μετά από τις καταστροφικές συνέπειες του πολέμου, ξεκίνησε η προσπάθεια εξασφάλισης της απαιτούμενης ποσότητας τροφίμων με βασικό στόχο τη βελτίωση της παραγωγικότητας. Η πολιτική αυτή, στα πρώτα της βήματα, στηρίχτηκε στην παροχή επιδοτήσεων και εγγυημένων τιμών των αγροτικών προϊόντων στους παραγωγούς, παρέχοντας κίνητρα για τη στήριξη της παραγωγής. Επιπλέον, στηρίχτηκε στην παροχή οικονομικής βοήθειας με στόχο την αναδιάρθρωση του τομέα μέσα από επενδύσεις. Η πολιτική που ακολουθήθηκε ήταν επιτυχής ως προς την επίτευξη του βασικού στόχου, δηλαδή της αυτάρκειας της παραγωγής. Όμως από την δεκαετία του '80 και μετά η Ε.Ε. καλείται να αντιμετωπίσει μια σειρά από προβλήματα που σχετίζονται με τα τεράστια πλεονάσματα βασικών προϊόντων, μερικά από τα οποία εξάγονταν με τη βοήθεια επιδοτήσεων, ενώ άλλα αποθηκεύονταν ή καταστρέφονταν εντός της Ε.Ε.

Η πολιτική αυτή είχε σαν συνέπεια την τεράστια επιβάρυνση του κοινοτικού προϋπολογισμού, ενώ παράλληλα επηρέαζε αρνητικά τις διεθνείς αγορές, χωρίς να ωφελεί πάντα τους παραγωγούς. Την ίδια περίοδο, ξεκινούσε και ο προβληματισμός για την περιβαλλοντική βιωσιμότητα της γεωργίας, θέμα που συζητήθηκε στη συνδιάσκεψη του Ρίο για το περιβάλλον το 1992. Έτσι λοιπόν, η ΚΑΠ στράφηκε σε νέες κατευθύνσεις και δέχτηκε πολλές σημαντικές αλλαγές κατά τη δεκαετία του '90 (www.ec.europa.eu).

Διάγραμμα Γ.2: Εξέλιξη της αυτάρκειας βασικών προϊόντων στην Ε.Ε.

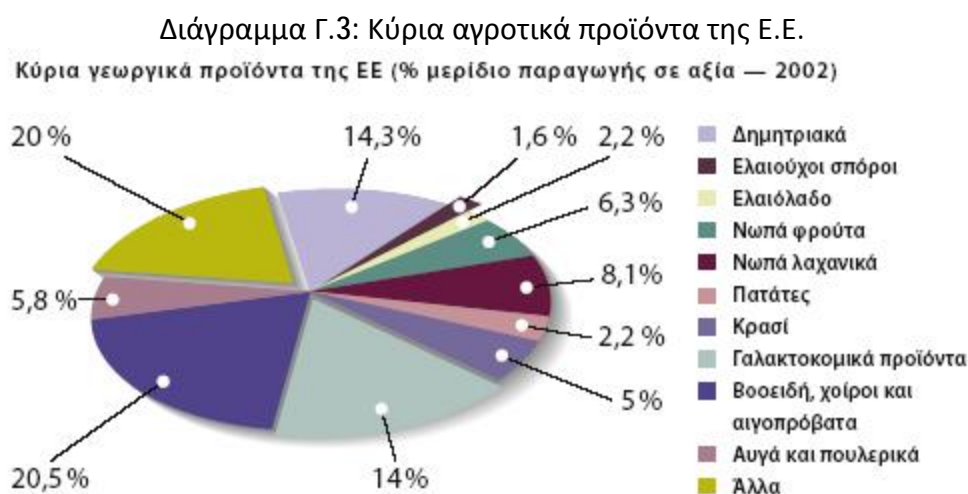
Πηγή: Eurostat,2004

Στη νέα εποχή για την ΚΑΠ υιοθετούνται νέες πολιτικές που στοχεύουν στην εξάλειψη των προβλημάτων που δημιουργήθηκαν από τις πολιτικές που ακολουθήθηκαν στο παρελθόν. Οι πολιτικές αυτές έχουν ως κύριες κατευθύνσεις:

- τη θέσπιση ορίων στην παραγωγή προϊόντων με στόχο τη μείωση των πλεονασμάτων,
- την έμφαση σε μεθόδους αγροτικής παραγωγής φιλικές προς το περιβάλλον, καθώς και
- τη στροφή της αγροτικής παραγωγής στις ανάγκες της αγοράς.

Στο πλαίσιο της νέας ΚΑΠ επιδιώκεται μία ποιοτική στροφή της αγροτικής ανάπτυξης σύμφωνα με την οποία αναδιαρθρώνεται η αγροτική παραγωγή, βελτιώνονται οι μέθοδοι προώθησης και πώλησης των προϊόντων και προωθούνται μια σειρά από πρωτοβουλίες με έμφαση σε θέματα που αφορούν στη βιώσιμη αγροτική ανάπτυξη με σεβασμό προς το περιβάλλον. Επιπρόσθετα, τίθεται πλαφόν

στον προϋπολογισμό για την αγροτική πολιτική της Ένωσης, έτσι ώστε οι δαπάνες να μην ξεφεύγουν σε υψηλότερα από τα προγραμματισμένα επίπεδα. Όμως, η μεγάλη αλλαγή ήρθε το 2003 με μια ουσιαστικότερη μεταρρύθμιση που έφερε νέα πνοή στην αγροτική πολιτική της Ε.Ε. Οι παραγωγοί δεν θα πληρώνονται για να παράγουν απλά τα προϊόντα τους. Η νέα πολιτική λαμβάνει υπόψη τη ζήτηση της αγοράς και αφουγκράζεται τις ανησυχίες καταναλωτών και φορολογούμενων, ενώ την ίδια στιγμή παρέχει στους αγρότες την ελευθερία να παράγουν σύμφωνα με τις ανάγκες της αγοράς (www.ec.europa.eu).

Πηγή: Ευρωπαϊκή Επιτροπή.

Παλαιότερα, το ύψος της επιδότησης συνδεόταν με το μέγεθος της παραγωγής, δηλαδή όσο μεγαλύτερη η παραγωγή τόσο υψηλότερη η επιδότηση. Σήμερα, η κατεύθυνση που υπερισχύει αποδεσμεύει την επιδότηση από την παραγωγή και το κύριο μέρος των ενισχύσεων που θα λαμβάνουν οι παραγωγοί θα είναι ανεξάρτητο από το είδος και την ποσότητα της παραγωγής. Συγχρόνως, πρέπει να τηρούνται συγκεκριμένα πρότυπα στην παραγωγική διαδικασία για την προστασία του περιβάλλοντος, την ασφάλεια των τροφίμων και την καλή μεταχείριση των ζώων. Μάλιστα, όσοι δεν ακολουθούν τα πρότυπα αυτά θα αντιμετωπίζουν κυρώσεις με μείωση των άμεσων κοινοτικών ενισχύσεων. Η αποσύνδεση παραγωγής-επιδότησης αναμένεται να καταστήσει τους αγρότες πιο ανταγωνιστικούς, καθώς θα είναι ελεύθεροι να παράγουν τα πιο επικερδή γι’

αυτούς προϊόντα, ενώ θα λαμβάνουν σταθερά εισοδήματα από την ενίσχυση που θα δεχθούν από τη νέα ΚΑΠ.

Η νέα εποχή για τη χώρα μας στην Κοινή Αγροτική Πολιτική της Ένωσης, ξεκινά ουσιαστικά από την προγραμματική περίοδο 2000-2006, όπου τέθηκαν στόχοι που αφορούσαν στη βελτίωση της ανταγωνιστικότητας της ελληνικής γεωργίας σε συνθήκες όξυνσης του ανταγωνισμού, τη βιώσιμη και ολοκληρωμένη ανάπτυξη της υπαίθρου σε αρμονία με το κοινωνικό και φυσικό περιβάλλον και τη διατήρηση της κοινωνικής συνοχής για το σύνολο του αγροτικού πληθυσμού.

Για την επόμενη προγραμματική περίοδο 2007-2013 έχουν τεθεί οι άξονες, πάνω στους οποίους θα βαδίσει η κοινοτική αγροτική πολιτική. Οι βασικοί αυτοί άξονες στοχεύουν στην αναδιάρθρωση των καλλιεργειών και την ανταγωνιστικότητα των παραγόμενων αγροτικών προϊόντων. Η νέα ΚΑΠ εξασφαλίζει πρακτικά ένα ελάχιστο εγγυημένο εισόδημα, το οποίο λειτουργεί σαν δίκτυ ασφαλείας για το στάδιο της μετάβασης από ένα καθεστώς ισχυρού προστατευτισμού προς την οικονομία της αγοράς. Οι μηχανισμοί της νέας ΚΑΠ προβλέπουν (www.paseges.gr):

- Ενιαία αποδεσμευμένη ενίσχυση
- Τίτλος μεταβιβάσιμος (πώληση) και ενοικιαζόμενος (υπό προϋποθέσεις)
- Πολλαπλή συμμόρφωση
- Διαφοροποίηση
- Πλήρης αποσύνδεση ενισχύσεων

Οι υποχρεώσεις της νέας ΚΑΠ σχετίζονται με το μηχανισμό της πολλαπλής συμμόρφωσης, που αφορά στο περιβάλλον, τα διατροφικά πρότυπα και τη φυτοπροστασία. Προβλέπεται, επίσης, στήριξη της συλλογικής δράσης και ενίσχυση της σύνδεσης με την αγορά. Μέσα από τους διάφορους αγροτικούς συνεταιρισμούς θα αντιμετωπίζονται τα προβλήματα που αφορούν στο κόστος και τη διάθεση των παραγόμενων προϊόντων, με εκσυγχρονισμό και δομικές αλλαγές των συνεταιρισμών, υπηρεσίες υποστήριξης για τους παραγωγούς και δράση σε

συλλογικό επίπεδο. Από τους μηχανισμούς αυτούς προκύπτουν θετικές επιπτώσεις για τον αγροτικό τομέα όπως συγκέντρωση της αγροτικής γης, στήριξη των κατ' επάγγελμα αγροτών, προσέλκυση νέων αγροτών, αλλαγή της υπάρχουσας νοοτροπίας σχετικά με τον αγροτικό τομέα και τις δυσκολίες του, προσανατολισμός προς την αγορά και προσαρμογή της Δημόσιας Διοίκησης στις ανάγκες του αγροτικού τομέα, όπως άλλωστε ορίζεται από την Ε.Ε..

Ωστόσο, προκύπτουν και κάποιες αρνητικές επιπτώσεις από την εφαρμογή της νέας ΚΑΠ, όπως μείωση της αγροτικής παραγωγής και εγκατάλειψη των μη βιώσιμων εκμεταλλεύσεων. Στην Ελλάδα κρίνεται ακόμη ελλιπής η ετοιμότητα της Ελληνικής Διοίκησης να εφαρμόσει τους μηχανισμούς της νέας ΚΑΠ και θεωρείται από πολλούς αναγκαία η απλοποίησή τους. Τα πολυάριθμα μέτρα στήριξης της ευρωπαϊκής γεωργίας μπορούν να ταξινομηθούν σε τρεις ενότητες (Υπουργείο Αγροτικής Ανάπτυξης και Τροφίμων, 2006):

- Ενισχύσεις που στοχεύουν στη στήριξη της ετήσιας γεωργικής παραγωγής και των τιμών των προϊόντων - Πυλώνας 1 της Κοινής Αγροτικής Πολιτικής.
- Ενισχύσεις υπέρ της αγροτικής ανάπτυξης, που στηρίζουν τους παραγωγικούς συντελεστές (γεωργική γη - εργασία – επενδεδυμένο κεφάλαιο) – Πυλώνας 2 της Κοινής Αγροτικής Πολιτικής. Ιδίως τα κίνητρα για τους νέους αγρότες και η πρόωρη συνταξιοδότηση, οι επενδύσεις σε επίπεδο γεωργικής εκμετάλλευσης ή μεταποιητικής βιομηχανίας, τα εγγειοβελτιωτικά έργα κ.ά.
- Ενισχύσεις για τις λιγότερο ευνοημένες περιοχές που αφορούν στην κτηνιατρική νομοθεσία, τη φυτοπροστασία, τη νομοθεσία για τις ζωοτροφές, τη σήμανση των τροφίμων, την επισιτιστική βοήθεια, τις συμφωνίες με τρίτες χώρες κ.ά..

Η μεταρρύθμιση της ΚΑΠ αφορά και στις τρεις παραπάνω ενότητες μέτρων. Η διευρυμένη ενωμένη Ευρώπη των «25» προχωρά σε βασικές αλλαγές της Κοινής Αγροτικής Πολιτικής των κρατών – μελών της, με βασικό στόχο την ανάπτυξη της υπαίθρου και την αειφορία της αγροτικής γης. Η τελευταία μεταρρύθμιση της Κοινής Αγροτικής Πολιτικής ολοκληρώθηκε σε δύο φάσεις (Ιούνιος 2003 κυρίως και Απρίλιος 2004) και συνεχίστηκε αργότερα με την αναθεώρηση των Κοινών

Οργανώσεων Αγοράς της ζάχαρης, των οπωροκηπευτικών και του αμπελοοινικού τομέα.

Πίνακας Γ.5 : Ύψος ενισχύσεων ανά οικονομικό έτος και καθεστώς περιόδου 2000-2006.

	16.10.01-15.10.02	16.10.02-15.10.03	16.10.03-15.10.04	16.10.04-15.10.05	16.10.05-15.10.06
Αροτραία	505.468.293	513.625.569	522.968.446	516.000.809	519.762.729
Ελαιόλαδο-ελιές	558.451.864	534.804.966	560.781.792	464.816.378	617.154.448
Βαμβάκι	569.873.002	656.648.233	640.047.193	726.650.129	693.129.479
Οπωροκηπευτικά	229.891.507	204.610.910	190.195.286	57.161.045	222.352.471
Αμπελοοινικά	16.567.130	21.897.008	17.027.848		
Βόειο	84.339.193	96.283.125	95.452.688	93.623.956	90.817.800
Αιγοπροβείο	131.551.681	254.955.385	251.577.475	249.842.389	242.379.927
Καπνός				363.566.384	314.496.714
Λοιπά Συμβατά Καθεστώτα και Μέτρα Αγροτικής Ανάπτυξης	625.507.503	589.514.488	552.751.242	396.309.292	383.008.752
ΣΥΝΟΛΟ	2.721.650.176	2.872.139.686	2.830.801.974	2.867.970.381	3.083.102.320

Πηγή: Υπουργείο Αγροτικής Ανάπτυξης και Τροφίμων, 2008

Στην πρώτη φάση (Ιούνιος 2003) αποφασίστηκε η αναθεώρηση των Κοινών Οργανώσεων Αγορών των προϊόντων των Βορείων (αροτραία – βόειο κρέας), του αιγοπροβείου κρέατος και η θέσπιση ειδικών καθεστώτων (καρποί με κέλυφος, πριμ ποιότητας σκληρού σιταριού, ενεργειακές καλλιέργειες), ψηφίστηκε δε ο βασικός Κανονισμός 1782/03, που διέπει το νέο καθεστώς, δηλαδή τη δυνατότητα αποσύνδεσης και μερικής σύνδεσης, την πολλαπλή συμμόρφωση και τη διαφοροποίηση.

Στη δεύτερη φάση (Απρίλιος 2004) αποφασίστηκε η αναθεώρηση των Κοινών Οργανώσεων Αγορών των μεσογειακών προϊόντων (βαμβάκι - ελαιόλαδο - καπνός). Τον Ιούνιο του 2005 επανυποβλήθηκαν από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή οι δυσμενείς προτάσεις για τη ζάχαρη, που είχαν πρώτη φορά υποβληθεί τον Ιούλιο του 2004 για να αποσυρθούν στη συνέχεια, λόγω αντιδράσεων των 11 χωρών και της χώρας μας. Ο τομέας των οπωροκηπευτικών, καθώς και ο αμπελοοινικός τομέας αναθεωρήθηκαν το έτος 2006.

Οι αλλαγές αυτές σχεδιάστηκαν με βάση τις σύγχρονες παγκόσμιες απαιτήσεις, ώστε τα ευρωπαϊκά αγροτικά προϊόντα να παραμείνουν ανταγωνιστικά, τόσο στην ευρωπαϊκή, όσο και στη διεθνή αγορά, στηριζόμενα στην ποιότητά τους, χωρίς να νοθεύεται ο ανταγωνισμός. Ταυτόχρονα, μέσω της μεταρρύθμισης καταβάλλεται προσπάθεια, ώστε η άσκηση της αγροτικής δραστηριότητας να

γίνεται με τρόπο που να επιτρέπει την αιεφόρο ανάπτυξη του περιβάλλοντος, την προστασία της δημόσιας υγείας και τη διασφάλιση της υγείας φυτών και ζώων.

Πίνακας Γ.6 : Κοινοτικές εισροές ενισχύσεων περιόδου 2007-2013.

	ΝΕΑ Κ.Α.Π. ΕΝΙΑΙΑ ΕΝΙΣΧΥΣΗ	Ανώτατο Εθνικό Ποσό ενιαίας ενίσχυσης (καν. 118/2005)	Ποιοτικό παρακράτημα
ΑΠΟΣΥΝΔΕΔΕΜΕΝΑ	ΑΙΓΟΠΡΟΒΕΙΟ	252.400.000,00	12.615.000,00
	ΑΠΟΞΗΡΑΜΕΝΕΣ ΖΩΟΤΡΟΦΕΣ	1.100.000,00	0,00
	ΒΑΜΒΑΚΙ	367.500.000,00	0,00
	ΦΑΚΕΣ - ΡΕΒΥΘΙΑ	2.100.000,00	0,00
	ΒΟΕΙΟ Πριμοδότησης σφαγής	89.100.000,00	8.810.000,00
	ΒΟΕΙΟ Π.Ε. - πριμοδότηση δαμαλιδών εκτός ΠΘΑ		
	ΒΟΕΙΟ Ειδική πριμ. ταύρων και θηλ. αγ.		
	ΒΟΕΙΟ Πριμοδότηση εκτατικοποίησης		
	ΒΟΕΙΟ Πριμοδότηση Νήσων	473.234.000,00	47.323.000,00
	ΕΛΑΙΟΛΑΔΟ - ΕΠ. ΕΛΙΑ		
	ΚΑΠΝΟΣ		
	ΕΛΑΙΟΥΧΟΙ		
	ΑΡΑΒΟΣΙΤΟΣ		
	ΑΓΡΑΝΑΠΑΥΣΗ		
	ΠΡΩΤΕΪΝΟΥΧΟΙ		
	ΣΙΤΗΡΑ / ΞΗΡΙΚΑ		
	ΣΚΛΗΡΟ ΣΙΤΑΡΙ		
	ΡΥΖΙ		
	ΖΑΧΑΡΟΤΕΥΤΛΑ		
Υπόλοιπο από στρογγυλοποίηση	845.000,00		
Σύνολο ποσών Αναφοράς	2.153.420.000,00	111.414.000,00	
ΣΥΝΔΕΔΕΜΕΝΑ	ΣΠΟΡΟΙ ΣΠΟΡΑΣ	1.400.000,00	
	ΒΑΜΒΑΚΙ 35%	201.199.900,00	
ΣΥΝΔΕΔΕΜΕΝΑ ΜΕ ΣΥΜΒΑΤΑ ΙΣΧΥΟΥΣΩΝ ΑΚΟΜΗ ΚΟΑ ΚΑΙ ΑΓΡΟΤΙΚΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ	ΟΠΩΡΟΚΗΠΕΥΤΙΚΑ, ΑΜΠΕΛΟΟΙΝΙΚΑ, ΜΙΚΡΑ ΝΗΣΙΑ ΤΟΥ ΑΙΓΑΙΟΥ, ΑΓΡΟΤΙΚΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ, ΕΞΑΓΩΓΙΚΕΣ ΕΠΙΣΤΡΟΦΕΣ, ΔΩΡΕΑΝ ΔΙΑΝΟΜΗ, ΚΛΠ.	396.000.000,00	
ΓΕΝΙΚΟ ΣΥΝΟΛΟ		2.752.019.900,00	

Πηγή: Υπουργείο Αγροτικής Ανάπτυξης και Τροφίμων, 2008

Ο ακρογωνιαίος λίθος της συγκεκριμένης μεταρρύθμισης είναι η αντικατάσταση του συνόλου των ενισχύσεων ανά είδος και ποσότητα με μια ενιαία ενίσχυση που θα καταβάλλεται σταθερά τα επόμενα χρόνια στον παραγωγό και είναι αποσυνδεδεμένη από το είδος της καλλιέργειας και το ύψος της παραγωγής. Σε γενικές γραμμές, η ενιαία αποσυνδεδεμένη ενίσχυση συνδέεται με το ύψος των ενισχύσεων που είχαν εισπραχθεί απ' τους παραγωγούς κατά την τριετία 2000-2002. Προϋπόθεση για την είσπραξή της είναι ο σεβασμός των κοινοτικών οδηγιών σχετικά με τη δημόσια υγεία, την υγεία των φυτών και των ζώων και την προστασία του περιβάλλοντος (Πολλαπλή Συμμόρφωση). Οι ενισχύσεις μειώθηκαν κατά 3% το 2005, 4% το 2006 και αναμένεται να μειωθούν 5% από το 2007 και μετά.

Ωστόσο, επιστρέφονται σε όλους τους δικαιούχους οι μειώσεις που αντιστοιχούν σε ύψος ενισχύσεων μέχρι 5.000 ευρώ (Διαφοροποίηση). Τα υπόλοιπα ποσά μεταφέρονται στον Πυλώνα 2, χρηματοδοτούν δηλαδή προγράμματα αγροτικής ανάπτυξης. Δημιουργείται επίσης, ένα σύστημα παροχής γεωργικών συμβουλών προς τους αγρότες. Για να επιτύχει τους στόχους της η νέα Κοινή Αγροτική Πολιτική έπρεπε να εξασφαλίσει το ύψος των κονδυλίων του κοινοτικού προϋπολογισμού που ήταν απαραίτητα για την περίοδο 2007-2013, ώστε να αποφευχθούν αδιέξοδα όπως αυτό της τελευταίας συνόδου κορυφής και να αναληφθούν νέες πρωτοβουλίες που θα κατέληγαν σε αποφάσεις για τις δημοσιονομικές προοπτικές της Ευρωπαϊκής Ένωσης, μετά και τη νέα διεύρυνσή της με τη Βουλγαρία και τη Ρουμανία. Αποφασίσθηκε, λοιπόν, η ολική αποσύνδεση των ενισχύσεων από την παραγωγή για όλα σχεδόν τα παραγόμενα προϊόντα, ώστε να εξασφαλιστεί το σύνολο των κοινοτικών πόρων και ταυτόχρονα με τη χρήση του παρακρατήματος να δοθούν κίνητρα για ποιοτική και ανταγωνιστική γεωργία.

Οι βασικές διαφορές στη νέα ΚΑΠ σε σχέση με το παλαιότερο καθεστώς εντοπίζονται στα εξής (Υπουργείο Αγροτικής Ανάπτυξης και Τροφίμων, 2006): Στον Πυλώνα 1 έχει αλλάξει πλήρως η φιλοσοφία για την καταβολή των ενισχύσεων. Δεν επιδοτείται πια ο όγκος της παραγωγής, αλλά ο παραγωγός και η γεωργική του εκμετάλλευση. Ενισχύονται ακόμα περισσότερο τα γεωργοπεριβαλλοντικά μέτρα και συνδέεται στενά η καταβολή των επιδοτήσεων στον παραγωγό με την τήρηση συγκεκριμένων όρων «πολλαπλής συμμόρφωσης» και κανόνων «ορθής γεωργικής πρακτικής». Οι αγρότες οφείλουν να τηρούν συγκεκριμένους κοινούς περιβαλλοντικούς κανόνες και πρότυπα της Ε.Ε., που αντικατοπτρίζουν τις προσδοκίες και τις επιθυμίες της κοινωνίας και των πολιτών. Τα πρότυπα αυτά περιλαμβάνουν:

- την προστασία του περιβάλλοντος,
- την ασφάλεια των τροφίμων,
- την προστασία της δημόσιας υγείας και της υγείας των ζώων και των φυτών,
- την καλή μεταχείριση των ζώων και

- τη διατήρηση των εδαφών σε καλή γεωργική και περιβαλλοντική κατάσταση, ακολουθώντας τους κανόνες της ορθής γεωργικής πρακτικής.

Για πρώτη φορά στην ιστορία της ΚΑΠ μέρος των κονδυλίων του Πυλώνα 1 μεταφέρεται και ενισχύει τις δράσεις του Πυλώνα 2, δίνοντας έμφαση, μεγαλύτερη από ποτέ, στα έργα αγροτικής ανάπτυξης στην περιφέρεια των κρατών-μελών της Ε.Ε., δηλαδή στις αγροτικές περιοχές της Ένωσης. Αυτό γίνεται με τον κανόνα της «διαφοροποίησης» κυρίως, αλλά και με ποσά από τους δημοσιονομικούς φακέλους συγκεκριμένων προϊόντων, που μεταφέρονται από τις άμεσες εισοδηματικές ενισχύσεις σε έργα αγροτικής ανάπτυξης. Στη χώρα μας συγκεκριμένα, μεταφέρονται από τον Πυλώνα 1 στον Πυλώνα 2, 126 εκατ. ευρώ από το δημοσιονομικό φάκελο του βαμβακιού και 568,2 εκατ. ευρώ από το δημοσιονομικό φάκελο του καπνού. Τα ποσά της «διαφοροποίησης» συντίθενται από την παρακράτηση των επιδοτήσεων που είναι μεγαλύτερες από 5.000 ευρώ κατά 5% ετησίως. Ο σχεδιασμός για τα έργα αγροτικής ανάπτυξης της Δ' προγραμματικής περιόδου (2007-2013), περιλαμβάνει σε γενικές γραμμές τις παρακάτω δράσεις (Υπουργείο Αγροτικής Ανάπτυξης και Τροφίμων, 2006):

- Μέτρα βελτίωσης της ανταγωνιστικότητας του γεωργικού και δασοκομικού τομέα.
- Μέτρα που αποσκοπούν στην προαγωγή της γνώσης και στη βελτίωση του ανθρώπινου δυναμικού με εγκατάσταση νέων γεωργών στις αγροτικές περιοχές, πρόωρη συνταξιοδότηση, επαγγελματική κατάρτιση και παροχή συμβουλευτικών υπηρεσιών.
- Μέτρα που αποσκοπούν στην αναδιάρθρωση και ανάπτυξη του φυσικού δυναμικού και στην προαγωγή της καινοτομίας, με εκσυγχρονισμό των γεωργικών εκμεταλλεύσεων, παραγωγή νέων προϊόντων, καταβολή αποζημιώσεων σε περιπτώσεις φυσικών καταστροφών κ.ά.
- Μέτρα που σκοπεύουν στη βελτίωση της ποιότητας της γεωργικής παραγωγής και των προϊόντων, με υιοθέτηση συστημάτων βελτίωσης της ποιότητας, καθιέρωση και υλοποίηση προτύπων, δράσεις ενημέρωσης και προώθησης των αγροτικών προϊόντων.

- Βελτίωση του περιβάλλοντος και της υπαίθρου.
- Μέτρα που αποσκοπούν στην αειφορική χρήση της γης, όπως ενισχύσεις σε γεωργούς ορεινών, μειονεκτικών περιοχών, περιοχών Natura 2000, γεωργοπεριβαλλοντικές ενισχύσεις (νιτρορύπανση - κατασκευή αναβαθμίδων) και ενισχύσεις για την καλή διαβίωση των ζώων.
- Μέτρα που αποσκοπούν στην αειφορική χρήση της δασικής γης, με δασώσεις και δασοπεριβαλλοντικές ενισχύσεις.
- Ποιότητα ζωής στις αγροτικές περιοχές και διαφοροποίηση της αγροτικής οικονομίας.
- Μέτρα για τη διαφοροποίηση της αγροτικής οικονομίας, όπως ενθάρρυνση τουριστικών δραστηριοτήτων (αγροτουρισμός) και αγροβιοτεχνίας, δημιουργία και ανάπτυξη πολύ μικρών επιχειρήσεων.
- Μέτρα για τη βελτίωση της ποιότητας ζωής στις αγροτικές περιοχές, που περνούν μέσα από την ανακαίνιση και ανάπτυξη χωριών, διατήρηση και αναβάθμιση της αγροτικής μας κληρονομιάς.
- Μέτρα για την κατάρτιση και πληροφόρηση των οικονομικών φορέων της περιοχής στόχου και για την απόκτηση δεξιοτήτων.
- Δράσεις τύπου Leader με μέτρα ανταγωνιστικότητας, μέτρα περιβάλλοντος και προγράμματα ανάπτυξης αγροτικού χώρου

Επιπλέον, καταρτίστηκαν στελέχη των Νομαρχιών και των Ο.Τ.Α. και συμβούλων τοπικής ανάπτυξης και δημιουργήθηκαν δομές επαγγελματικής κατάρτισης και παροχής συμβουλευτικών υπηρεσιών. Τα σημεία άμεσης εμπλοκής της Νομαρχιακής και Τοπικής Αυτοδιοίκησης στο πρόγραμμα Αγροτικής Ανάπτυξης 2007-2013, αφορούν σε διάφορα μέτρα, όπως: βελτίωση της οικονομικής αξίας των δασών, αποκατάσταση του δασοκομικού δυναμικού και εισαγωγή δράσεων πρόληψης, βελτίωση και ανάπτυξη της υποδομής που σχετίζεται με την προσαρμογή της γεωργίας και της δασοκομίας, στρατηγικές τοπικής ανάπτυξης, ενθάρρυνση τουριστικών δραστηριοτήτων, ανακαίνιση και ανάπτυξη χωριών,

διατήρηση και αναβάθμιση της αγροτικής κληρονομιάς κ.α. Σημαντικότατος είναι ο ρόλος της Νομαρχιακής και Τοπικής Αυτοδιοίκησης στην εφαρμογή των Μέτρων του Προγράμματος με τη μεγαλύτερη οικονομική και αναπτυξιακή βαρύτητα, τα οποία συγκεντρώνουν τη μερίδα του λέοντος του συνολικού προϋπολογισμού του Προγράμματος, όπως: εγκατάσταση νέων γεωργών, πρόωρη συνταξιοδότηση γεωργών και γεωργικών εργατών, εκσυγχρονισμός γεωργικών εκμεταλλεύσεων, αύξηση της αξίας των γεωργικών και δασοκομικών προϊόντων, ενισχύσεις για φυσικά μειονεκτήματα στους γεωργούς ορεινών περιοχών, γεωργοπεριβαλλοντικές ενισχύσεις κ.ά.

Η βασική πηγή χρηματοδότησης της ΚΑΠ είναι το Ευρωπαϊκό Γεωργικό Ταμείο Προσανατολισμού και Εγγυήσεων (ΕΓΤΠΕ ή FEOGA) που ιδρύθηκε το 1962 και έχει δύο σκέλη:

- το Τμήμα Εγγυήσεων, δηλαδή την προσφορά εγγυήσεων για την ομαλή λειτουργία των αγορών των γεωργικών προϊόντων και
- το Τμήμα Προσανατολισμού, δηλαδή του προσανατολισμού της διάρθρωσης της γεωργίας προς τις επιθυμητές κατευθύνσεις.

Το Τμήμα Εγγυήσεων αντιστοιχεί προς την πολιτική τιμών και συναφών μέτρων της ΚΑΠ και το Τμήμα Προσανατολισμού προς τη διαρθρωτική-περιφερειακή πολιτική.

Οι τομείς παρέμβασης της νέας Κ.Α.Π.

Στην παρούσα ενότητα παρουσιάζονται οι τομείς παρέμβασης της νέας ΚΑΠ για τον Ελλαδικό χώρο και αφορούν στη γεωργία, την κτηνοτροφία και την αλιεία, με παρουσίαση των επιμέρους παρεμβάσεων ανά τομέα.

Γεωργία – Κτηνοτροφία

- Επενδύσεις στις γεωργικές εκμεταλλεύσεις

Στόχος του προγράμματος αυτού είναι η ενθάρρυνση των επενδύσεων στις γεωργικές εκμεταλλεύσεις για τη βελτίωση της ανταγωνιστικότητάς τους και τη βελτίωση της οικονομικής κατάστασης των γεωργών και των οικογενειών τους. Δικαιούχοι του προγράμματος μπορούν να είναι φυσικά πρόσωπα (ιδιώτες), νομικά πρόσωπα (εταιρείες) και συνεργαζόμενες εκμεταλλεύσεις. Το ποσοστό ενίσχυσης είναι μέχρι 55% του συνολικού κόστους. Αναλυτικότερα το πρόγραμμα περιλαμβάνει: επενδύσεις στις γεωργικές εκμεταλλεύσεις - ενδείξεις οικονομικής βιωσιμότητας (σχέδια βελτίωσης), επενδύσεις στις μικρές γεωργικές εκμεταλλεύσεις (σχέδια βελτίωσης) και δημιουργία Πρότυπων Αγροκτημάτων.

- Μεταποίηση και εμπορία γεωργικών προϊόντων

Το πρόγραμμα αφορά στην ενίσχυση των επενδύσεων για τη μεταποίηση και την εμπορία γεωργικών προϊόντων της ζωικής και φυτικής παραγωγής με στόχο την προστασία της Δημόσιας Υγείας και του Περιβάλλοντος, καθώς και τη διασφάλιση της ποιότητας των παραγόμενων προϊόντων. Οι φορείς που μπορούν να ενταχθούν στο πρόγραμμα είναι: ατομικές επιχειρήσεις, νομικά πρόσωπα Ιδιωτικού Δικαίου (ΟΕ, ΕΠΕ, ΑΕ), αλλά και οργανισμοί τοπικής Αυτοδιοίκησης και οι επιχειρήσεις τους. Οι τομείς οι οποίοι μπορούν να ενισχυθούν μέσω του Προγράμματος είναι: η ζωική παραγωγή (κρέας, γάλα, πουλερικά, μέλι, ζωοτροφές) και η φυτική παραγωγή (δημητριακά, ρύζι, αραβόσιτος, οπωροκηπευτικά, ελαιόλαδο, οίνος, αρωματικά φυτά, άνθη, ζάχαρη και καπνός). Το ποσοστό επιδότησης ανέρχεται έως το 50% του συνολικού κόστους.

- Νέοι Αγρότες

Στόχος του προγράμματος είναι η προσέλκυση νέων για μόνιμη εγκατάσταση στην ελληνική ύπαιθρο και η ενθάρρυνσή τους να ασχοληθούν με τη γεωργία με σκοπό την ανανέωση του αγροτικού πληθυσμού. Το πρόγραμμα αφορά σε νέες ηλικιακά ομάδες, που δεν έχουν συμπληρώσει το 40ο έτος της ηλικίας τους και επιθυμούν να ασχοληθούν για πρώτη φορά επαγγελματικά με γεωργικές δραστηριότητες σε δική τους γεωργική εκμετάλλευση. Περιλαμβάνει τις ακόλουθες ενισχύσεις: εφάπαξ πριμοδότηση πρώτης εγκατάστασης νέων γεωργών, παρέχει δηλαδή οικονομικά κίνητρα με τη μορφή της άμεσης επιχορήγησης, που μπορεί να

φτάσει στο ποσό των 25.000 ευρώ, αλλά και χαμηλότοκο δάνειο για την αντιμετώπιση των δαπανών πρώτης εγκατάστασης.

- Προγράμματα Ανάπτυξης Αγροτικού Χώρου

Σκοπός του προγράμματος είναι η οικονομική, κοινωνική και πολιτιστική αναβάθμιση της υπαίθρου με στόχο την οικονομική της αυτοδυναμία, την προστασία του περιβάλλοντος και τη διάσωση και διαφύλαξη των στοιχείων της πολιτιστικής κληρονομιάς. Αφορά σαφώς προσδιορισμένες περιοχές που επιλέγονται με βάση τα εξής κριτήρια: το χαρακτηρισμό τους ως ορεινές ή μειονεκτικές, τη μεγάλη σημασία του πρωτογενή τομέα για την τοπική οικονομία, την πληθυσμιακή τους συρρίκνωση και την απόσταση από μεγάλα αστικά κέντρα.

- Εξισωτικές Αποζημιώσεις

Είναι γνωστό ότι οι γεωργικές εκμεταλλεύσεις των ορεινών και μειονεκτικών περιοχών δίνουν χαμηλό εισόδημα στον παραγωγό εξαιτίας των μόνιμων φυσικών αντιξοοτήτων των περιοχών αυτών, όπως μεγάλα υψόμετρα, απότομες κλίσεις, μικρή βλαστική περίοδος, πτωχά - υποβαθμισμένα εδάφη, κτλ. Το γεγονός αυτό, σε συνδυασμό με την απουσία εναλλακτικών πηγών απασχόλησης, δημιουργεί σοβαρά προβλήματα για την παραμονή των κατοίκων στις περιοχές αυτές και για τη συνέχιση της άσκησης γεωργικών δραστηριοτήτων.

Σκοπός του μέτρου είναι να αμβλύνει την κατάσταση αυτή, αντισταθμίζοντας ένα μέρος της απώλειας εισοδήματος με τη χορήγηση ετησίως εξισωτικής αποζημίωσης στους γεωκτηνοτρόφους, μόνιμους κατοίκους των περιοχών αυτών και σε μετακινούμενους κτηνοτρόφους. Δικαιούχοι του μέτρου μπορούν να κριθούν φυσικά και νομικά πρόσωπα που πληρούν τις παρακάτω προϋποθέσεις: είναι γεωργοί, νόμιμοι κάτοχοι και αρχηγοί γεωργικής εκμετάλλευσης, είναι μόνιμοι κάτοικοι ορεινών ή μειονεκτικών ή με ειδικά προβλήματα περιοχών ή είναι μετακινούμενοι κτηνοτρόφοι, είναι ενήλικα άτομα που δεν έχουν υπερβεί το 65ο έτος της ηλικίας τους. Επίσης, πρέπει να κατέχουν και να εκμεταλλεύονται τουλάχιστον 20 στρέμματα χρησιμοποιούμενης γεωργικής έκτασης (περιλαμβανομένης και αυτής των βοσκοτόπων) και τα οικογενειακά

εξωγεωργικά εισοδήματα τους δεν πρέπει να υπερβαίνουν το εισόδημα που ορίζεται με απόφαση του Υπουργού Αγροτικής Ανάπτυξης και Τροφίμων.

Το συνολικό ετήσιο ποσό της εξισωτικής αποζημίωσης που μπορεί να χορηγηθεί κατά περιοχή και δικαιούχο εξαρτάται από τον αριθμό των στρεμμάτων που κατέχει και αξιοποιεί σε ορεινές, μειονεκτικές και με ειδικά προβλήματα περιοχές, το είδος της εκμετάλλευσης (π.χ. τα αρωματικά φυτά έχουν μεγαλύτερη ενίσχυση από άλλες καλλιέργειες), εάν ανήκουν στο καθεστώς νέων Γεωργών ή αν είναι διάδοχοι πρόωρης συνταξιοδότησης, εάν είναι βιώσιμες οι εκμεταλλεύσεις τους, εάν έχουν επαγγελματική κατάρτιση και επιμόρφωση οι νέοι γεωργοί, εάν είναι οι δικαιούχοι κάτοικοι ορεινών περιοχών και δύναται να φτάσει στις ορεινές περιοχές μέχρι 5.500 ευρώ ανά δικαιούχο και στις μειονεκτικές περιοχές τα 5.000 ευρώ (Υπουργείο Αγροτικής Ανάπτυξης και Τροφίμων, 2007).

- Εφαρμογή και Τήρηση Προτύπων

Ηλεκτρονική Σήμανση Αιγοπροβάτων

Η προμήθεια και η τοποθέτηση του σχετικού εξοπλισμού (ηλεκτρονικών πομποδεκτών, συσκευών ανάγνωσης, ηλεκτρονικών υπολογιστών), η οποία επιβάλλεται στον κάτοχο αιγοπροβάτων από τον Κανονισμό 21/2004, από την 1/1/2008, προκαλεί μια σημαντική δαπάνη για τον κάτοχο της εκμετάλλευσης και συνεπώς μια σημαντική απώλεια του εισοδήματός του. Σκοπός του μέτρου είναι η κάλυψη της απώλειας του εισοδήματος του παραγωγού, με μια εφάπαξ ενίσχυση, την οποία θα λάβει μετά την πρώτη τοποθέτηση της ηλεκτρονικής σήμανσης στο κοπάδι του.

Στο πρόγραμμα μπορούν να ενταχθούν οι κάτοχοι εκμεταλλεύσεων αιγοπροβάτων, οι οποίοι θα πρέπει να προβούν στην εφαρμογή ηλεκτρονικής σήμανσης στα ζώα της εκμετάλλευσής τους. Η ενίσχυση χορηγείται ετησίως με τη μορφή κατ' αποκοπή ενίσχυσης, η οποία μειώνεται προοδευτικά σε ισόποσες δόσεις. Το συνολικό ποσό της ενίσχυσης δεν μπορεί να υπερβεί το ποσό των 3.000 ευρώ ετησίως ανά εκμετάλλευση στο πλαίσιο εφαρμογής του εν λόγω προτύπου.

Χρήση Υπηρεσιών Συμβούλων στον Τομέα της Γεωργίας

Στα πλαίσια του μέτρου αυτού οι αγρότες θα ενισχύονται για τις δαπάνες που καταβάλλουν για χρήση υπηρεσιών συμβούλου για την εφαρμογή των κανονιστικών προτύπων - πολλαπλή συμμόρφωση. Το μέτρο θα αρχίσει να εφαρμόζεται μετά τη δημιουργία - εγκαθίδρυση των Υπηρεσιών του Επιχειρησιακού Προγράμματος Αγροτικής Ανάπτυξης - Ανασυγκρότησης της Υπαίθρου.

- Ποιότητα Τροφίμων

 - Συμμετοχή σε Καθεστώτα Ποιότητας Τροφίμων

Στα πλαίσια του μέτρου αυτού θα χορηγείται ενίσχυση στους παραγωγούς, οι οποίοι συμμετέχουν οικειοθελώς σε Κοινωνικά προγράμματα βελτίωσης της ποιότητας προϊόντων που προορίζονται για ανθρώπινη κατανάλωση. Η ενίσχυση καταβάλλεται στους δικαιούχους για 5 έτη υπό τη μορφή ετήσιας ενίσχυσης, η οποία δεν μπορεί αθροιστικά για το σύνολο των καθεστώτων ποιότητας του παρόντος μέτρου, να υπερβεί τα 3.000 ευρώ ανά εκμετάλλευση.

 - Καθεστώς ενίσχυσης για την Προώθηση Προϊόντων Ποιότητας

Στα πλαίσια του μέτρου αυτού δίνεται ενίσχυση σε Ενώσεις Παραγωγών που πληρούν τις προϋποθέσεις του Άρθρου 23 του Καν.817/04 και οι οποίες αποβλέπουν στην ενημέρωση των καταναλωτών και την προώθηση γεωργικών προϊόντων ή ειδών διατροφής. Το συνολικό ύψος των ενισχύσεων περιορίζεται στο 70% των επιλέξιμων δαπανών (Υπουργείο Αγροτικής Ανάπτυξης και Τροφίμων, 2007).

Αλιεία

- Αλιεία Εσωτερικών Υδάτων

Στόχος του προγράμματος είναι η ανανέωση και ο εκσυγχρονισμός του αλιευτικού στόλου των λιμνών και των λιμνοθαλασσών. Το πρόγραμμα απευθύνεται σε φυσικά ή νομικά πρόσωπα, πλοιοκτήτες σκαφών αλιείας εσωτερικών υδάτων που προβαίνουν σε αντικατάσταση ή εκσυγχρονισμό. Περιλαμβάνει κυρίως δύο δράσεις: την κατασκευή νέων σκαφών σε αντικατάσταση

των παλαιών και τον εκσυγχρονισμό των νέων σκαφών. Το ποσοστό ενίσχυσης φτάνει έως το 40% του συνολικού κόστους.

– Μεταποίηση και Εμπορία Αλιευτικών Προϊόντων

Στόχος του προγράμματος είναι η βελτίωση της ποιότητας των προϊόντων αλιείας και υδατοκαλλιέργειας, καθώς και η ενίσχυση της ανταγωνιστικότητας των επιχειρήσεων μεταποίησης και εμπορίας των αλιευτικών προϊόντων. Το πρόγραμμα απευθύνεται σε φυσικά ή νομικά πρόσωπα, συλλογικούς φορείς και οργανώσεις και φορείς της Τοπικής Αυτοδιοίκησης. Περιλαμβάνει την κατασκευή νέων επιχειρήσεων μεταποίησης και εμπορίας αλιευτικών προϊόντων, τον εκσυγχρονισμό και τη βελτίωση υφισταμένων επιχειρήσεων, αλλά και την ανάπτυξη νέων προϊόντων και τη βελτίωση της ποιότητας του περιβάλλοντος. Το ποσοστό επιδότησης μπορεί να φτάσει έως 60% του επιλέξιμου κόστους.

– Υδατοκαλλιέργειες

Στόχος του προγράμματος είναι ο εκσυγχρονισμός και η αναδιοργάνωση των επιχειρήσεων του τομέα με σκοπό την αναβάθμιση της ποιότητας των παραγόμενων προϊόντων. Το πρόγραμμα απευθύνεται σε φυσικά ή νομικά πρόσωπα και ενώσεις τους, συλλογικούς φορείς, συνεταιρισμούς, οργανώσεις και φορείς της τοπικής Αυτοδιοίκησης. Περιλαμβάνει την ίδρυση, τον εκσυγχρονισμό ή τη μετεγκατάσταση μονάδων υδατοκαλλιέργειας. Το ποσοστό επιδότησης μπορεί να φτάσει ως 55% του συνολικού κόστους.

– Κοινωνικοοικονομικά μέτρα

Στόχος του προγράμματος είναι η στήριξη των εργαζομένων στον κλάδο της αλιείας και η ανανέωση των ανθρώπινου δυναμικού. Το πρόγραμμα απευθύνεται σε επαγγελματίες αλιείς με συγκεκριμένα χαρακτηριστικά ανά περίπτωση. Περιλαμβάνει δράσεις όπως: πρόωρη συνταξιοδότηση αλιέων, πριμοδότηση για δημιουργία δραστηριοτήτων πέραν από τις αλιευτικές, πριμοδότηση στους νέους αλιείς και οικονομικά κίνητρα για απόσυρση αλιευτικών σκαφών.

Χρηματοδοτική ενίσχυση των γεωργικών εκμεταλλεύσεων

Η Κοινή Αγροτική Πολιτική (ΚΑΠ) η οποία αποτελεί την πιο ολοκληρωμένη από τις πολιτικές της Ε.Ε διαπιστώθηκε ότι συγκεντρώνει το ενδιαφέρον της κοινωνίας, όπως απέδειξε η δημόσια διαβούλευση που διοργάνωσε η Ευρωπαϊκή Επιτροπή η οποία προκειμένου να διαμορφώσει την ανακοίνωση της προς το Συμβούλιο, το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και την Ευρωπαϊκή και Κοινωνική Επιτροπή για το μέλλον της ΚΑΠ κάλεσε όλους τους ενδιαφερόμενους πολίτες και οργανισμούς της ΕΕ σε δημόσιο διάλογο για το μέλλον, τις αρχές και τους στόχους της ΚΑΠ. Ο δημόσιος διάλογος κατέδειξε ότι πάνω από το 90% των ευρωπαϊών πολιτών θεωρούν ότι η γεωργία είναι σημαντική για το μέλλον και ότι η ΚΑΠ πρέπει να παραμείνει μια ισχυρή κοινή πολιτική που θα οικοδομείται γύρω από τους δύο πυλώνες της. Επίσης πάνω από το 90% των Ευρωπαίων πολιτών επιθυμούν η γεωργία να τους παρέχει ασφαλή, υγιή και καλής ποιότητας τρόφιμα, να προστατεύει τα τοπία και να συμβάλλει στην ανάπτυξη της οικονομίας.

Στην Ανακοίνωση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής για το Μέλλον της ΚΑΠ, η οποία δημοσιεύθηκε στις 18.11.2010 περιλαμβάνονται θέματα τα οποία χρήζουν ιδιαίτερου ενδιαφέροντος για την χώρα μας, με αλλαγές μείζονος σημασίας στις επιμέρους πολιτικές που εφαρμόστηκαν τα τελευταία χρόνια. Σύμφωνα λοιπόν με την Ανακοίνωση, η μεταρρύθμιση της ΚΑΠ πρέπει να συνεχίσει να προωθεί τη μεγαλύτερη ανταγωνιστικότητα, την αποδοτικότερη χρήση των πόρων των φορολογουμένων και να εφαρμόζει αποτελεσματικότερη δημόσια πολιτική σχετικά με την ασφάλεια των τροφίμων, το περιβάλλον, την αλλαγή του κλίματος και την κοινωνική και εδαφική ισορροπία. Στόχος της μεταρρύθμισης αυτής είναι να καταστεί ο ευρωπαϊκός κλάδος της γεωργίας δυναμικότερος, ανταγωνιστικότερος και να ανταποκρίνεται καλύτερα στο όραμα της Ευρώπης για το 2020 που προβλέπει την ενίσχυση της βιώσιμης ανάπτυξης, της έξυπνης ανάπτυξης και της ανάπτυξης χωρίς αποκλεισμούς.

Ο κ Dacian Cioloș, μέλος της Ευρωπαϊκής Επιτροπής αρμόδιος σε θέματα Γεωργίας και Αγροτικής Ανάπτυξης, υπογράμμισε τη σημασία και την ανάγκη να καταστεί η ΚΑΠ «πιο πράσινη, πιο δίκαιη, πιο αποδοτική και πιο αποτελεσματική».

Τόνισε δε ότι δεν αφορά μόνο τους γεωργούς αλλά και όλους τους πολίτες της ΕΕ – ως καταναλωτές και ως φορολογούμενους. Είναι επομένως σημαντικό να διαμορφωθεί η πολιτική για τη γεωργία , κατά τρόπο ώστε, να είναι πιο κατανοητή στο ευρύ κοινό και να αναδεικνύει τα δημόσια οφέλη που οι γεωργοί προσφέρουν στο κοινωνικό σύνολο. Η ευρωπαϊκή γεωργία χρειάζεται όχι μόνο να είναι οικονομικά ανταγωνιστική αλλά και περιβαλλοντικά ανταγωνιστική».

Τρεις είναι οι στόχοι της μελλοντικής ΚΑΠ:

Η βιώσιμη παραγωγή προϊόντων , για να συμβάλλει στις προσόδους των γεωργικών εκμεταλλεύσεων και να περιορίσει την μεταβλητότητά τους, να βελτιώσει την ανταγωνιστικότητα του αγροτικού τομέα και να αντισταθμίσει τα προβλήματα παραγωγής στις περιοχές με ειδικά μειονεκτήματα προς αποφυγή της εγκατάλειψης.

Η βιώσιμη διαχείριση των φυσικών πόρων για να εγγυηθεί βιώσιμες πρακτικές παραγωγής και να εξασφαλίσει περιβαλλοντικά δημόσια αγαθά, να ενθαρρύνει την πράσινη παραγωγή μέσω της καινοτομίας που απαιτεί νέες τεχνολογίες, νέα προϊόντα και νέες διαδικασίες παραγωγής και να ακολουθήσει τις ενέργειες μετριασμού των επιπτώσεων της αλλαγής κλίματος .

Η Ισορροπημένη περιφερειακή ανάπτυξη για να στηρίξει την αγροτική απασχόληση και διατήρηση της κοινωνικής δομής των αγροτικών περιοχών, να βελτιώσει την αγροτική οικονομία και να προωθήσει τη διαφοροποίηση για να επιτρέψει στους τοπικούς φορείς να απελευθερώσουν το δυναμικό τους, να καταστήσει δυνατή τη διαρθρωτική ποικιλομορφία στα συστήματα καλλιέργειας και να βελτιώσει τις συνθήκες στα μικρά αγροκτήματα ώστε να αναπτύχθούν οι τοπικές αγορές. Για να επιτευχθούν οι στόχοι αυτοί, η μελλοντική ΚΑΠ πρέπει να κατανεμηθεί δικαιότερα όσον αφορά στον πρώτο πυλώνα και να εστιάζει περισσότερο στην ανταγωνιστικότητα, στην καινοτομία , στην αλλαγή του κλίματος και στο περιβάλλον όσον αφορά τον δεύτερο πυλώνα.

Το μελλοντικό σχέδιο βασίζεται στη δομή των δύο Πυλώνων, όπως η συντριπτική άποψη εκφράστηκε στη δημόσια συζήτηση και η οποία σαφώς ευνοείται από το Συμβούλιο και το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο.

Η αναθεωρημένη ΚΑΠ σύμφωνα με την πρόσφατη ανακοίνωση περιλαμβάνει ένα σύστημα σύγκλισης για να γεφυρώσει αυτές τις διαφορές και να προωθήσει μια δικαιότερη κατανομή των οικονομικών ενισχύσεων. Η εξισορρόπηση της στήριξης είναι ένα σημαντικό στοιχείο της μεταρρύθμισης και στοχεύει σε μια αποτελεσματικότερη χρήση των δημοσιονομικών πόρων μέσω πιο δίκαιων και καλλίτερα στοχοθετημένων άμεσων πληρωμών. Η σύγκλιση αυτή θα επιτευχθεί σταδιακά, για όλα τα κράτη μέλη με άμεσες ενισχύσεις κάτω από το 90% του μέσου όρου της ΕΕ-27 για τα οποία θα αυξηθούν οι στρεμματικές ενισχύσεις, ώστε η απόκλιση που παρουσιάζει η σημερινή τους θέση από το όριο αυτό του 90%, να κλείσει κατά 33%. Αυτή η σύγκλιση θα χρηματοδοτηθεί αναλογικά από όλα τα κράτη μέλη που λαμβάνουν στρεμματικές ενισχύσεις πάνω από το μέσο κοινοτικό όρο. Αυτή η προσέγγιση αποτελεί θετική εξέλιξη για τη χώρα μας, υπό την έννοια ότι τα μέχρι τώρα συζητούμενα σενάρια, που προέβλεπαν κάλυψη του 100% της διαφοράς σε σχέση με το 80-85% του μέσου όρου της ΕΕ των 27, είναι δυσμενέστερα.

Στη βασική εισοδηματική στήριξη (δικαιώματα ενίσχυσης) θα καταβάλλεται μέσω της χορήγησης μιας βασικής αποσυνδεδεμένης άμεσης ενίσχυσης που θα παρέχει ένα ομοιόμορφο επίπεδο υποχρεωτικής στήριξης σε όλους τους αγρότες σε ένα κράτος μέλος ή σε μία περιοχή, με υποχρεώσεις πολλαπλής συμμόρφωσης ώστε να διασφαλίζεται ένα επίπεδο παροχής δημοσίων αγαθών και ταυτόχρονα να νομιμοποιείται η ύπαρξή της στους πολίτες της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Η νέα αυτή δομή θα περιλαμβάνει μια βασική συνιστώσα (βασική ελάχιστη ενίσχυση) η οποία θα είναι κοινή σε κάθε περιφέρεια ή σε επίπεδο χώρας, όπως αυτή θα οριστεί σε κάθε κράτος μέλος. Δηλαδή, πιο απλά, οι γεωργοί μιας περιφέρειας θα λάβουν την ίδια βασική ενίσχυση ανεξάρτητα της καλλιέργειας την οποία διατηρούν, του κόστους αυτής, της ενίσχυσης που έπαιρναν με την τρέχουσα Κ.Α.Π κ.λ.π. Αυτό σημαίνει ότι θα υπάρξει μεταφορά πόρων όχι μόνο μεταξύ των δικαιούχων γεωργών αλλά και μεταξύ τομέων οι οποίοι για διάφορους λόγους επιδοτούνταν με

υψηλές επιδοτήσεις σε τομείς που είχαν χαμηλότερη ενίσχυση εντός της ίδιας περιφέρειας.

Οι στόχοι της μελλοντικής πολιτικής Αγροτικής Ανάπτυξης περιλαμβάνονται στους κεντρικούς στόχους της ΚΑΠ (ανταγωνιστικότητα της γεωργίας, βιώσιμη διαχείριση φυσικών πόρων και ισόρροπη εδαφική ανάπτυξη). Η Επιτροπή αναγνώρισε ως θέματα κλειδιά για την εφαρμογή της πολιτικής για την Αγροτική Ανάπτυξη τα ακόλουθα:

- Περιβάλλον, κλιματική αλλαγή και καινοτομία
- Καλύτερη συνοχή με άλλες πολιτικές της Ε.Ε.
- Πιο αποτελεσματικούς μηχανισμούς υλοποίησης
- Διαχείριση κινδύνων
- Ενδυνάμωση και απλοποίηση πολιτικών ποιότητας και προώθησης
- Αναθεώρηση κριτηρίων κατανομής πόρων

Στην ανακοίνωση προτείνεται να ενισχυθεί η συνοχή μεταξύ της αγροτικής ανάπτυξης και άλλων πολιτικών και να προβλεφθεί ένα κοινό πλαίσιο στρατηγικής με τα άλλα διαρθρωτικά Ταμεία της ΕΕ (Περιφερειακό, Συνοχής) Η πολιτική Αγροτικής Ανάπτυξης θα ακολουθεί τις ίδιες προϋποθέσεις που διέπουν τις υπόλοιπες προτεραιότητες της στρατηγικής για την Ευρώπη 2020. Κάθε ΚΜ, στο πλαίσιο της εταιρικής σχέσης θα συμπράττει με την Επιτροπή μέσω μιας συνολικής σύμβασης, που θα επιτρέπει την ολοκληρωμένη προσέγγιση των προτεραιοτήτων κάθε κράτους μέλους. Οι συμβάσεις αυτές, θα έχουν άμεση σύνδεση και συνοχή με τους στόχους της στρατηγικής «Ευρώπη 2020» και με τα Εθνικά Προγράμματα Μεταρρύθμισης. Οι συμβάσεις αυτές θα καθορίζουν μια ολοκληρωμένη στρατηγική για την περιφερειακή ανάπτυξη που θα υποστηρίζεται από όλα τα συναφή κοινοτικά διαρθρωτικά ταμεία, συμπεριλαμβανομένου και του ΕΓΤΑΑ. Η υλοποίηση των πολιτικών θα βασίζεται σε συμφωνημένους δείκτες, θα είναι εστιασμένη στα αποτελέσματα και θα υπόκειται σε ένα αριθμό προϋποθέσεων.

Ως προς το συσχετισμό της πολιτικής αγροτικής ανάπτυξης με τις ευρωπαϊκές πολιτικές για τη συνοχή και την περιφερειακή ανάπτυξη και τις άλλες πολιτικές, πιστεύουμε ότι οι σημερινοί στρατηγικοί άξονες του ΠΑΑ που χρηματοδοτούνται από το Ευρωπαϊκό Γεωργικό Ταμείο Αγροτικής Ανάπτυξης (ΕΓΤΑΑ) πρέπει να παραμείνουν ως αυτοτελές και διακριτό κομμάτι της ΚΑΠ, καθώς οι όποιες συμπλοκές και επικαλύψεις με τις άλλες πολιτικές θα αποδυναμώσουν τους κεντρικούς στόχους και θα μειώσουν την αποτελεσματικότητα της ευρωπαϊκής αγροτικής πολιτικής, που κερδίζει δύναμη και συνεκτικότητα από την συνέργια των δύο πυλώνων της. Οι γενικότερες αναπτυξιακές υποδομές στην ύπαιθρο ανήκουν στη δράση των υπόλοιπων ευρωπαϊκών διαρθρωτικών πολιτικών, με τις οποίες συμφωνούμε ότι πρέπει να υπάρχει συνέργεια στο στρατηγικό σχεδιασμό και συμπληρωματικότητα των δράσεων .

Στις 29.06.2011 η ΕΕ ανακοίνωσε τις προτάσεις της για το πολυετές δημοσιονομικό πλαίσιο της Πέμπτης προγραμματικής περιόδου 2014-2020.

Εδώ και περισσότερα από πενήντα χρόνια, η Κοινή Αγροτική Πολιτική υπήρξε η μόνη οικονομική πολιτική της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Γι' αυτό και απορροφούσε ανέκαθεν ένα σημαντικό τμήμα του κοινοτικού προϋπολογισμού (μέχρι και 75% έως την δεκαετία του '80), τα τελευταία χρόνια όμως , το ποσοστό αυτό μειώνεται σταθερά και μέχρι το 2013 θα φθάσει κάτω από το 45% των πόρων του κοινοτικού προϋπολογισμού

Η Επιτροπή με την πρόσφατη ανακοίνωσή της για την επόμενη δημοσιονομική περίοδο προτείνει να διατεθεί το 36,2% του συνολικού προϋπολογισμού για την ΚΑΠ σε σύγκριση με 39,5% της προηγούμενης προγραμματικής περιόδου .

Προτείνεται να διατεθούν 371,7 δις € για την ΚΑΠ. Στον 1^ο πυλώνα (άμεσες ενισχύσεις και μέτρα αγοράς) κατανέμονται 281,8 δις € (έναντι 322 δις € της προηγούμενης προγραμματικής περιόδου) και στον 2^ο πυλώνα (αγροτική ανάπτυξη) κατανέμονται 89,9 δις € (έναντι 96,4 δις € της προηγούμενης προγραμματικής περιόδου). Μείωση, σε σταθερές τιμές, παρουσιάζουν και οι 2 πυλώνες της ΚΑΠ (1ος πυλώνας:-12,5% και 2ος πυλώνας: -6,7% σε σταθερές τιμές).

Πέραν αυτών η χρηματοδότηση για τη γεωργία θα συμπληρωθεί με ένα επιπλέον ποσό της τάξης των 15,2 δις € για δράσεις αγροτικού ενδιαφέροντος που κατανέμονται ως εξής:

- 4,5 εκ. € για την έρευνα και την καινοτομία στην ασφάλεια των τροφίμων, τη βιοοικονομία και τη βιώσιμη γεωργία (στο κοινό στρατηγικό πλαίσιο για την έρευνα και την καινοτομία)
- 2,2 δις € για την ασφάλεια των τροφίμων μέσα από το κεφάλαιο 3 του δημοσιονομικού πλαισίου Ασφάλεια και ιθαγένεια.
- 2,5 δις € ως επισιτιστική βοήθεια για τους απόρους, μέσα από το κεφάλαιο 1 του δημοσιονομικού πλαισίου που αναφέρεται στην έξυπνη και χωρίς αποκλεισμούς ανάπτυξη και το οποίο αναμένεται να περάσει υπό τον έλεγχο (χρηματοδότηση) του Ευρωπαϊκού Κοινωνικού Ταμείου..
- 3,5 δις € μέσω ενός νέου αποθεματικού που δημιουργείται για την αντιμετώπιση κρίσεων στον τομέα της γεωργίας, και
- έως και 2,5 δις. € μέσω του Ευρωπαϊκού Ταμείου Παγκοσμιοποίησης για την αντιμετώπιση των επιπτώσεων της παγκοσμιοποίησης στους αγρότες από συμφωνίες με τρίτες χώρες.

Ακόμη και αν συνυπολογισθεί το ποσό αυτό, οι πόροι για την ευρωπαϊκή γεωργία είναι μειωμένοι, σε σταθερές τιμές του 2011, κατά 7,5%. Το Δημοσιονομικό Πλαίσιο θα πρέπει να φθάσει σε πολιτική συμφωνία το αργότερο μέχρι τα τέλη του 2012. Οι τελικές αποφάσεις μετά την διαπραγμάτευση μπορεί να οδηγήσουν σε διαφορετικά αποτελέσματα.

Σε κάθε περίπτωση η νέα Κοινή Αγροτική Πολιτική που φιλοδοξούμε να διαμορφωθεί με ορίζοντα το 2020, θα πρέπει: να διασφαλίζει την επιβίωση του αγροτικού πληθυσμού στην ύπαιθρο, να διασφαλίζει την διατροφική επάρκεια και ασφάλεια των Ευρωπαίων πολιτών, να στηρίζει την παραγωγή δημόσιων αγαθών από τους αγρότες, να δημιουργεί αναπτυξιακές προϋποθέσεις στην ύπαιθρο, να αντιμετωπίζει τη διαρκώς μεγαλύτερη αστάθεια των τιμών και των αγορών, και να

αντιμετωπίζει τις επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής και των περιβαλλοντικών προβλημάτων.

Κεφάλαιο 4^ο

Εφαρμογές ηλεκτρονικής επιχειρηματικότητας σε αγροτικές περιοχές: η περίπτωση των επιχειρήσεων τροφίμων και ποτών

Η έννοια του ηλεκτρονικού επιχειρείν είναι ευρεία και αναφέρεται σε κάθε επιχειρηματική λειτουργία που πραγματοποιείται με τεχνολογίες επικοινωνιών και πληροφορικής. Συνηθέστερη μορφή του ηλεκτρονικού επιχειρείν είναι οι διαδικτυακές εφαρμογές π.χ. πωλήσεις, προμήθειες ή άλλες συναλλαγές μέσω του Διαδικτύου (Internet). Το ηλεκτρονικό επιχειρείν περιλαμβάνει επίσης και το ηλεκτρονικό εμπόριο, την αγορά και πώληση αγαθών ή υπηρεσιών με ηλεκτρονικά μέσα (online), αλλά καλύπτει και άλλες πλευρές ηλεκτρονικής επιχειρηματικότητας, όπως οι προμήθειες, ο έλεγχος των αποθεμάτων, η διαχείριση της παραγωγής καθώς και των logistics, της υποστήριξης πελατών, της εφοδιαστικής αλυσίδας κ.ά. Το ηλεκτρονικό εμπόριο καλύπτει όλες τις μορφές επιχειρηματικών συναλλαγών που διεξάγονται ηλεκτρονικά. Ειδικότερα, κάθε «εμπορική» δραστηριότητα που πριν από μερικά χρόνια ήταν αδύνατη, μόνο χάρη στην φυσική παρουσία και μεσολάβηση ανθρώπων ή υλικών μέσων, σήμερα μπορεί να επιτευχθεί αυτόματα, ηλεκτρονικά και εξ αποστάσεως. Έτσι, το ηλεκτρονικό εμπόριο δεν αποτελεί μια και μόνη τεχνολογία αλλά πρόκειται για συνδυασμό τεχνολογιών ανταλλαγής δεδομένων πρόσβασης σε δεδομένα και αυτόματης συλλογής δεδομένων.

Η ελληνική ύπαιθρος αποτελείται από πολυάριθμες μικρομεσαίες επιχειρήσεις τροφίμων και ποτών, από τις οποίες εξαρτάται άμεσα το εισόδημα και η απασχόληση χιλιάδων εργαζομένων. Με δεδομένο ότι περίπου το 8% του ΑΕΠ οφείλεται στη γεωργία, η οποία συμβάλει περίπου το 20% στη συνολική απασχόληση και κατέχει περίπου το 30% των εξαγωγών, διαγράφεται με σαφήνεια μέσα από αυτά τα θεμελιώδη μεγέθη η μεγάλη σημασία που έχει ο αγροτικός τομέας για την ελληνική οικονομία. Την πρωτογενή παραγωγή πλαισιώνει ένας σημαντικός αριθμός επιχειρήσεων του δευτερογενή και τριτογενή τομέα. Σύμφωνα με στοιχεία της ICAP και του Γεωπονικού Πανεπιστημίου Αθηνών (Γ.Π.Α), περίπου το 96% των επιχειρήσεων τροφίμων και ποτών είναι Μικρο-Μεσαίες Επιχειρήσεις

(ΜΜΕ). Οι επιχειρήσεις αυτές απασχολούνται σε ένα ευρύ φάσμα προϊόντων που έχουν μεταξύ τους μεγάλη ετερογένεια.

Διαρθρωτικά, το 96% των επιχειρήσεων απασχολεί κάτω από 250 άτομα, κατέχει όμως μόνο το 48% του συνολικού τζίρου και το 22% των συνολικών καθαρών κερδών. Το μεγαλύτερο εμπόδιο για τη δραστηριοποίηση στο ηλεκτρονικό επιχειρείν είναι ότι οι περισσότερες εταιρίες του κλάδου είναι ως επί το πλείστον μικρού μεγέθους. Έτσι, το κόστος της τεχνολογίας για τις επιχειρήσεις αυτές είναι αρκετά μεγάλο προκειμένου να προχωρήσουν. Όπως είναι φυσικό, όσο μικρότερη είναι μια επιχείρηση, τόσο λιγότερα είναι και τα διαθέσιμα κεφάλαιά της για επενδύσεις στην πληροφορική. Άλλα εμπόδια είναι η πολυπλοκότητα της πληροφορικής, ζητήματα ασφάλειας και η δυσκολία εξεύρεσης των κατάλληλων παρόχων υπηρεσιών πληροφορικής. Από την άλλη, ζητήματα νομικής φύσεως δεν φαίνεται να αποτελούν εμπόδιο για το ηλεκτρονικό επιχειρείν.

Πίνακας Δ.1 : Δομή του κλάδου τροφίμων και ποτών κατά το 2010

Αριθμός Εργαζομένων Πλήρους Απασχόλησης	Ποσοστό
0-10	38%
11-50	43%
51-250	16%
251-1000	3%
>1000	1%
Πωλήσεις	
0-500.000 €	6%
500.000-1.000.000 €	15%
1.000.000-2.000.000 €	22%
2.000.000-5.000.000 €	28%
5.000.000-10.000.000 €	14%
>10.000.000 €	15%

Πηγή: Επεξεργασία στοιχείων ICAP, Γεωπονικό Πανεπιστήμιο Αθηνών

Αρκετές επιχειρήσεις θέλησαν να εκμεταλλευτούν τα οφέλη από την δημιουργία ενός ηλεκτρονικού καταστήματος, όπως παρουσία σε νέες αγορές, πέρα από γεωγραφικά σύνορα, η απουσία μεσολαβητών στις συναλλαγές, καλύτερη διαχείριση παραγγελιών και προμηθειών, είναι μερικά από τα κίνητρα για επενδύσεις στο συγκεκριμένο χώρο. Έχει παρατηρηθεί ότι πολλές μικρές επιχειρήσεις με έδρα συνήθως στην περιφέρεια δημιουργούν καταστήματα ώστε να αποκτήσουν παρουσία και πρόσβαση σε νέες αγορές. Επίσης, αρκετές επιχειρήσεις

που εμπορεύονται παραδοσιακά προϊόντα, τα οποία δύσκολα συναντώνται σε συνηθισμένες αγορές (π.χ. λαϊκές αγορές, σούπερ μάρκετ κλπ.). Αρκετοί αγροτικοί συνεταιρισμοί, αλλά και μικροί παραγωγοί δημιουργούν καταστήματα εκμεταλλεόμενοι την ανάγκη των καταναλωτών για υγιεινά, παραδοσιακά προϊόντα. Μερικά τέτοια παραδείγματα αναφέρονται στη συνέχεια.

ANEMOS

Η εταιρία ANEMOS βρίσκεται στην περιοχή Κοντάρι, της Χίου και έχει ως κύριες δραστηριότητες την παρασκευή, μεταποίηση και συσκευασία προϊόντων από μαστίχα. Συμπληρωματικές δραστηριότητες περιλαμβάνουν τις αντιπροσωπείες για εμπόριο τουριστικών ειδών, διαδικτυακό εμπόριο και εξαγωγές. Στην ιστοσελίδα της επιχείρησης (www.mastic.gr), ο επισκέπτης (τελικός καταναλωτής ή μεσάζοντας) μπορεί να κάνει ηλεκτρονικά τις αγορές των προϊόντων που τον ενδιαφέρουν. Επίσης, μπορεί να βρει πληροφορίες για την μαστίχα Χίου, για εκδηλώσεις της επιχείρησης (παρουσία σε εκθέσεις, προώθηση προϊόντων). Ακόμα, υπάρχουν πληροφορίες για τον τρόπο που γίνονται οι συναλλαγές, δηλαδή πως μπορεί να αγοράσει ο καταναλωτής τα προϊόντα, πως διασφαλίζεται η ασφάλεια των συναλλαγών, ώστε να μην υπάρχει κίνδυνος για κανέναν από τους συμβαλλόμενους. Η εταιρία με την παρουσία της στο διαδίκτυο έχει καταφέρει να εξάγει τα προϊόντα της σε διάφορες χώρες, αλλά και να τα αποστέλλει σε διάφορα μέρη σε όλη την Ελλάδα. Σχετικά με την ασφάλεια των συναλλαγών και την εχεμύθεια η εταιρία χρησιμοποιεί το πρωτόκολλο SSL (Secure Sockets Layer), με την ισχυρότερη δυνατή κρυπτογράφηση 128bit, που αποτελεί σημείο αναφοράς στο Διαδίκτυο, ώστε όλα τα δεδομένα (αριθμοί πιστωτικών καρτών, προσωπικά στοιχεία κλπ.) να μεταφέρονται με απόλυτη ασφάλεια, κρυπτογραφημένα. Για την αποστολή των προϊόντων και την πληρωμή υπάρχουν διάφοροι τρόποι, όπως αντικαταβολή με ΕΛΤΑ ή αντικαταβολή με COURIER αλλά και με επιταγές, με κατάθεση σε λογαριασμό και με χρέωση πιστωτικής κάρτας.

ΣΥΝΤΑΓΗ ΤΗΣ ΓΙΑΓΙΑΣ

Πρόκειται για ένα εργαστήριο στην πόλη της Νάουσας, που λέγεται «ΣΥΝΤΑΓΗ ΤΗΣ ΓΙΑΓΙΑΣ». Με αγνά υλικά παρασκευάζονται πλήθος προϊόντων, όπως τουρσί,

γλυκά του κουταλιού, λιαστά, μαρμελάδες και άλλα. Η επιχείρηση έχει αναπτύξει δυο ιστοσελίδες, την www.sintagigiagias.gr και www.mpakaliko.gr («το μπακάλικο της γιαγιάς»), από τις οποίες μπορεί ο επισκέπτης να ενημερωθεί σχετικά με τον τρόπο παρασκευής των προϊόντων, να μάθει για παραδοσιακές συνταγές και για υγιεινή διατροφή και τρόπο ζωής, αλλά και να αγοράσει παραδοσιακά προϊόντα. Στην ιστοσελίδα υπάρχουν πληροφορίες για τα προϊόντα που προσφέρονται, το λογαριασμό του επισκέπτη, τρόπος πληρωμής και αποστολής των προϊόντων. Ακόμα, υπάρχουν πληροφορίες σχετικά με παραδοσιακές συνταγές και την διατροφική αξία των προϊόντων. Η πώληση των προϊόντων αναφέρεται τόσο σε συναλλαγές χονδρικής, όσο και σε λιανική πώληση. Η αποστολή των προϊόντων γίνεται με COURIER εντός 2 έως 3 εργάσιμων ημερών, από την ημερομηνία της παραγγελίας. Η πληρωμή γίνεται με αντικαταβολή και με κατάθεση σε λογαριασμό τράπεζας .

WINE SHOP

Το wineshop (www.wineshop.gr) είναι ένα ηλεκτρονικό κατάστημα για την πώληση οίνων, από την Ελλάδα και άλλες χώρες, αλλά και άλλων προϊόντων που σχετίζονται με την κατανάλωση οίνου. Επίσης, περιέχει άρθρα σχετικά με γευσιγνωσία, συνταγές, εστιατόρια και παρουσιάσεις νέων οίνων. Οι συναλλαγές πραγματοποιούνται σε ασφαλές περιβάλλον και υποστηρίζεται από συνεργαζόμενη τράπεζα. Οι πελάτες μπορούν να κάνουν αξιολόγηση στο site και τις υπηρεσίες του που προσφέρονται με σκοπό την βελτίωση των υπηρεσιών. Ο καταναλωτής μπορεί με συνδυασμένη επιλογή να βρει εύκολα το προϊόν που ζητάει. Για την αποστολή παραγγελιών δεν υπάρχει κανένας περιορισμός στην ποσότητα ή το τελικό ποσό του λογαριασμού. Οι παραγγελίες παραδίδονται σε μέγιστο διάστημα 3 ημερών. Η αποστολή μπορεί να γίνει με COURIER ή με μεταφορική, προς το παρόν στις μεγάλες πόλεις της Ελλάδας και σύντομα σε μεγαλύτερο δίκτυο στην Ελλάδα.

Η εφαρμογή νέων τεχνολογιών στην επιχειρηματική δραστηριότητα της υπαίθρου είναι καθοριστική ακόμα και σε παραδοσιακούς τομείς της παραγωγής, με τη διαφήμιση τοπικών προϊόντων ή την εισαγωγή τεχνογνωσίας για την αγροτική ή μικρή βιοτεχνική παραγωγή. Επιπλέον, χάρη στο διαδίκτυο δημιουργούνται νέες

υπηρεσίες, όπως το ηλεκτρονικό εμπόριο. Έτσι, η παραγωγή και άλλες υπηρεσίες αποκτούν ένα παγκόσμιο ακροατήριο. Η ανάπτυξη της επιχειρηματικότητας δίνει την δυνατότητα στον αγροτικό πληθυσμό να μείνει στο τόπο του, να παράγει και να προοδεύει. Παράλληλα, εξαλείφεται η ανασφάλεια των κατοίκων, που είτε βλέπουν παραδοσιακές δομές του κοινωνικού κράτους να μην επαρκούν, είτε βλέπουν νέα ανταγωνιστικά προϊόντα που εισβάλλουν σε μια μέχρι τώρα προστατευμένη αγορά.

Η ανάπτυξη του διαδικτύου δίνει στον επιχειρηματικό κόσμο των ορεινών μειονεκτικών περιοχών ένα εργαλείο προβολής και παρουσίασης των τοπικών προϊόντων και των δραστηριοτήτων τους, προσφέροντας το κατάλληλο έδαφος για να χρησιμοποιηθεί ως μέσο επέκτασης της επιχειρηματικής και εμπορικής δραστηριότητας. Σε πρώτο στάδιο, πολλές επιχειρήσεις παρουσιάζουν καταλόγους των προϊόντων και των υπηρεσιών τους μέσω των προσωπικών τους στατικών ιστοσελίδων. Ο χρήστης του διαδικτύου μπορεί να συγκρίνει τιμές ιδίων προϊόντων από διαφορετικούς παραγωγούς, μπορεί να διαπραγματευτεί την τιμή του προϊόντος ή της υπηρεσίας που θα αγοράσει, να πάρει εγγυήσεις για το χρόνο παράδοσης και γενικά μπορεί να λειτουργήσει με ασφάλεια σε μια εικονική ηλεκτρονική αγορά που θα προσφέρει αξιοπιστία και ταχύτητα. Συνοπτικά μία τυπική συναλλαγή μέσω των εν λόγω επιχειρήσεων θα περιλαμβάνει:

- την παρουσίαση των εμπορευμάτων.
- την προσέλκυση των πελατών (διαφήμιση, marketing).
- την αλληλεπίδραση με τον πελάτη (κατάλογοι εμπορευμάτων, πωλήσεις).
- τη διεκπεραίωση παραγγελιών-πωλήσεων (καταγραφή παραγγελιών, πληρωμές).
- την υποστήριξη των πελατών (after sales support, order tracking).
- την επικοινωνία με τους παραγωγούς.

Οι βασικότερες υπηρεσίες τις οποίες θα είναι σε θέση να προσφέρουν οι επιχειρήσεις είναι:

- Δημιουργία ηλεκτρονικών καταλόγων με τα προϊόντα των παραγωγών.

- Τήρηση αρχείου πελατών.
- Εξελιγμένος μηχανισμός αναζήτησης ώστε οι αγοραστές να βρίσκουν με ευκολία τα προϊόντα που τους ενδιαφέρουν.
- Ολοκλήρωση της διαδικασίας της παραγγελίας και των πληρωμών.
- Παροχή μηχανισμών ασφάλειας για την πιστοποίηση του χρήστη και την ασφαλή μετάδοση των δεδομένων στο Internet.

Πολλές επιχειρήσεις στις ορεινές περιοχές της Ελλάδας λειτουργούν σε οικογενειακή ή σε εταιρική / συνεταιριστική μορφή. Τα προϊόντα που παράγουν έχουν ιδιαίτερη διατροφική αξία και προσελκύουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον από τους καταναλωτές, καθώς στην συντριπτική πλειοψηφία, ο έλληνας καταναλωτής προτιμά τα ελληνικά παραδοσιακά προϊόντα. Χωρίς πρόσβαση στο διαδίκτυο και χωρίς την χρήση ηλεκτρονικού επιχειρείν, οι επιχειρήσεις ορεινών περιοχών λόγω του μικρού τους μεγέθους δεν έχουν την δυνατότητα αφενός να παρακολουθήσουν τις εξελίξεις στον τομέα τους, αφετέρου να απευθυνθούν σε ευρύτερες αγορές ώστε να αυξήσουν την προστιθέμενη αξία και να διευρύνουν τον κύκλο εργασιών τους, αυξάνοντας παράλληλα τις θέσεις απασχόλησης. Το ηλεκτρονικό επιχειρείν έχει μια σειρά από πλεονεκτήματα για τις στις ορεινές επιχειρήσεις τροφίμων. Συγκεκριμένα, με εξαιρετικά χαμηλό κόστος, δίνει τη δυνατότητα της ενημέρωσης και πληροφόρησης μέσω του διαδικτύου. Η δυνατότητα αυτή επιτρέπει στις επιχειρήσεις να ενημερώνονται για τους πελάτες τους αλλά και για τον ανταγωνισμό. Επιπροσθέτως, δίνει τη δυνατότητα προβολής αλλά και ηλεκτρονικής πώλησης.

Καινοτομία και συμμετοχή: κρίσιμες στιγμές της πορείας προς την αειφόρο ανάπτυξη των αγροτικών περιοχών

Οι αγροτικές και ορεινές περιοχές εμφανίζουν μια σειρά 'ιδιαιτεροτήτων' που τις διακρίνουν σαφώς από άλλες περιοχές. Κοινό χαρακτηριστικό των ορεινών οικοσυστημάτων είναι ο συνδυασμός γρήγορων, χωρικά, αλλαγών στο υψόμετρο, το

κλίμα, το έδαφος και τη βλάστηση. Επιπλέον, τα ορεινά είναι βιολογικά πλούσιες συγκεντρώσεις ειδών και οικοσυστημάτων και σημαντικές ‘αποθήκες’ βιοποικιλότητας καθώς η απόστασή τους από τα μεγάλα πληθυσμιακά κέντρα συχνά συνεπάγεται λιγότερες παρεμβάσεις (και άρα τροποποίησή τους) από την πλευρά του ανθρώπου. Έτσι, τα βουνά συχνά λειτουργούν ως καταφύγιο για φυτά και ζώα, συμπεριλαμβανόμενης μιας πληθώρας ειδών με φαρμακευτική και διατροφική αξία, που έχουν προ πολλού εξαφανιστεί από τις, μετασχηματισμένες από τις ανθρώπινες δραστηριότητες, πεδινές περιοχές. Οι αγροτικές και ορεινές κοινότητες είναι ο ‘φύλακας’ μιας μεγάλης ποικιλίας φυτών και ζώων. Ταυτόχρονα, τα ορεινά οικοσυστήματα είναι εύθραυστα. Η χαμηλή ανθεκτικότητά τους οφείλεται στις απότομες κλίσεις, την απομόνωση και τις χαμηλές θερμοκρασίες. Τα εδάφη είναι αβαθή και ιδιαίτερα ευπαθή στη διάβρωση. Τα ενδημικά είδη έχουν εξελιχθεί δια μέσου των αιώνων σε σχετική απομόνωση και απειλούνται από εισαγόμενα είδη. Οι χαμηλές θερμοκρασίες έχουν ως αποτέλεσμα την αργή ανάπτυξη των φυτών και του σχηματισμού εδάφους. Σε αυτά τα δύσκολα για τη ζωή περιβάλλοντα, ο χρόνος για την ανάκτηση των οικοσυστημάτων μπορεί να είναι αιώνες.

Σε αυτά τα εύθραυστα οικοσυστήματα τα φαινόμενα ανισορροπίας λόγω της μη αειφόρου χρήσης τους εμφανίζονται γρηγορότερα και πιο έντονα σε σχέση με τις συγκριτικά πιο ανθεκτικές, πεδινές περιοχές. Η αστάθεια και η υποβάθμιση, η απώλεια της βιοποικιλότητας και η απώλεια ειδών και ποικιλιών φυτών και φυλών ζώων (που μπορεί σε ορισμένες περιπτώσεις να αφορά ακόμη και στην πλήρη εξάλειψη κάποιων από αυτά) είναι μεταξύ των πιο εμφανών δεικτών της ανισορροπίας στις ορεινές περιοχές σήμερα. Λόγω των φυσικών χαρακτηριστικών των ορεινών περιοχών, η δυσκολία πρόσβασης είναι, ίσως, το πιο αναγνωρίσιμο χαρακτηριστικό τους. Η δυσκολία αυτή έχει προφανή επιρροή στα κοινωνικά συστήματα και τις οικονομικές δραστηριότητες των ορεινών κοινοτήτων. Έτσι, στις ορεινές περιοχές υπάρχει συνήθως έλλειψη σε υποδομές και υπηρεσίες (εκπαίδευση, υγεία κλπ. εξυπηρετήσεις, συμβουλευτικές υπηρεσίες, κ.α.). Το κόστος μεταφορών είναι υψηλό ίσως και σχεδόν απαγορευτικό για τη διακίνηση αγαθών και υπηρεσιών από και προς τα ορεινά. Το υψηλό κόστος των υποδομών επίσης περιορίζει τις επενδύσεις και την οικονομική δραστηριότητα. Η απομόνωση, η ανεπαρκής επικοινωνία και η αργή διείδυση αλλαγών είναι μια άλλη όψη της μη πρόσβασης.

Περαιτέρω, τα κοινωνικοοικονομικά χαρακτηριστικά των κατοίκων των ορεινών περιοχών συνδέονται αδιάρρηκτα με τα ειδικά οικολογικά χαρακτηριστικά των περιοχών αυτών. Για λόγους επιβίωσης, οι κάτοικοι των ορεινών περιοχών έχουν αποκτήσει μοναδικές γνώσεις και δεξιότητες προσαρμοζόμενοι στα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά (περιορισμούς και πλεονεκτήματα) των ευαίσθητων αυτών οικοσυστημάτων. Αυτές οι γνώσεις, που έχουν αναπτυχθεί μέσα στους αιώνες, είναι τεράστιας σημασίας. Για παράδειγμα, κατέχουν ανεκτίμητες εμπειρίες σχετικά με τη μετακινούμενη γεωργία και κτηνοτροφία, την (πολυ)καλλιέργεια και μάλιστα σε αναβαθμίδες, τη φαρμακευτική χρήση ενδημικών φυτών, και τη βιώσιμη εκμετάλλευση τροφής, πρώτων υλών και ξυλείας από τα δάση.

Όλα τα παραπάνω έχουν συμβάλει στην ανάπτυξη μιας πλούσιας πολιτιστικής παράδοσης που παράλληλα εμφανίζει σημαντική διαφοροποίηση από περιοχή σε περιοχή. Στη βάση της ποικιλότητας των οικοσυστημάτων προκύπτει μια εξίσου μεγάλη ποικιλία στρατηγικών προσαρμογής και επιτυχούς διαχείρισης ενός εύρους ρόλων και παραγωγικών συστημάτων με στόχο την επιβίωση. Συχνά, οι εποχικά διαθέσιμοι, σε ένα εύρος οικοσυστημάτων, πόροι αξιοποιούνται με την εφαρμογή στρατηγικών μείωσης του κινδύνου ώστε να αντιμετωπιστούν οι αλλαγές ενός δυναμικού και πολλές φορές δύσκολου φυσικού περιβάλλοντος. Οι γνώσεις αυτές, της διαχείρισης των φυσικών πόρων, θεωρούνται ιδιαίτερα σημαντικές.

Επίσης, η απομόνωση των αγροτικών και ορεινών κοινοτήτων και η ανάγκη για συλλογική δράση είχε ως αποτέλεσμα την εμφάνιση και ανάπτυξη πολλών και ισχυρών άτυπων θεσμών. Λόγω της απόστασης από τα περιφερειακά διοικητικά κέντρα, οι ορεινές κοινότητες, συχνά στηρίχτηκαν σε άτυπα συστήματα διαχείρισης δηλ. στις παραδόσεις και τις συλλογικές αποφάσεις σε μεγαλύτερο βαθμό σε σχέση με άλλες περιοχές.

Η παραγωγική βάση της ορεινής γεωργίας και κτηνοτροφίας και γενικά της ορεινής οικονομίας συνεπάγεται την επικράτηση στρατηγικών με αντικείμενο τη μικρή κλίμακα και τη διαφοροποίηση των δραστηριοτήτων. Τα ευπαθή ορεινά οικοσυστήματα δεν προσφέρονται για την αντιγραφή των μεγάλης κλίμακας εμπορευματικών δραστηριοτήτων όπως αυτές απαντώνται στις πεδινές περιοχές και η εντατική χρήση των ορεινών πόρων μπορεί, τελικά, να καταστρέψει το δυναμικό της παραγωγικής τους βάσης.

Τέλος, οι αγροτικές και ορεινές περιοχές χαρακτηρίζονται, σε σχέση με τις πεδινές περιοχές, από την πολιτική και οικονομική περιθωριοποίησή τους. Οι κάτοικοι των ορεινών περιοχών δεν εξασκούν, σε γενικές γραμμές, αξιόλογη επιρροή στις εθνικές υποθέσεις ακόμη και σε θέματα που αφορούν άμεσα τους πόρους και τις κοινότητές τους. Αλλά και η σχέση τους με τις αγορές γίνεται διαμέσου άνισων και μη ευνοϊκών όρων, ενώ το γεγονός ότι συχνά πρόκειται για διανομαρχιακές-διαπεριφερειακές διασυνοριακές περιοχές συχνά συνεπάγεται περίπλοκες πολιτικές ή οικονομικές καταστάσεις. Συχνά λοιπόν, οι αγροτικές και ορεινές κοινότητες που έχουν ζήσει σε σχετική απομόνωση είναι ευπαθείς στην εκμετάλλευσή τους από συμφέροντα που εκπηγάζουν εκτός της περιοχής τους. Τα παραπάνω συνεπάγονται μια σειρά προβληματισμών. Ιστορικά, οι προσαρμοστικοί μηχανισμοί των ορεινών πληθυσμών έχουν επικεντρωθεί γύρω από τα τοπικά οικοσυστήματα και πόρους. Τις τελευταίες δεκαετίες όμως οι αλλαγές προέρχονται, σε μεγάλο βαθμό, από-τα-έξω. Οι αναπτυξιακές παρεμβάσεις, τα μεγάλα έργα υποδομών και οι αυξανόμενες πιέσεις των αγορών έχουν οδηγήσει, τις κατά το παρελθόν, λιγότερο ή περισσότερο, οικονομίες αυτοσυντήρησης, στην εμπορευματοποίηση, συχνά με μη επωφελείς συνέπειες. Μερικά τυπικά παραδείγματα απειλών στα ορεινά περιβάλλοντα είναι η αλόγιστη επέκταση των γεωργικών δραστηριοτήτων, της κατασκευής δρόμων και φραγμάτων, της υλοτομίας (είτε για εμπορικούς σκοπούς είτε παράνομη), των εξορύξεων και της εκμετάλλευσης των υδατικών πόρων, του τουρισμού, παράλληλα με τη μετανάστευση ή εγκατάλειψή τους κ.α. Δυστυχώς, οι αρνητικές επιπτώσεις τέτοιων δραστηριοτήτων δεν έχουν εξεταστεί σοβαρά. Έτσι, ακόμα και αξιόλογα αναπτυξιακά σχέδια και σχέδια διατήρησης του περιβάλλοντος συχνά υπονομεύουν την αειφορία των ορεινών περιοχών.

Είναι φανερό ότι οι από-τα-έξω παρεμβάσεις θα συνεχιστούν παράλληλα με τη βελτίωση των συνθηκών πρόσβασης, επικοινωνίας, εκπαίδευσης, εργασίας κλπ. Επιπλέον, οι πιέσεις για την ισχυρότερη ολοκλήρωση των περιοχών στις περιφερειακές-εθνικές κοινωνικοοικονομικές δομές αναμένεται ότι θα βαίνουν αυξανόμενες. Αυτό όμως σημαίνει όχι μόνο νέες ευκαιρίες αλλά και κινδύνους προερχόμενους από τις γρήγορες πολιτισμικές, οικονομικές και περιβαλλοντικές αλλαγές. Στο πλαίσιο των αλλαγών αυτών, οι κάτοικοι των ορεινών περιοχών δεν φαίνεται να έχουν, ακόμη, κατορθώσει να οργανωθούν ικανοποιητικά ώστε να διαχειριστούν τους πόρους και να κατευθύνουν τις αναπτυξιακές πρωτοβουλίες προς

όφελός τους. Η απαξίωση της παράδοσης, η φυγή (κυρίως των νέων) και η αποδόμηση των τοπικών θεσμών είναι το κοινό αποτέλεσμα της ανεπιτυχούς αλληλεπίδρασης με τις 'εξωτερικές' δυνάμεις και παρεμβάσεις. Κατά συνέπεια, οι σχεδιαστές στρατηγικών για την αειφόρο ανάπτυξη πρέπει να αντιμετωπίσουν το δίλλημα του πώς θα διατηρήσουν την 'παραδοσιακή', ίσως μοναδική, πολιτισμική ακεραιότητα και τις πρακτικές των ορεινών πληθυσμών ενώ, ταυτόχρονα, θα προωθούν κάποια μορφή ολοκλήρωσης με το 'σύγχρονο' κόσμο.

Η αποτελεσματική αναπτυξιακή δράση στις αγροτικές και ορεινές περιοχές οφείλει να λάβει σοβαρά υπόψη της, και άρα να ενσωματώσει, τους περιορισμούς και τα σχετικά πλεονεκτήματα του εκάστοτε ορεινού περιβάλλοντος. Απαιτείται να επικεντρώσει στην κοινοτική δράση και σε μακροχρόνιες δεσμεύσεις, συμπεριλαμβανόμενου του ζητήματος της πρόσβασης στους τοπικούς φυσικούς πόρους. Έμφαση πρέπει να δοθεί στην κατανόηση της μεγάλης ποικιλότητας του φυσικού, κοινωνικο-πολιτισμικού και οικονομικού περιβάλλοντος, των μικρής κλίμακας παραγωγικών συστημάτων, της δυσκολίας πρόσβασης και του εύθραυστου χαρακτήρα του φυσικού περιβάλλοντος. Παράλληλα, έμφαση πρέπει να δοθεί στους τοπικούς (τυπικούς ή μη) θεσμούς και την ενδυνάμωσή τους και σε κοινοτικές πρωτοβουλίες, αλλά και στην αμοιβαία επωφελή συνεργασία με την κεντρική εξουσία η οποία πρέπει να καλλιεργηθεί και να διατηρηθεί. Σήμερα, η ανάπτυξη των ορεινών περιοχών πρέπει να πραγματοποιηθεί στο πλαίσιο της παγκόσμιας ατζέντας για την αειφορία. Αυτό, με τη σειρά του, αναμένεται να επηρεάσει και να αναπροσανατολίσει σημαντικά τις τρέχουσες αναπτυξιακές πρακτικές καθώς και να κινητοποιήσει σημαντικούς οικονομικούς και τεχνικούς πόρους για τις αγροτικές και ορεινές περιφέρειες.

Στις σημερινές συνθήκες, η ικανότητα των αγροτικών οικονομιών και κοινωνιών, και μάλιστα των (σχετικά) πιο περιθωριοποιημένων όπως οι ορεινές, να κινηθούν προς τη βιώσιμη ανάπτυξη εξαρτάται, όλο και περισσότερο, από τη συλλογική τους ικανότητα να αντιμετωπίσουν την πολυπλοκότητα και να επιτύχουν γρήγορη πρόσβαση, δημιουργία και αποτελεσματική χρήση νέων γνώσεων για τη δημιουργία καινοτομίας. Ως καινοτομίες εννοούνται νέα 'δημιουργήματα' που έχουν οικονομική σημασία και τα οποία μπορεί να αφορούν είτε σε εντελώς νέα δημιουργήματα είτε σε νέους συνδυασμούς υπαρχόντων στοιχείων. Οι καινοτομίες

μπορεί να διακριθούν σε παραγωγικές (νέα προϊόντα ή υπηρεσίες) και σε διαδικαστικές (τεχνολογικές ή οργανωτικές) (Edquist 1997).

Στο πέρασμα του χρόνου, οι ιδέες σχετικά με τη δημιουργία και διάδοση των καινοτομιών έχουν μεταβληθεί σε σημαντικό βαθμό. Η πίστη ότι οι επιστήμονες-ειδικοί έχουν τον έλεγχο της παραγωγής των καινοτομιών, που μέσα από μια διαδικασία έρευνας και ανάπτυξης (R&D) καταλήγει σε τελικά προϊόντα τα οποία γίνονται αποδεκτά από τους χρήστες-καταναλωτές, έχει διαβρωθεί. Οι σύγχρονες απόψεις περί καινοτομίας τονίζουν τον προσαρμοστικό και 'αλληλεπιδραστικό/διαδραστικό' (interactive) χαρακτήρα των διαδικασιών παραγωγής καινοτομιών (Koutsouris 2008a και 2008b). Έτσι, σύμφωνα με την προσέγγιση των «συστημάτων καινοτομίας», στην επεξήγηση της εμφάνισης, διάδοσης και χρήσης μιας καινοτομίας εμπλέκονται πολλαπλοί παράγοντες, όπως οικονομικοί, κοινωνικοί, πολιτικοί, οργανωτικοί κλπ. Επιπλέον, γίνεται κατανοητό ότι οι καινοτομίες δεν αφορούν μόνο σε τεχνολογικές αλλαγές αλλά, παράλληλα, και σε οργανωτικές και κοινωνικές αλλαγές (Edquist 1997, Lundvall 1995). Ιδιαίτερο ενδιαφέρον εμφανίζει, στο πλαίσιο αυτό, η θεωρία της μετάβασης (transition theory) η οποία αφορά στην παραγωγή ριζικών-αιεφόρων καινοτομιών και τις διαδικασίες ανάπτυξης-διάδοσής τους.

Σύμφωνα με τη θεωρία της μετάβασης, ως τεχνολογία ορίζεται ένας συνδυασμός εργαλείων (τεχνουργημάτων) και μεθόδων για την επίλυση προβλημάτων που θέτει στα άτομα και τις κοινωνίες το φυσικό και κοινωνικό περιβάλλον τους. Επιπλέον, οι τεχνολογίες (αλληλο)συνδέονται με μια ποικιλία παραγόντων που όλοι μαζί συγκροτούν ένα τεχνολογικό σύστημα ή 'καθεστώς' (Kemp, 1998, Rip & Kemp 1998). Σύμφωνα με τους Kemp (1998) ένα (τεχνολογικό) καθεστώς ορίζεται ως «το όλο πλέγμα επιστημονικής γνώσης, πρακτικών, τεχνολογιών της παραγωγής, χαρακτηριστικών ενός προϊόντος, δεξιοτήτων και διαδικασιών, θεσμών και υποδομών που συγκροτούν το 'σύνολο' της τεχνολογίας». Έτσι, η τεχνολογική αλλαγή αφορά στη διαντίδραση μεταξύ δραστών, διαθέσιμης τεχνολογίας και (φυσικού και κοινωνικού) περιβάλλοντος που οδηγεί τόσο στην επίλυση κάποιων 'παλιών' προβλημάτων όσο και στην εμφάνιση νέων προβλημάτων για την επίλυση των οποίων απαιτούνται αλλαγές στον τύπο και τη

σύνθεση της τεχνολογίας (και των δραστών/κοινωνιών). Πρόκειται λοιπόν για μια συν-εξελικτική άποψη (νέο-εξελικτική προσέγγιση) που αφορά στην αλληλεπίδραση μεταξύ κοινωνικών, οικονομικών και τεχνολογικών παραμέτρων η οποία καθοδηγεί την τεχνολογική εξέλιξη (Mulder . 1999). Περαιτέρω, ο Geels (2004), διευρύνοντας τον παραπάνω ορισμό, αναφέρεται σε 'κοινωνικο-τεχνικά συστήματα' έτσι ώστε να συμπεριλάβει όχι μόνο την πλευρά της παραγωγής τεχνολογιών αλλά, επίσης, και τη διάδοση και χρήση τους. Σύμφωνα με τον Geels, τα κοινωνικο-τεχνικά συστήματα (ιδίως τα τεχνουργήματα και τα υλικά δίκτυα, δηλ. τα 'σκληρά' μέρη τους), οι κανόνες (γνωστικοί, κανονιστικοί και ρυθμιστικοί και, κυρίως, η 'συμπαράταξή' τους) και οι κοινωνικές ομάδες (δράστες ή/και οργανώσεις και μάλιστα τα αλληλεξαρτώμενα δίκτυά τους) παρέχουν, διαμέσου ποικίλων μηχανισμών, σταθερότητα στα υφιστάμενα συστήματα. Περαιτέρω, ορίζοντας ως 'καθεστώς' σχετικά συνεκτικές ομάδες κανόνων οι οποίες συνδέονται μεταξύ τους (και οι οποίες ευθυγραμμιζόμενες παρέχουν σταθερότητα και τη δυνατότητα συντονισμού των δραστηριοτήτων στο πλαίσιο του εκάστοτε καθεστώτος), ο Geels ορίζει ως 'κοινωνικο-τεχνικό καθεστώς' το συντονισμό των κανόνων μεταξύ διαφορετικών καθεστώτων (τεχνολογικού, επιστημονικού, πολιτικού, κοινωνικο πολιτισμικού και χρηστών-αγοράς). Τέλος, το σχήμα του Geels ολοκληρώνεται με την έννοια του 'τοπίου' στο οποίο συμπεριλαμβάνονται εξωγενείς παράγοντες, κυρίως δε οι υλικοί και χωρικοί παράγοντες καθώς και η 'μακρά διάρκεια' εντός της οποίας πραγματοποιούνται οι αλλαγές.

Η δόμηση αυτή συνεπάγεται ότι η επιτυχημένη παραγωγή και ευρεία αποδοχή ριζικών τεχνολογιών και, άρα, η μετατόπιση ενός (κυρίαρχου) καθεστώτος προς ένα πιο αειφόρο καθεστώς αντιμετωπίζει πολλαπλές δυσκολίες οι οποίες οφείλονται σε μια ποικιλία αλληλοσυνδεόμενων παραγόντων (τεχνολογικών, πολιτισμικών- ψυχολογικών, πολιτικών, υποδομών κλπ.). Οι παράγοντες αυτοί αναδεικνύονται ως σημαντικοί γιατί οι νέες τεχνολογίες πρέπει να ανταγωνιστούν τις υφιστάμενες (κυρίαρχες) οι οποίες είναι 'κλειδωμένες' (lock-in) σε κοινωνικο-τεχνικά καθεστώτα τα οποία καθοδηγούν την τεχνολογική ανάπτυξη σε συγκεκριμένες κατευθύνσεις (path-dependency). Αυτοί οι παράγοντες κάνουν διάφορες κοινωνικές ομάδες (επιστήμονες, διαμορφωτές πολιτικών,

επιχειρηματίες, χρήστες, κλπ.) 'τυφλές' σε εναλλακτικές, ριζικά διαφορετικές τεχνολογίες εξ ου και αυτές προτιμούν να οικοδομούν επί καλά εδραιωμένων τεχνολογικών κατευθύνσεων οπότε και σε συγκεκριμένου τύπου 'επαυξητικές' (incremental innovations) και όχι σε εναλλακτικές καινοτομίες.

Η υπέρβαση της 'αδράνειας' αυτής μπορεί να γίνει εφικτή διαμέσου διαδικασιών που αποσκοπούν στη ρύθμιση των δυναμικών της κοινωνικο-τεχνικής αλλαγής και η οποία σύμφωνα με τη θεωρία της μετάβασης αφορά στην εγκαθίδρυση 'προστατευμένων περιοχών' ή 'θερμοκοιτίδων' για την ανάδυση πιο αιεφόρων τεχνολογιών. Αυτές οι περιοχές, αποκαλούμενες (τεχνολογικές) φωλιές (niches), μπορεί να λειτουργήσουν ως περιοχές όπου οι ριζικές τεχνολογίες, ευρισκόμενες υπό μερική προστασία, θα έχουν την ευκαιρία να αναπτυχθούν. Στο βαθμό που η νέα τεχνολογία θα αναπτυχθεί επαρκώς και θα επιτευχθεί η χρήση της μέσω διαδικασιών μάθησης και προσαρμογών, η αρχική προστασία μπορεί σταδιακά να αποσυρθεί.

Η Στρατηγική Διαχείριση (Τεχνολογικών) Φωλεών (Strategic Niche Management) είναι ένα παράδειγμα διαχείρισης των διαδικασιών που αφορούν στην εισαγωγή και διάχυση νέας τεχνολογίας και μια σκόπιμη προσπάθεια ώστε να γίνει η παραγωγή και χρήση εναλλακτικών τεχνολογιών, τα μέτρα πολιτικής και, τελικά, η αιεφόρος ανάπτυξη ορατή και 'παραγωγική' (Weber, 1998). Διαφέρει μάλιστα από το στρατηγικό σχεδιασμό ή τις πολιτικές που αφορούν στην επίτευξη δεδομένων στόχων. Η διαχείριση των εν λόγω φωλεών είναι πιο αναδραστική και ανοικτή στοχεύοντας στη διερεύνηση και διάνοιξη νέων 'δρόμων', οικοδομώντας επί πειραματισμών και εξελίξεων σε τοπικό και υπερτοπικό επίπεδο. Η προσέγγιση αυτή έχει αποδειχτεί ιδιαίτερα χρήσιμη στην ανάλυση των επιτυχιών και αποτυχιών της εισαγωγής ριζικών καινοτομιών σε πεδία όπως η αιολική ενέργεια, η βιομάζα, τα συστήματα δημόσιων συγκοινωνιών και η παραγωγή και διακίνηση τροφίμων.

Επειδή οι διαδικασίες που αφορούν στη δημιουργία και εξέλιξη των φωλεών είναι ένα πολύπλοκο ζήτημα, στη συνέχεια θα γίνει μια επιλεκτική και συνοπτική αναφορά σε βασικά στοιχεία που αφορούν στη διαχείριση της εν λόγω διαδικασίας και τη δημιουργία καινοτομιών.

Καταρχήν, η διαδικασία δημιουργίας τεχνολογικών φωλεών (Caniels and Romijn 2006, Mourik and Raven 2006) ακολουθεί μια σειρά πέντε βημάτων: (1) επιλογή της πλέον υποσχόμενης νέας τεχνολογίας, (2) επιλογή του πλέον κατάλληλου πειράματος, (3) οργάνωση και υλοποίηση του πειράματος, (4) διάδοση του πειράματος μέσω δημόσιων μέτρων στήριξης και (5) σταδιακή απόσυρση της προστασίας ώστε να αποφευχθεί η εξάρτηση από τη στήριξη και να αυξηθεί η ανταγωνιστικότητα της καινοτομίας.

Μεταξύ των πέντε αλληλοεπικαλυπτόμενων και αλληλεξαρτώμενων βημάτων της διαδικασίας συγκρότησης μιας φωλιάς, τα τρία πρώτα αφορούν στα 'τοπικά πειραματικά σχέδια' ενώ τα δύο επόμενα στη δημιουργία της φωλιάς. Τα τρία πρώτα βήματα αφορούν σε αυτούς τους καινοτόμους δράστες οι οποίοι για διάφορους λόγους (ανταγωνιστικότητα, διαχείριση χρόνου κλπ.) δεν έχουν ως ιδιαίτερη φιλοδοξία να συνδυάσουν τα σχέδια τους με ένα εύρος συναφών σχεδίων και με αλλαγές σε επίπεδο συστήματος ή καθεστώτος. Περαιτέρω, στο πλαίσιο των διαδικασιών συγκρότησης 'τοπικών πειραματικών σχεδίων' και φωλεών έχει αναδειχτεί η σημαντικότητα, για την επιτυχημένη δημιουργία και εισαγωγή καινοτομιών, δύο αλληλοσυνδεόμενων παραγόντων, οι οποίοι και αναλύονται στη συνέχεια: αφενός, της δημιουργίας δικτύων και, αφετέρου, της μαθησιακής διαδικασίας πρώτης και δεύτερης τάξης.

Η πρώτη βασική επιδίωξη στο πλαίσιο του τοπικού πειραματισμού και της δημιουργίας μιας τεχνολογικής φωλιάς είναι, λοιπόν, δημιουργία δικτύων μεταξύ μιας ποικιλίας δραστών οι οποίοι μπορούν, συνεργαζόμενοι, να συμβάλλουν στη δημιουργία καινοτομιών. Το σκεπτικό στο οποίο βασίζεται αυτή η στρατηγικής σημασίας επιδίωξη είναι ότι η ανάδειξη καινοτομιών θα διευκολυνθεί όταν διαφορετικά άτομα, ομάδες και οργανισμοί που έχουν ενδιαφέρον για την καινοτομία θα έχουν την ευκαιρία να συνεργαστούν, να ανταλλάξουν πληροφορίες, γνώσεις και εμπειρίες, οπότε θα εμπλακούν σε μια συλλογική μαθησιακή διαδικασία. Η πολιτική της δικτύωσης θεωρείται ότι είναι δυνατόν να συμβάλλει στην αιεφόρο τοπική και περιφερειακή ανάπτυξη καθόσον βοηθά στη δημιουργία πειραματικών κόμβων οι οποίοι μπορεί να αλληλογονιμοποιηθούν μέσα από οργανωμένες διαδικασίες ανταλλαγής γνώσεων και εμπειριών και συγκρίσεων. Ένα

πρώτο ζήτημα, στο πλαίσιο της δικτύωσης, συνδέεται με την ύπαρξη ενός φορέα αλλαγής που θα προωθή την καινοτομία. Αφορά δηλ. στην ύπαρξη δράστη (ή δραστών) με κάποιο όραμα σχετικά με την προοπτική του συστήματος και ο οποίος είναι αποφασισμένος να υπερβεί τα προβλήματα που συνδέονται με την ανάπτυξη του συστήματος. Ο ρόλος του δράστη που εμφανίζεται ως πρωτοπόρος (φορέας αλλαγής) είναι σημαντικός σε σχέση με τη στοχοθέτηση και τη συγκρότηση του δικτύου και, στη συνέχεια, με τη διευκόλυνση της μαθησιακής διαδικασίας.

Το δεύτερο σημαντικό ζήτημα είναι η σύνθεση του δικτύου. Ιδιαίτερα στην περίπτωση ριζικών καινοτομιών οι εξωτερικοί δράστες διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο γιατί μπορεί με μια συμπεριφορά «ρήξης των κανόνων» να προκαλέσουν την εμφάνιση καινοτομιών. Οι εσωτερικοί (του καθεστώτος) δράστες έχουν επενδεδυμένα συμφέροντα (υψηλή εξάρτηση από το καθεστώς λόγω χρόνου, χρήματος και λοιπών πόρων) και ακολουθούν κανόνες που συντελούν στη σταθεροποίηση του καθεστώτος. Η συμπερίληψη διαφορετικών ομάδων δραστών (εσωτερικών και εξωτερικών, παραγωγών και χρηστών, παραδοσιακών και νέων) δημιουργεί μια δυναμική στο δίκτυο και μεταξύ του δικτύου και του εξωτερικού περιβάλλοντος. Αυτές οι δυναμικές σχέσεις μπορούν να οδηγήσουν σε ενεργό μάθηση σχετικά με την τεχνολογία και το πλαίσιο της και άρα στην ενίσχυση της μάθησης με ένα οργανωμένο τρόπο. Βέβαια, η εμπλοκή εξωτερικών δραστών μπορεί να έχει τόσο πλεονεκτήματα όσο και μειονεκτήματα. Σε γενικές γραμμές, η εμπλοκή εξωτερικών δραστών νωρίς στη διαδικασία μπορεί να διευκολύνει την ομαλότερη εισαγωγή μιας τεχνολογίας. Πλην όμως, μπορεί επίσης να επιχειρηθεί η εισαγωγή μιας ανεπιθύμητης ή ακατάλληλης τεχνολογίας, κάποιοι δράστες να επιθυμούν την αποτροπή της εισαγωγής μιας τεχνολογίας ή ακόμη οι εξωτερικοί δράστες να μην έχουν τη δυνατότητα να επηρεάσουν τη διαδικασία, ενώ, από την άλλη, συχνά οι εσωτερικοί δράστες δεν επιθυμούν την ισχυροποίηση των εξωτερικών δραστών. Σημαντικό επίσης ζήτημα συχνά είναι αφενός η αντιπροσωπευτικότητα των εξωτερικών δραστών και αφετέρου η μη παράλειψη (ή αποκλεισμό) κάποιας σημαντικής ομάδας συμφερόντων/δραστών.

Τέλος, πρέπει να επισημανθεί ότι η σύνθεση του δικτύου αλλά και οι ρόλοι των δραστών μπορεί να αλλάζουν προϊούσης της διαδικασίας. Σε κάθε περίπτωση

όμως, οι συμμετέχοντες στο δίκτυο πρέπει να έχουν ένα κοινό όραμα-πυρήνα ως προς το που επιθυμούν να κατευθυνθούν (τόσο μεταξύ τους όσο και με την τεχνολογία). Οι στρατηγικές, οι προοπτικές, οι πρακτικές τους κλπ. πρέπει να είναι συγκλίνουσες.

Η δεύτερη βασική επιδίωξη στο πλαίσιο του τοπικού πειραματισμού και της δημιουργίας μιας τεχνολογικής φωλιάς είναι να συμβάλλει ουσιαστικά η όλη διαδικασία στη μάθηση. Η μάθηση αυτή, που προκύπτει μέσω του πειραματισμού, αφορά σε ένα εύρος θεμάτων, όπως ο εντοπισμός προβλημάτων και τρόπων επίλυσής τους, οι τεχνολογικές και περιβαλλοντικές προοπτικές και περιορισμοί της καινοτομίας, η ανακάλυψη συγκεκριμένων εφαρμογών – χρήσεων, η (εν δυνάμει και πραγματική) αποδοχή της από διάφορες κοινωνικές ομάδες και άτομα-χρήστες, οι κατάλληλες στρατηγικές μάρκετινγκ, οι κατάλληλες υποστηρικτικές πολιτικές κλπ. Έτσι, η μάθηση συμπεριλαμβάνει τόσο τεχνολογικά όσο και κοινωνικά, διαχειριστικά και οργανωτικά στοιχεία του δικτύου καθώς και τις αλληλεπιδράσεις μεταξύ των τεχνολογικών και κοινωνικών παραμέτρων.

Τα παραπάνω επαναφέρουν στο προσκήνιο το πολυσυζητημένο θέμα της συμμετοχικής ανάπτυξης, τη συμμετοχή δηλ. των τοπικών κοινωνιών στη δημιουργία καινοτομιών και, γενικότερα, στην αναπτυξιακή διαδικασία - ιδιαίτερα στην ενδογενή και την αειφόρο εκδοχή της ανάπτυξης.

Πρέπει βέβαια να επισημανθεί η πολλαπλότητα, τόσο στη βιβλιογραφία όσο και στην πράξη, των ερμηνειών και χρήσεων του όρου 'συμμετοχή' ως ενδεικτική των σημαντικών διαφορών που αποδίδονται στο νόημα και το σκοπό της. Οι διαφορετικές αυτές οπτικές απορρέουν από (και συνεπάγονται) διαφορετικές προσεγγίσεις του ζητήματος της ισχύος στο κοινωνικό γίγνεσθαι καθώς και αντιλήψεις σχετικά με τους 'εν δυνάμει επωφελούμενους' των αναπτυξιακών προγραμμάτων και σχεδίων.

Έτσι, οι ασθενείς μορφές συμμετοχής, οι οποίες γενικά αντιστοιχούν στη θεώρηση της συμμετοχής ως μέσου, χαρακτηρίζονται από τεχνοκρατικές και πατερναλιστικές διαδικασίες στο πλαίσιο των οποίων οι τοπικοί (εν δυνάμει επωφελούμενοι) πληθυσμοί αντιμετωπίζονται ως αντικείμενα ή παθητικοί

αποδέκτες αναπτυξιακών σχεδίων, στο σχεδιασμό των οποίων «δεν έχουν λόγο». Στο πλαίσιο αυτό, η λεγόμενη 'διαβούλευση' πολλάκις χρησιμοποιείται για τη νομιμοποίηση των σχεδιαστών οι οποίοι συχνά είναι μεν υποχρεωμένοι να ζητήσουν τη γνώμη του τοπικού πληθυσμού αλλά όχι και να την λάβουν (σοβαρά) υπόψη τους. Επιπλέον, οι σχεδιαστές, ως επί το πλείστον, βασίζονται στην υπόθεση ότι το σχέδιο θα ωφελήσει γενικώς τον τοπικό πληθυσμό παρακάμπτοντας το ζήτημα των αποφασιστικής σημασίας διαφορών ισχύος (και συμφερόντων) εντός των κοινοτήτων (Smith 1998).

Μια τέτοια διαδικασία ('από τα έξω') έχει συνήθως ως αποτέλεσμα οι τοπικοί πληθυσμοί να αντιμετωπίζουν με σκεπτικισμό τη συμμετοχή τους (Warner 1997). Η άρνηση συμμετοχής σε αναπτυξιακά σχέδια συχνά αντανακλά τις προσπάθειες διερεύνησης (ή και άρνησης) του πλαισίου ή των (προ)υποθέσεων ενός αναπτυξιακού σχεδίου από την πλευρά του τοπικού πληθυσμού, ενώ συχνή είναι και η εμφάνιση συγκρούσεων μεταξύ ομάδων του τοπικού πληθυσμού-στόχου (Quaghebeur .2004). Από την άλλη, η θεώρηση της συμμετοχής ως σκοπού συνεπάγεται αφενός ότι οι τοπικοί πληθυσμοί είναι τα υποκείμενα της ανάπτυξης και, αφετέρου, το μετασχηματισμό των σχέσεων ισχύος, δηλαδή έχει ένα 'απελευθερωτικό δυναμικό' διαμέσου της επιδίωξης της αναδιάταξης των άνισων σχέσεων ισχύος. Κρίσιμα στοιχεία αυτής της θεώρησης αποτελούν ο σεβασμός της γνώμης, των ιδεών και των προοπτικών των τοπικών πληθυσμών καθώς και ο έλεγχος από την πλευρά των τοπικών κοινωνιών της στοχοθεσίας, της λήψης αποφάσεων, του σχεδιασμού, της υλοποίησης και της παρακολούθησης και αξιολόγησης των σχεδίων (Posner and Gilbert 1991, Nelson and Cramb 1998, Humphries. 2000, Mog 2004). Κρίσιμης, λοιπόν, σημασίας θεωρείται η ενίσχυση-ενδυνάμωση των τοπικών πληθυσμών, όχι μόνο με τη συνήθη παροχή πληροφοριών, αλλά διαμέσου της επαύξησης της δυνατότητάς τους για την επίλυση προβλημάτων και την προώθηση αλλαγών με τη χρήση κατάλληλων μέσων αποτίμησης, ανάλυσης και πειραματισμού (Finsterbusch and Wicklin 1987). Κατά συνέπεια, σύμφωνα με τη θεώρηση αυτή, τα αναπτυξιακά προγράμματα και σχέδια οφείλουν να επενδύουν σημαντικούς πόρους στην ανάπτυξη των ικανοτήτων των τοπικών πληθυσμών ώστε αυτοί να είναι δυνατόν να διαπραγματευτούν (Leurs

1996). Πρακτικά αυτό σημαίνει την οικοδόμηση και ενίσχυση των τοπικών οργανώσεων (τυπικών ή μη, υφιστάμενων ή νέων (Esman and Uphoff 1984)) και των ικανοτήτων τόσο των οργανώσεων όσο και των ατόμων, την ανάπτυξη δηλαδή του τοπικού ανθρώπινου και κοινωνικού κεφαλαίου.

Από τα παραπάνω προκύπτει ότι, πρώτον, η συμμετοχή και οι προσεγγίσεις της δεν είναι ουδέτερες (ανεξάρτητες των σχέσεων ισχύος) και, δεύτερον, οι παρακινητές (ή οι σπόνσορες) των αναπτυξιακών προγραμμάτων-σχεδίων έχουν τα δικά τους 'ενδιαφέροντα/συμφέροντα' τα οποία παρ' όλες τις 'καλές προθέσεις' συχνά χειραγωγούν/κατευθύνουν τις δυνατότητες που διανοίγονται στους τοπικούς πληθυσμούς διαμέσου της συμμετοχής τους σε αυτά (Quaghebeur . 2004). Έτσι, σε πάρα πολλές περιπτώσεις η συμμετοχή έχει εκτραπεί από τις αρχές της προς μια διαχειριστική λογική εφαρμογής διαδικασιών και τεχνικών, και σε ασκήσεις επίλυσης προβλημάτων (Clever 2001). Πλην όμως, η συμμετοχή είναι μια βασική αξία της ανάπτυξης. Σύμφωνα με τον Sen (1999) το ιδεώδες της δημοκρατικής διαβούλευσης πρέπει να θεωρείται ως συστατικό των σκοπών αλλά και των μέσων της ανάπτυξης. Διαδικασίες όπως η συμμετοχή στη λήψη αποφάσεων δεν μπορεί να θεωρηθούν ως μέσα αλλά ως συστατικά στοιχεία της ίδιας της 'ανάπτυξης'. Εν τέλει, η ασάφεια που περιβάλλει τη συμμετοχή υποδηλώνει ότι πρόκειται για ένα διεκδικούμενο πεδίο μεταξύ αυτών που τη χρησιμοποιούν ως μέσον για την επίτευξη συγκεκριμένων σκοπών και αυτών που τονίζουν το απελευθερωτικό δυναμικό της (Parfitt 2004).

Ανανεώσιμες πηγές ενέργειας και Προβλήματα στην ανάπτυξη των ΑΠΕ στην ελληνική ύπαιθρο

Η ζήτηση ηλεκτρικής ενέργειας στη χώρα μας παρουσιάζει τα τελευταία χρόνια ρυθμό αύξησης που είναι πολύ μεγαλύτερος από το μέσο όρο αύξησης της ζήτησης στην Ευρώπη. Τα τελευταία χρόνια η χρήση ενέργειας στην Ελλάδα αυξάνεται με ρυθμούς της τάξεως των 3-4% (Ελληνικός Σύνδεσμος Επενδυτών ΑΠΕ,

2002). Η Ελλάδα έχει εξάρτηση σε μεγάλο βαθμό από το πετρέλαιο, το οποίο συμμετέχει 58,8% στην πρωτογενή κατανάλωση ενέργειας σε αντίθεση με την Ευρωπαϊκή Ένωση που ο μέσος όρος είναι 41,7%. Η χώρα μας έχει μεγάλη εξάρτηση από τον ρυπογόνο λιγνίτη στην ηλεκτροπαραγωγή και χαμηλή διείσδυση ανανεώσιμων πηγών ενέργειας. Σύμφωνα με στατιστικά στοιχεία το 1997 το ποσοστό των ΑΠΕ στην πρωτογενή κατανάλωση ενέργειας σε τοπικό επίπεδο ήταν 5,3% και το ποσοστό στην ηλεκτροπαραγωγή ήταν 3,5%. Το γεγονός αυτό στάθηκε ως αφορμή για να δοθούν κάποια κίνητρα από το κράτος.

Η στροφή προς τις ανανεώσιμες πηγές ενέργειας μπορεί να δημιουργήσει νέες εξαρτήσεις και να εγγυηθεί μόνο οριακές βελτιώσεις. Ύστερα από τις ενεργειακές κρίσεις της δεκαετίας του '70 η Ελλάδα έθεσε ως βασικό πυλώνα τον λιγνίτη στο τομέα της ηλεκτροπαραγωγής. Τη σημερινή εποχή όπου κυριαρχούν οι κλιματικές αλλαγές επιβάλλεται ριζική αλλαγή και στροφή προς ενεργειακές λύσεις που προστατεύουν το περιβάλλον. Η χώρα μας είναι ιδιαίτερα προικισμένη από ήλιο και αέρα με συνέπεια να υπάρχουν αρκετές δυνατότητες ανάπτυξης και παραγωγής ενέργειας από τις πηγές αυτές. Το αιολικό δυναμικό της Ελλάδας είναι ανεκμετάλλευτο, γεγονός που προϋποθέτει προοπτικές επένδυσης. Ζωντανό παράδειγμα αποτελούν η Κρήτη και η Εύβοια, περιοχές χαρακτηριστικές για το αιολικό δυναμικό τους, στο οποίο όμως η εκμετάλλευση γίνεται σε μικρότερο ποσοστό από αυτό που θα μπορούσε. Βέβαια τα ποσοστά αυτά αναμένεται να αυξηθούν εφόσον εξελίσσονται συνεχώς οι επενδύσεις σε αιολικά πάρκα και σε άλλες ανανεώσιμες πηγές ενέργειας.

Το ενεργειακό μοντέλο της Ελλάδας χαρακτηρίζεται από την έντονη εξάρτηση από τις εισαγόμενες πηγές ενέργειας, όπως προαναφέρθηκε και ιδιαίτερα από το πετρέλαιο, άρα έχει μεγάλο βαθμό εξάρτησης από τον λιγνίτη στην ηλεκτροπαραγωγή (www.greenpeace.org/greece). Την τελευταία δεκαετία παρατηρείται στροφή προς το φυσικό αέριο. Η Ελλάδα έχει χαμηλή διείσδυση σε ανανεώσιμες πηγές ενέργειας (ΑΠΕ). Το 1997 το ποσοστό ΑΠΕ στην πρωτογενή κατανάλωση ενέργειας στην Ελλάδα ήταν 5,3% (έναντι 5,8% στην Ε.Ε.) το δε ποσοστό ΑΠΕ στην ηλεκτροπαραγωγή ήταν 3,5% (έναντι 9,7% στην Ε.Ε.) (ΥΠΑΝ, 2001). Η *ΕΗ παράγει κατά περίπου 90% ενέργεια που προέρχεται από κάρβουνο,

πετρέλαιο και φυσικό αέριο. Η Ελλάδα δεν είναι ιδιαίτερα ευνοημένη σε αποθέματα συμβατικών καυσίμων. Τα βεβαιωμένα κοιτάσματα λιγνίτη που υπάρχουν κυρίως στη Μακεδονία και στη Μεγαλόπολη υπολογίζονται σε 5-6 δισεκατομμύρια τόνους. Το μεγαλύτερο τμήμα των κοιτασμάτων αργού πετρελαίου στον Πρίνο και το κοιτάσμα φυσικού αερίου νότια της Καβάλας θεωρείται ότι έχουν αντληθεί και τα αποθέματα που υπολείπονται δεν επαρκούν για την κάλυψη των ενεργειακών μας αναγκών.

Πίνακας Δ.2 : Παραγωγή Ηλεκτρικής Ενέργειας Μονάδων ΑΠΕ διασυνδεδεμένου Συστήματος 2010

Μήνας	Αιολικά		Υδροηλεκτρικά		Βιοαέριο-Βιομάζα		Σύνολο	
	Ενέργεια (MWh)	Εγκατεστημένη Ισχύς (MW)	Ενέργεια (MWh)	Εγκατεστημένη Ισχύς (MW)	Ενέργεια (MWh)	Εγκατεστημένη Ισχύς (MW)	Ενέργεια (MWh)	Εγκατεστημένη Ισχύς (MW)
Ιανουάριος	231.075	922,61	80.996	182,61	15.700	40,80	327.771	1.146,01
Φεβρουάριος	187.363	940,61	81.403	182,61	14.184	40,80	292.950	1.164,01
Μάρτιος	179.761	940,61	91.192	182,61	16.086	40,80	287.039	1.164,01
Απρίλιος	179.989	940,61	80.844	183,97	16.033	40,80	276.866	1.165,37
Μάιος	104.659	940,61	71.231	183,97	16.823	40,80	192.713	1.165,37
Ιούνιος	105.918	940,61	51.661	183,97	16.573	40,80	174.152	1.165,37
Ιούλιος	139.247	940,61	41.604	183,97	16.271	40,80	197.122	1.165,37
Αύγουστος	148.824	963,39	32.565	185,12	16.524	40,80	197.914	1.189,30
Σεπτέμβριος								
Οκτώβριος								
Νοέμβριος								
Δεκέμβριος								
Σύνολο (MWh)	1.286.837		531.497		128.194		1.946.528	

Πηγή: ΔΕΣΜΗΕ, Αύγουστος 2010

Στην Ελλάδα ο χωροταξικός σχεδιασμός υπήρξε σχεδόν ανύπαρκτος ιδιαίτερα από την εποχή του μεσοπολέμου και μετά όπου κυριότερο μέλημα ήταν η ανάπτυξη του χώρου χωρίς να ληφθούν υπόψη το περιβάλλον και οι φυσικοί πόροι. Ο χωροταξικός σχεδιασμός αφορά την κοινωνική και οικονομική συνοχή, τη διαχείριση των φυσικών πόρων και την ισόρροπη ανάπτυξη διατηρώντας τα χαρακτηριστικά του τόπου (Σαρρή, 2008). Μπορούμε να συμπεράνουμε τη σπουδαιότητα ύπαρξης ενός πλαισίου το οποίο θα προστατεύει το χώρο και τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά που πιθανόν υπάρχουν σε αυτόν. Η σχετική με την ενέργεια νομοθεσία είναι δομημένη ανά ενεργειακό προϊόν και περιλαμβάνει:

1. Σχετικούς Νόμους
2. Προεδρικά διατάγματα
3. Κανονιστικές διατάξεις καθώς και Οδηγίες-Κανονισμούς της Ευρωπαϊκής Ένωσης

Η απελευθέρωση της αγοράς ηλεκτρικής ενέργειας συνδυάστηκε με έναν τεράστιο αριθμό αιτήσεων για εγκαταστάσεις ανανεώσιμων πηγών που υποβλήθηκαν στη Ρυθμιστική Αρχή Ενέργειας (ΡΑΕ), για την παραγωγή αιολικής ενέργειας. Υποβλήθηκαν συγκεκριμένα περίπου 696 αιτήσεις για άδεια αιολικών εγκαταστάσεων το έτος 2001. Το πλήθος αυτών των αιτήσεων αποδεικνύει το ενδιαφέρον που υπάρχει για επενδύσεις στον τομέα των ΑΠΕ. Την 8/12/2000 έγινε από την ΡΑΕ πρόσκληση υποβολής αιτήσεων για τη χορήγηση αδειών παραγωγής, με βάση τον «Κανονισμό Αδειών Παραγωγής και Προμήθειας Ηλεκτρικής Ενέργειας», τον οποίο εξέδωσε το ΥΠΑΝ μετά από πρόταση της ΡΑΕ, σύμφωνα με τα οριζόμενα στον Ν. 2773/99. Στην πρόσκληση αυτή η ανταπόκριση των επενδυτών ήταν πολύ ικανοποιητική και εξακολουθεί μέχρι και σήμερα. Στη δεύτερη στήλη του πίνακα Δ.3 που ακολουθεί, αναφέρεται ο αριθμός των αιτήσεων και η συνολική ισχύς ανά τεχνολογία το 2010 μέχρι τον Ιούνιο .

Ενδιαφέρον παρουσιάζει το γεγονός ότι ο αρχικός σχεδιασμός αιολικών πάρκων προέβλεπε την εγκατάσταση ανεμογεννητριών που θα παρήγαγαν 400MW έως το 2000, καλύπτοντας έτσι το 2-3% των συνολικών ενεργειακών αναγκών της χώρας, εκ των οποίων 150 MW συμπεριλαμβάνονταν στο αναπτυξιακό πρόγραμμα της ΔΕΗ και τα υπόλοιπα στον ιδιωτικό τομέα. Στα μέσα του 2002 μόλις 276 MW ήταν σε λειτουργία (Πηγή: ΤΕΕ, 2002). Το 2003 ωστόσο τα πάρκα που λειτουργούσαν παρήγαγαν συνολική ισχύ της τάξεως των 253 MW, από τα οποία μόλις τα 35 ανήκαν στη ΔΕΗ. Αν και για μεγάλο χρονικό διάστημα η ΔΕΗ είχε το μονοπώλιο στο τομέα των αιολικών πάρκων εντούτοις παρουσιάζει ιδιαίτερα χαμηλή αποδοτικότητα των αιολικών της εγκαταστάσεων. Οι περισσότερες από τις αιτήσεις που υποβλήθηκαν στη ΡΑΕ έως το 2010, αφορούν την Εύβοια, την Πελοπόννησο, την Κρήτη και τη Θράκη, Λακωνία και Ροδόπη. Η περιοχή ωστόσο που συγκεντρώνει τα περισσότερα έργα αιολικής και ηλιακής ενέργειας είναι αυτή της Ανατολικής Στερεάς Ελλάδας, με επίκεντρο τη νότια Εύβοια.

Πίνακας Δ.3 : Αιτήσεις για χορήγηση άδειας παραγωγής σε έργα ΑΠΕ το 2010

Τεχνολογία ΑΠΕ	Αιτήσεις	Ισχύς (MW)	Θετική Γνώμη ΡΑΕ
Αιολικά	189	6.906,87	550
Φωτοβολταϊκά	51	116,26	428
Βιομάζα	32	217,89	29
Μεγάλα Υδρ/κτρικά	14	3.981,78	2
Μικρά Υδρ/κτρικά	24	28,46	304
Σύνολο	310	11.251,26	

Πηγή : ΡΑΕ, 2010

Στην Ελλάδα υπάρχει ενδιαφέρον από μεγάλους επενδυτές για έργα ΑΠΕ. Το γεγονός αυτό οφείλεται στο υψηλό αιολικό δυναμικό και στην ηλιοφάνεια με συνέπεια την αποτελεσματικότητα των επενδύσεων και την γρηγορότερη απόδοση συγκριτικά με άλλες χώρες των οποίων οι κλιματικές συνθήκες δεν βοηθούν. Το ενδιαφέρον για έργα ΑΠΕ είναι από μεγάλους επενδυτές, τη ΔΕΗ Ανανεώσιμες, ιδιώτες που στοχεύουν την οικιακή χρήση, ακόμα και αγρότες. Παρά το έντονο επενδυτικό ενδιαφέρον για έργα ΑΠΕ εμπορικής κλίμακας παρατηρείται μια σημαντική μείωση της επιδότησης που δίνει το Επιχειρησιακό Πρόγραμμα Ανταγωνιστικότητας (ΕΠΑΝ) στο Γ΄ ΚΠΣ σε σχέση με το Επιχειρησιακό Πρόγραμμα Ενέργειας στο Β΄ ΚΠΣ (για τα αιολικά πάρκα από 40% σε 30%), ενώ το σύνολο των διατιθέμενων πόρων σε σχέση με το διαπιστωμένο επενδυτικό ενδιαφέρον και τους περιβαλλοντικούς στόχους είναι εξαιρετικά περιορισμένο. Όπως προκύπτει και από τα αποτελέσματα της υποβολής προτάσεων επιχορήγησης στην πρώτη προκήρυξη του Μέτρου 2.1 τα διατιθέμενα κονδύλια για την οικονομική υποστήριξη επενδύσεων ΑΠΕ ήταν ανεπαρκή δεδομένου ότι ο προϋπολογισμός των προτάσεων που υποβλήθηκαν στην πρώτη αυτή προκήρυξη ανήλθε συνολικά σε 430 δις. δρχ. ποσό που υπερέκαλυψε το ύψος των 360 δις. δρχ., δηλαδή του συνολικού προϋπολογισμού του Μέτρου 2.1 για τη 7ετία 2000-2006. Σε αυτή τη πρώτη προκήρυξη του Μέτρου 2.1 αποκλείστηκαν όλα τα αιολικά πάρκα της νότιας Εύβοιας των Κυκλάδων και της νότιας Λακωνίας, επειδή δε δόθηκε θετική γνωμοδότηση από τη ΡΑΕ για άδεια παραγωγής. Σύμφωνα ωστόσο με τον αρχικό

σχεδιασμό της ΡΑΕ θα δίνονταν άδειες παραγωγής σε 930 MW αιολικών πάρκων σε Λακωνία, Εύβοια και Κυκλάδες συνολικού προϋπολογισμού οποίο αντιστοιχεί σε έργα συνολικού κόστους 1.041,77 εκατομμύρια ευρώ (www.rae.gr). Η αιολική και ηλιακή ενέργεια δεν έχουν εισβάλλει σε ικανοποιητικό βαθμό στην ελληνική αγορά στο βαθμό που θα μπορούσαν λόγω των ευνοϊκών συνθηκών που υπάρχουν. Υπήρξαν πολλοί παράγοντες οι οποίοι ήταν κυρίως οικονομικοί, τεχνολογικοί και κοινωνικοί. Μερικοί από αυτούς τους παράγοντες είναι οι ακόλουθοι:

- Η αδειοδοτική διαδικασία και το υπάρχον θεσμικό πλαίσιο.
- Οι αντιδράσεις των κατοίκων της υπαίθρου προβάλλοντας ως κύρια επίπτωση την περιβαλλοντική υποβάθμιση και την διατάραξη της ισορροπίας της περιοχής.
- Η έλλειψη σωστής και επαρκούς πληροφόρησης σχετικά με τα έργα ΑΠΕ.
- Η απουσία χωροταξικού σχεδιασμού στον ελλαδικό χώρο.
- Η έλλειψη κατάλληλων δικτύων, μεταφοράς ηλεκτρικής ενέργειας.
- Η έλλειψη σταθερότητας της ελληνικής οικονομίας και το μονοπώλιο της ΔΕΗ δημιουργούν προβλήματα στις επενδύσεις. (Σαρρή, 2008).

Συχνά γίνεται λόγος στην ελληνική υπαίθρο για τις επιπτώσεις που υπάρχουν από τα έργα ΑΠΕ, ιδιαίτερα από τα αιολικά πάρκα και σε μικρότερο βαθμό από τα φωτοβολταϊκά συστήματα. Σε όλη την χώρα οι λόγοι που υπάρχουν αντιδράσεις για την εγκατάσταση αιολικών πάρκων είναι λίγο πολύ οι ίδιοι και μπορούν αν συνοψιστούν παρακάτω σαν επιπτώσεις:

1. Η μόλυνση του περιβάλλοντος που μπορεί να απειλήσει τους βιότοπους, τον αέρα και το έδαφος (οικοπεδοποίηση, παραγωγή ενέργειας κ.ά.) και μπορεί να προκληθεί από την επέμβαση που γίνεται στο τοπικό περιβάλλον και τις εγκαταστάσεις των Α/Π.

2. Η ηχητική όχληση αποτελεί ένα από τα κύρια προβλήματα της εγκατάστασης ενός αιολικού πάρκου, αλλά συγχρόνως και το ευκολότερο να ελεγχθεί και προληφθεί. Οι επιπτώσεις στο ακουστικό περιβάλλον διακρίνονται σε

αυτές που προκαλούνται κατά τη φάση κατασκευής και σε αυτές που προκαλούνται κατά τη φάση της λειτουργίας του έργου. Τα επιτρεπόμενα άλλων 325 δις. δρχ. Το σύνολο των πόρων που είχαν εξασφαλιστεί μέσω του ιδίου πλαισίου, δεν επαρκούσε για την οικονομική ενίσχυση ούτε 600 MW. Επίσης στο πλαίσιο του Επιχειρησιακού Προγράμματος Ενέργειας του Γ'ΚΠΣ προβλεπόταν να δαπανηθούν 376,3 εκατομμύρια ευρώ σαν δημόσια συμμετοχή για τη στήριξη της επιχειρηματικής δράσης στον τομέα της Ενέργειας, ποσό το επίπεδα θορύβου έχουν θεσπιστεί από το Π.Δ. 1180 (ΦΕΚ 293/6-10-82). Το επίπεδο του αντιληπτού θορύβου από μια ανεμογεννήτρια σύγχρονων προδιαγραφών σε απόσταση 200μ. είναι μικρότερο από αυτό που αντιστοιχεί στο επίπεδο θορύβου περιβάλλοντος μιας μικρής επαρχιακής πόλης. Δεδομένου ότι για τη χωροθέτηση των αιολικών πάρκων λαμβάνονται υπόψη οι απαιτούμενες αποστάσεις ασφαλείας που καθορίζονται από τη νομοθεσία, το επίπεδο είναι ακόμη χαμηλότερο και αντιστοιχεί πλέον σε αυτό ενός ήσυχου καθιστικού δωματίου. Σημειώνεται ότι για ταχύτητες ανέμου μεγαλύτερες των 8 m/s, ο θόρυβος όπου παράγεται από τις ανεμογεννήτριες (θόρυβος ανέμου σε δένδρα και θάμνους), καλύπτεται από τον φυσικό θόρυβο. Η ενόχληση από τον θόρυβο είναι συνήθως αισθητή σε μικρές ταχύτητες ανέμου παρά σε υψηλότερες, και αυτό γιατί ο θόρυβος του τοπίου (background noise) τείνει να καλύπτει τον θόρυβο των ανεμογεννητριών.

3. Η οπτική όχληση είναι εντονότερη σε εγκαταστάσεις ανεμοκινητήρων μεγάλων διαστάσεων. Η εγκατάσταση αιολικών πάρκων αποτελεί μια επέμβαση του ανθρώπου στη φύση. Η θέση εγκατάστασης δεν πρέπει να γειτνιάζει με περιοχές τουριστικού ενδιαφέροντος. Για τη χωροθέτηση των αιολικών πάρκων λαμβάνονται υπόψη οι απαιτούμενες αποστάσεις ασφαλείας που καθορίζονται από τη νομοθεσία, και ορίζουν τις ελάχιστες απαιτούμενες αποστάσεις των κινητών σημείων της ανεμογεννήτριας (ακροπτερύγια). Οι αποστάσεις αυτές ελέγχονται από την αρμόδια Περιφέρεια κατά την έκδοση άδειας λειτουργίας. Η ευρωπαϊκή εμπειρία έχει δείξει ότι η ανάπτυξη των ΑΠΕ μπορεί να γίνει μετριάζοντας τις επιπτώσεις από τη λειτουργία των Α/Γ και με τη σωστή ενημέρωση των τοπικών κοινωνιών. Από έρευνες σε χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης προκύπτει ότι κάποιος που είναι θετικά διατεθειμένος απέναντι στην ανάπτυξη της αιολικής και ηλιακής

ενέργειας, αποδέχεται τις ανεμογεννήτριες και τα φωτοβολταϊκά συστήματα και οπτικά πολύ πιο εύκολα από κάποιον που είναι αρνητικός εξαρχής. Από τις ίδιες μελέτες προκύπτει ότι τα αιολικά πάρκα είναι πιο αποδεκτά από αισθητικής άποψης σε ανθρώπους που είναι ενημερωμένοι για τα οφέλη που προέρχονται από τη χρήση τους (Ελληνικός Σύνδεσμος Επενδυτών ΑΠΕ, 2002). Τα έργα ΑΠΕ όταν χωροθετούνται σωστά, δηλαδή μακριά από αρχαιολογικούς χώρους, μνημεία και τοπία ιδιαίτερου φυσικού κάλλους τότε δεν δημιουργούν πρόβλημα. Τα αιολικά πάρκα κατασκευάζονται σε μεγάλες αποστάσεις από κατοικημένες περιοχές και συνήθως δεν εμποδίζουν τη θέα. Κατά την επιλογή της θέσης εγκατάστασης ενός αιολικού πάρκου υπάρχουν ορισμένοι περιορισμοί στις χρήσεις γης, οι οποίοι αφορούν την προστασία του περιβάλλοντος, την προστασία ιστορικών μνημείων και τη γειτνίαση με αεροδρόμια ή στρατιωτικές εγκαταστάσεις.

4. Η ηλεκτρομαγνητική παρεμβολή αποτελεί μια συνιστώσα που αναφέρουν πάντοτε οι κάτοικοι της υπαίθρου όταν αντιδρούν για τα έργα ΑΠΕ. Για το λόγο αυτό απαιτείται σωστός σχεδιασμός, βάσει των κανόνων που τίθενται από τους αρμόδιους φορείς. Η ανησυχία αυτή συνήθως αναφέρεται αφενός σε προβλήματα που προκαλούν οι ανεμογεννήτριες λόγω της θέσης τους σε σχέση με τους ήδη υπάρχοντες σταθμούς τηλεόρασης ή ραδιοφώνου και αφετέρου σε πιθανές ηλεκτρομαγνητικές εκπομπές από τις ίδιες. Το ίδιο ισχύει και για τα φωτοβολταϊκά συστήματα, τα οποία πολλές φορές τοποθετούνται εντός οικισμών και στις στέγες των σπιτιών.

5. Τα έργα ΑΠΕ εγκαθίστανται στη μεγάλη πλειοψηφία τους στην ύπαιθρο, ιδιαίτερα τα αιολικά πάρκα χωροθετούνται σε ορεινές θέσεις με αραιή βλάστηση, η οποία οφείλεται ως ένα βαθμό στις επικρατούσες ανεμολογικές συνθήκες. Η συνήθης χρήση της γης στις θέσεις εγκατάστασης των αιολικών πάρκων είναι η βοσκή αιγοπροβάτων. Σπανιότερα στις θέσεις αυτές εντοπίζονται ίχνη εγκαταλελειμμένων καλλιεργειών μικρής απόδοσης. Στην περίπτωση των φωτοβολταϊκών πάρκων δεν επηρεάζεται η γύρω περιοχή ούτε περιορίζονται οι δραστηριότητες απλά δεσμεύεται η ιδιοκτησία στην οποία θα τοποθετηθούν τα πάνελ που συλλέγουν την ηλιακή ακτινοβολία.

6. Η ορνιθοπανίδα μπορεί να επηρεαστεί με δύο τρόπους στην περίπτωση των αιολικών πάρκων: (α) με το να τραυματιστούν ή να σκοτωθούν μετά από πρόσκρουση στον πυλώνα ή την πτερωτή των ανεμογεννητριών αλλά και σε εναέρια καλώδια ή άλλες εγκαταστάσεις που πλαισιώνουν τα αιολικά πάρκα, (β) να προκληθεί ενόχληση (κυρίως λόγω του θορύβου) στις συνήθειες φωλιάσματος, τροφής και αναπαραγωγής. Παροδική ενόχληση της μικροπανίδας στην περιοχή του αιολικού σταθμού προκαλείται κατά την κατασκευή των εγκαταστάσεων του έργου, κυρίως λόγω του θορύβου και των δονήσεων. Κάποια υπάρχοντα είδη ζώων ενδέχεται να απομακρυνθούν κατά την εκτέλεση των έργων εξαιτίας του θορύβου και της ανθρώπινης παρουσίας.

Ένας βασικός παράγοντας για την επιτυχή ανάπτυξη των έργων ΑΠΕ, κυρίως των αιολικών πάρκων, είναι η αποδοχή των εγκαταστάσεων από την τοπική κοινωνία. Στην ελληνική ύπαιθρο η χωροθέτηση εγκαταστάσεων αποτελεί ακόμη και σήμερα ένα ιδιαίτερα ευαίσθητο θέμα που προκαλεί ποικίλες αντιδράσεις. Οι κάτοικοι αντιτίθενται τις περισσότερες φορές στην εγκατάσταση αιολικών πάρκων στην περιοχή τους. Ενώ οι πολίτες αποδέχονται κάποια τεχνολογική εφαρμογή στη χώρα τους είναι αντίθετοι στις εγκαταστάσεις που βρίσκονται κοντά στην κατοικία τους, γνωστό και ως φαινόμενο «NIMBY» (not in my back yard) (Καλδέλλης, 2005 και www.renewableenergyworld.com). Οι αντιδράσεις αυτές σε ορισμένες περιοχές που έχουν εγκατασταθεί ή πρόκειται να εγκατασταθούν αιολικά πάρκα, οφείλονται τις περισσότερες φορές στην έλλειψη ενημέρωσης των πολιτών για τη σημασία των επενδύσεων αιολικής ενέργειας για την εθνική οικονομία και το περιβάλλον, στην παραπληροφόρηση καθώς και στο γεγονός ότι η όποια επενδυτική δραστηριότητα στην Ελλάδα συνδέθηκε για πολλά χρόνια με αυθαιρεσία και καταστρατήγηση των όρων περιβαλλοντικής προστασίας. Τα προηγούμενα είχαν ως αποτέλεσμα να δημιουργηθεί ένα αρνητικό κλίμα με συγκρουσιακές καταστάσεις και νομικές προσφυγές μεταξύ επενδυτών και τοπικής αυτοδιοίκησης.

Όλες οι έρευνες συγκλίνουν στο συμπέρασμα ότι οι κάτοικοι των περιοχών στις οποίες πρόκειται να εγκατασταθούν αιολικά πάρκα, διεκδικούν το δικαίωμα στην πληροφόρηση. Η ορθή ενημέρωση των πολιτών για τα περιβαλλοντικά, αναπτυξιακά και ενεργειακά οφέλη της αιολικής ενέργειας και κυρίως τη

συνεισφορά της στην τοπική ανάπτυξη έχει μεγάλη σημασία. Οι δημότες πρέπει ακόμη να ενημερώνονται εγκαίρως για τα αναπτυξιακά σχέδια, τις ευκαιρίες και τα πιθανά περιβαλλοντικά προβλήματα που αφορούν την ανάπτυξη των αιολικών πάρκων στην περιοχή τους. Με έγκαιρη και έγκυρη πληροφόρηση, κατάλληλη χωροταξική ρύθμιση, ώστε να ελαχιστοποιηθούν οι περιβαλλοντικές επιπτώσεις θα μειωθούν οι αντιδράσεις της τοπικής κοινωνίας, στην ανάπτυξη της αιολικής ενέργειας. Αν κάτι, λοιπόν αποδεικνύεται, από τη στάση της τοπικής κοινωνίας είναι ότι η αιολική ενέργεια δεν μπορεί να προχωρήσει και να αναπτυχθεί αποτελεσματικά χωρίς της αποδοχή της τοπικής κοινωνίας.

Αναπτυξιακές εταιρίες - επιδοτούμενα κοινοτικά προγράμματα

Οι αναπτυξιακές εταιρίες είναι γέννημα της περιόδου της δεκαετίας του 1980. Πρόθεση της πολιτείας ήταν τότε να δοθεί μια νέα διάσταση στις πρωτοβουλίες της Τοπικής Αυτοδιοίκησης, πέρα από το στενό διοικητικό χαρακτήρα εξυπηρέτησης των πολιτών. Προέκυπτε πλέον η ανάγκη παρέμβασης και στήριξης των αναπτυξιακών πρωτοβουλιών της περιφέρειας. Έτσι, το 1984 ψηφίστηκε ο Νόμος 1416, βάσει του οποίου, το 1985 και με ειδικό νόμο, δημιουργήθηκε η Ελληνική Εταιρεία Τοπικής Αυτοδιοίκησης και Ανάπτυξης, η γνωστή ΕΕΤΑΑ, με μέτοχο το υπουργείο Εθνικής Οικονομίας και συμμετέχοντες την Κεντρική Ένωση Δήμων και Κοινοτήτων και ορισμένους δήμους. Σκοπός της ήταν η μελέτη των αλλαγών που θα έπρεπε να συντελεστούν στην Τοπική Αυτοδιοίκηση. Έπρεπε να προετοιμάσει στελέχη που θα ήταν προσανατολισμένα στις αναπτυξιακές πρωτοβουλίες της Αυτοδιοίκησης. Ο θεσμός των αναπτυξιακών εταιριών άνθησε κυρίως στις αρχές της δεκαετίας του 1990, με την υλοποίηση των κοινοτικών προγραμμάτων διότι έπρεπε να υπάρξει ένας ενδιάμεσος φορέας διαχείρισης. Έτσι δημιουργήθηκαν σε όλη την Ελλάδα υποστηρικτικοί μηχανισμοί.

Στις 15 Μαρτίου 1991, η Επιτροπή των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων αποφάσισε την ανάληψη πρωτοβουλίας, που θα έχει αξία υποδείγματος και που αφορά την αγροτική ανάπτυξη (στη συνέχεια θα αναφέρεται ως Leader – Liaison Entre Actions de Developement de l' Economie Rurale) κατά την έννοια του άρθρου 11 του

κανονισμού (ΕΟΚ) αριθ. 4253/88. Το LEADER είναι μια πρωτοβουλία της Ευρωπαϊκής Ένωσης που έχει ως στόχο τη βελτίωση της ποιότητας της ζωής των κατοίκων της υπαίθρου μέσα από την αειφόρο ανάπτυξη. Η αειφορία αυτή επιτυγχάνεται μέσα από δραστηριότητες των κατοίκων που αναδεικνύουν τις ομορφιές του τόπου τους, αποτελούν μια ακόμη πηγή εισοδήματος και παράλληλα προστατεύεται η φυσική και πολιτιστική κληρονομιά. Παράλληλα με την ενασχόλησή τους με τη γεωργία ή την κτηνοτροφία, μπορούν να αναπτύξουν νέες πρωτοβουλίες-επενδυτικές δραστηριότητες, οι οποίες συγχρηματοδοτούνται από την Ευρωπαϊκή Ένωση. Στο πλαίσιο της πρωτοβουλίας LEADER πραγματοποιήθηκαν ποικίλα έργα και δράσεις από τα οποία μερικά αφορούσαν ενέργειες τεχνικής στήριξης στην αγροτική ανάπτυξη και στην επαγγελματική κατάρτιση. Ακολούθησαν επενδύσεις στον αγροτουρισμό και σε εναλλακτικές μορφές τουρισμού, σε μικρές επιχειρήσεις και βιοτεχνίες, στην αξιοποίηση και εμπορία της γεωργικής, δασοκομικής και παραγωγής, στην αξιοποίηση και προστασία του περιβάλλοντος και της πολιτιστικής κληρονομιάς. Τέλος, επιτεύχθηκαν σχέδια διακρατικής συνεργασίας και απόκτησης ικανοτήτων και δράσεις στήριξης των φορέων υλοποίησης των επαγγελματικών και εκπαιδευτικών καταρτίσεων.

Ένα ακόμη επιδοτούμενο πρόγραμμα είναι και τα Ολοκληρωμένα Προγράμματα Ανάπτυξης Αγροτικού Χώρου (Ο.Π.Α.Α.Χ.) αποτελούν μια καινοτόμο ολοκληρωμένη προσέγγιση για την αγροτική ανάπτυξη σε επιλεγμένες ορεινές και μειονεκτικές περιοχές της χώρας. Βασίζονται σε ένα ολοκληρωμένο σχέδιο και ενισχύουν ιδιωτικές επενδύσεις και δημόσιες τεχνικές και κοινωνικές υποδομές. Περιλαμβάνουν και χρηματοδοτούν υποδομές για τον αγροτικό τομέα, παρεμβάσεις αναβάθμισης των οικισμών και του φυσικού περιβάλλοντος, δράσεις βελτίωσης της ποιότητας ζωής των κατοίκων και των δεξιοτήτων τους καθώς και ενισχύσεις σε ιδιώτες (γεωργούς και μη) για επενδύσεις στον αγροτικό τομέα.

Για την υλοποίηση των Ο.Π.Α.Α.Χ. δημιουργήθηκαν οι δομές Στήριξης, που είναι τοπικοί αναπτυξιακοί φορείς και διασφαλίζουν την άμεση παροχή υπηρεσιών σε όλο τον αγροτικό πληθυσμό της περιοχής αρμοδιότητας τους, διαθέτοντας για το σκοπό αυτό τα απαραίτητα μέσα και το κατάλληλο ανθρώπινο δυναμικό.

Στο ίδιο κλίμα κινείται και η δράση equal , που αποτελεί εργαλείο της Ευρωπαϊκής Στρατηγικής για την απασχόληση, χρηματοδοτείται από το Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο και στοχεύει στην πειραματική εφαρμογή και διάδοση νέων τρόπων καταπολέμησης των διακρίσεων και της ανισότητας στον τομέα της απασχόλησης. Ολοκληρώνει τις εμπειρίες που αποκτήθηκαν στα πλαίσια των προηγούμενων Πρωτοβουλιών EMPLOYMENT & ADAPT και συμπληρώνει τις υπάρχουσες πολιτικές για την ισότητα ευκαιριών στην αγορά εργασίας. Το Πρόγραμμα έχει σχεδιαστεί για να στηρίξει μια οριζόντια προσέγγιση στις πολιτικές και τις υπηρεσίες προς τις οποίες θα έχουν πρόσβαση πολλαπλές κατηγορίες αποκλεισμένων ή απειλούμενων από αποκλεισμό από την αγορά εργασίας ομάδων και να αντιμετωπίσει την αποσπασματικότητα και την έλλειψη συντονισμού των εφαρμοζόμενων πολιτικών. Έχει δομηθεί πάνω σε εννέα θεματικά πεδία - μέτρα.

Σχέδιο της Κοινής Υπουργικής Απόφασης του Ειδικού Χωροταξικού Σχεδιασμού και Αειφόρου Ανάπτυξης για τον τουρισμό

Σε αυτό το μέρος της εργασίας θα γίνει αναφορά στο Σχέδιο ΚΥΑ. Η Επιτροπή Συντονισμού της κυβερνητικής πολιτικής στον τομέα του χωροταξικού σχεδιασμού εκτιμώντας ιδιαίτερα:

1. Η τουριστική δραστηριότητα διογκώνεται ραγδαία ως οικονομικό, κοινωνικό και πολιτισμικό φαινόμενο σε παγκόσμιο επίπεδο και αποκτά νέα ποιοτικά χαρακτηριστικά, υπό το καθεστώς ενός διαρκώς εντεινόμενου διεθνούς ανταγωνισμού.

2. Οι αλλαγές που συντελούνται στην παγκόσμια τουριστική αγορά έχουν άμεσα αποτελέσματα στα χαρακτηριστικά, τον τρόπο διάθεσης και τις απαιτήσεις για τη διαμόρφωση του Ελληνικού τουριστικού προϊόντος.

3. Η έλλειψη κοινής τουριστικής πολιτικής στο πλαίσιο της ΕΕ, δυσχεραίνει τη σχεδιασμένη τουριστική ανάπτυξη της χώρας, μειώνει τις δυνατότητες προγραμματισμού και ελέγχου επί της τουριστικής πολιτικής, περιορίζει τη

δυνατότητα της χώρας, να υποστηρίξει με υποδομές τη χωρική διάχυση και την ποιοτική αναβάθμιση της τουριστικής δραστηριότητας, ενώ ταυτόχρονα οξύνει τους κινδύνους που προέρχονται από τις απαιτήσεις που διαμορφώνει διεθνής ανταγωνισμός.

4. Το σύνολο των συγκριτικών πλεονεκτημάτων της χώρας (πολιτισμικό κεφάλαιο, κλίμα, πολυνησιακός χαρακτήρας, μήκος και ποιότητα των ακτών, ποικιλία και έντονη εναλλαγή της μορφής και του είδους των πόρων, πυκνότητα και ποικιλία των περιοχών ιδιαίτερου φυσικού κάλλους,), την καθιστούν μοναδική στον παγκόσμιο τουριστικό χάρτη ως προς τις δυνατότητες ανάπτυξης των περισσότερων από τις σύγχρονες μορφές τουρισμού και μάλιστα υψηλών απαιτήσεων

5. Τα κύρια χαρακτηριστικά του ελληνικού τουρισμού και ειδικότερα:

- Η απήχηση της χώρας κυρίως στις αγορές της Δυτικής Ευρώπης.
- Η επικράτηση του μαζικού τουρισμού και η περιορισμένη ανάπτυξη άλλων μορφών τουρισμού.
- Η περιβαλλοντική υποβάθμιση σε μερικούς προορισμούς.
- Η έντονη εποχικότητα που καθιστά αναγκαίο τον εμπλουτισμό του τουριστικού προϊόντος με δραστηριότητες που επιμηκύνουν την τουριστική περίοδο (προώθηση αστικού τουρισμού, συνεδριακού τουρισμού, τουρισμού γκολφ).
- Η μειωμένη προσβασιμότητα των προορισμών
- Η κυριαρχία του αεροπλάνου ως μέσου άφιξης αλλοδαπών επισκεπτών
- Το μη ικανοποιητικό επίπεδο υπηρεσιών, η απαξίωση σημαντικού ποσοστού των τουριστικών καταλυμάτων παρά την επιχειρούμενη αργή αλλά σταθερή ποιοτική αναβάθμιση του ξενοδοχειακού δυναμικού βάσει νέων προτύπων, οι ελλείψεις σε ειδικές τουριστικές υποδομές καθώς και οι δυσλειτουργίες (κυκλοφοριακή συμφόρηση,

έλλειψη χωρών στάθμευσης κ.λπ.) που παρουσιάζουν πολλοί τουριστικού προορισμοί με την παρεπόμενη υποβάθμιση του περιβάλλοντος.

- Η ριζική ανασυγκρότηση της προβολής της στις διεθνείς αγορές και η ανάδειξη νέων μορφών τουρισμού.

6. Με τον κατάλληλο χωρικό σχεδιασμό η τουριστική ανάπτυξη μπορεί να επηρεάσει θετικά ένα σημαντικό τμήμα των λοιπών παραγωγικών δραστηριοτήτων μιας περιοχής.

7. Η υιοθέτηση ενός επιστημονικά ολοκληρωμένου χωροταξικού σχεδιασμού αποτελεί προϋπόθεση για την ορθολογική ανάπτυξη των ανθρώπινων δραστηριοτήτων, μεταξύ των οποίων ο τουρισμός στο χώρο. Ο χωροταξικός σχεδιασμός προσφέρει ένα επιχειρησιακό πλαίσιο αναφοράς για την αναζήτησης συμπληρωματικότητας και συνέργειας στις επιμέρους τομεακές πολιτικές καθώς και για τη διευθέτηση των ενδεχόμενων συγκρούσεων ως προς τη χρήση των φυσικών και πολιτιστικών πόρων και ιδίως ως προς τις χρήσεις γης.

8. Η οργάνωση της τουριστικής ανάπτυξης μέσω του χωροταξικού σχεδιασμού που βασίζεται στις αρχές της αειφόρου και ισόρροπης ανάπτυξης, συμβάλλει στη δημιουργία κλίματος εμπιστοσύνης των επενδυτών και αναδεικνύει τη χώρα σε ώριμο τουριστικό προορισμό.

Την απόσυρση του σχεδίου ειδικού χωροταξικού πλαισίου για τον τουρισμό ζητούν εκ νέου πέντε περιβαλλοντικές οργανώσεις. Όπως επισημαίνουν, το υπό διαβούλευσης σχέδιο στοχεύει πρωτίστως στην ενίσχυση της κτηματομεσιτικής δραστηριότητας και θα έχει μη αναστρέψιμες συνέπειες στο περιβάλλον. Οι οργανώσεις απορρίπτουν τις αιτιάσεις του ΥΠΕΧΩΔΕ, περί αναξιόπιστης κριτικής, χαρακτηρίζοντας αναξιόπιστη τη διαδικασία που ακολουθήθηκε για την ολοκλήρωση του συγκεκριμένου χωροταξικού σχεδίου. Η παρέμβαση των πέντε οργανώσεων (Ελληνική εταιρεία προστασίας της φύσης, Ελληνική εταιρία προστασίας της πολιτιστικής κληρονομιάς, WWF, Ορνιθολογική και Αρχέλων) έρχεται σε απάντηση παλαιότερης ανακοίνωσης του ΥΠΕΧΩΔΕ, η οποία

κατηγορούσε τις πέντε οργανώσεις για στείρα και μη εμπειριστατωμένη κριτική. Όπως επισημαίνουν «το ξενοδοχειακό επιμελητήριο Ελλάδας, το ΤΕΕ, έξι περιβαλλοντικές οργανώσεις εθνικής εμβέλειας, δέκα φορείς, δεκάδες ακαδημαϊκοί, εκατοντάδες πολίτες, ο μελετητής που εκπόνησε τη μελέτη επί του Ειδικού Χωροταξικού Πλαισίου για τον Τουρισμό, έχουν δημόσια τοποθετηθεί ότι το τελικό σχέδιο που βρίσκεται σε δημόσια διαβούλευση είναι βαθύτατα προβληματικό».

Σχετικά με τις ρυθμίσεις του σχεδίου για τη παραθεριστική κατοικία, οι οργανώσεις επισημαίνουν ότι «περιορισμός της διάσπαρτης δόμησης τουριστικών εγκαταστάσεων κινείται προς θετική κατεύθυνση», ωστόσο χαρακτηρίζουν «δυσάρεστη πραγματικότητα» την ταυτόχρονη προώθηση της διάσπαρτης δόμησης μεγάλων μονάδων, ιδίως παραθεριστικής κατοικίας (CONDO). «Η διαδικασία αυτή θα οδηγήσει στη δόμηση ολόκληρων χωριών χωρίς πολεοδομικό σχέδιο. Πρόκειται δηλαδή για ιδιωτική ανάπτυξη εκτός σχεδίου δόμησης, χωρίς τις διαδικασίες πολεοδόμησης και χωρίς καμία πρόνοια για την προστασία του περιβάλλοντος».

Οι πέντε οργανώσεις επιμένουν στην απόσυρση του Ειδικού χωροταξικού για τον Τουρισμό. «Φοβόμαστε ότι δεν στοχεύει στη χωροταξική οργάνωση του Τουρισμού πρωτίστως, αλλά στην ενίσχυση της κτηματομεσιτικής και εργολαβικής δραστηριότητας, καταλήγουν.

Την απόσυρση του Χωροταξικού του τουρισμού και την κατάθεση νέου σχεδίου που να αρμόζει στις ανάγκες και τα χαρακτηριστικά της Ελλάδας και να σέβεται τη φέρουσα ικανότητα του κάθε τόπου ζητούν πέντε περιβαλλοντικές οργανώσεις από την πολιτική ηγεσία του ΥΠΕΧΩΔΕ. Όπως υπογραμμίζουν σε ανακοίνωσή τους επικροτούν τη προσπάθεια για τη προώθηση, έγκριση και εφαρμογή ολοκληρωμένου χωροταξικού σχεδιασμού της χώρας, όμως η χωροταξία δεν είναι αυτοσκοπός. Ο χωροταξικός σχεδιασμός είναι ένα αναγκαίο εργαλείο για τη βελτίωση της ανταγωνιστικότητας της ελληνικής οικονομίας, την κοινωνική, οικονομική συνοχή και πρωτίστως τη προστασία και ανάδειξη του φυσικού και πολιτιστικού περιβάλλοντος, αν όμως γίνει λανθασμένα μπορεί να αποτελέσει μέσο για την υποβάθμιση όλων αυτών. Ζητούν την απόσυρσή του, επειδή μεταξύ άλλων

φοβούνται ότι δεν στοχεύει στη χωροταξική οργάνωση του τουρισμού στην Ελλάδα πρωτίστως, αλλά στην ενίσχυση της κτηματομεσιτικής και εργολαβικής δραστηριότητας, ενώ ενισχύουν για το πώς ο προϋπολογισμός θα αντέξει την επιδότηση της παραθεριστικής κατοικίας από εθνικούς πόρους μέσω του αναπτυξιακού νόμου και τις επιπτώσεις που θα έχει στις ανάγκες για άλλες επενδύσεις και τη δυνατότητα κάλυψης της εθνικής συμμετοχής στα ευρωπαϊκά προγράμματα, καθώς και στο στόχο της μείωσης του δημόσιου χρέους.

Εκτιμούν με βάση την Ισπανική εμπειρία, ότι θα προκαλέσει υπερθέρμανση πολλών τοπικών οικονομιών, αλλά και της εθνικής οικονομίας με όλες τις αρνητικές συνέπειες, ενώ θεωρούν ότι η διαδικασία που ακολουθήθηκε θίγει την αξιοπιστία σχεδιασμού εις βάρος της ανάπτυξης και του περιβάλλοντος της χώρας. Τέλος διαβλέπουν κινδύνους για προστατευόμενες περιοχές, αρχαιολογικούς χώρους και ακατοίκητα νησιά και κρίνουν ότι η κατάρτιση των Ειδικών Χωροταξικών πλαισίων Χωροταξικού σχεδιασμού, πρέπει να έπεται του Γενικού Σχεδίου.

Η Μεσόγειος θεωρείται παγκόσμια ως η πρώτη «τουριστική λεκάνη». Οι ευνοϊκοί παράγοντες για την προσέλκυση τουριστών είναι σημαντικοί. Σε ότι αφορά την Ελλάδα η ανάπτυξη του τουρισμού βασίζεται σε μεγάλο βαθμό στην απόλαυση του φυσικού περιβάλλοντος. Ειδικότερα, οι βασικότεροι παράγοντες προσέλκυσης είναι:

- η γεωγραφική εγγύτητα ιδιαίτερα για τους ευρωπαίους επισκέπτες
- το έξοχο κλίμα
- η ομορφιά των τοποθεσιών
- η πλούσια πολιτιστική κληρονομιά.

Ο παράγοντας περιβάλλον ως πόλος τουριστικής έλξης, ως ενεργειακή πηγή, ως φορέας πολιτισμού και αντικείμενο θεσμικής προστασίας είναι υψίστης σημασίας. Η συνύπαρξη τόσων παραμέτρων σε μία και μόνο έννοια δημιουργεί συσχετισμούς, που μπορούν εφόσον βρίσκονται σε αρμονία, να διαμορφώσουν ένα αυτοτροφοδοτούμενο, βιώσιμο και «αιετόφορο» πλαίσιο τουριστικής δράσης.

Η ανάπτυξη του τουρισμού σε αγροτικές περιοχές, που είναι και οι περιοχές αναφοράς στην παρούσα διπλωματική, όπως συμβαίνει και για κάθε άλλη οικονομική δραστηριότητα, δεν αποτελεί αυτοσκοπό. Στόχος είναι η ανάπτυξη του να συμβάλλει στην οργάνωση του αγροτικού χώρου και κατ' επέκταση στην οικονομική και κοινωνική ανάπτυξη.

Η τουριστική ανάπτυξη και η προστασία του περιβάλλοντος πρέπει να βρίσκονται σε σχέση ισορροπίας, γιατί όπως διακήρυξε και ο ΟΗΕ, «η οικονομία, στην οποία ανήκει και ο τουρισμός, δεν πρέπει να στοχεύει μόνο στην παραγωγή ευημερίας και η οικολογία μόνο στην προστασία της φύσης, αλλά και οι δύο μαζί πρέπει να στοχεύουν στη βελτίωση της μοίρας της ανθρωπότητας και να βρίσκονται σε απόλυτη αρμονία στις διαδικασίες νομοθέτησης και λήψης αποφάσεων».

Για να διατηρηθούν οι ισορροπίες ανάμεσα στον τουρισμό και τον αγροτικό χώρο δεν αρκούν οι διακηρύξεις, οι θεωρητικές αναλύσεις και οι διαμαρτυρίες των οικολογικών οργανώσεων, χρειάζεται κάτι πιο ουσιαστικό, Να συνειδητοποιήσει ο πολίτης που ζει και δραστηριοποιείται σε μία τουριστική περιοχή, ότι η προστασία του περιβάλλοντος αποτελεί βασική προϋπόθεση όχι μόνο για να καλυτερεύσει την ποιότητα της ζωή του, αλλά κυρίως για να λύσει το πρόβλημα της οικονομικής του επιβίωσης.

Στην αειφόρο ανάπτυξη λαμβάνονται υπόψη όχι μόνο οι οικονομικές παράμετροι αλλά και οι περιβαλλοντικές και οι κοινωνικοπολιτιστικές. (Coccossis, H., 1996). Οι πολιτικές σε τοπικό, περιφερειακό, εθνικό και διεθνές επίπεδο θα πρέπει να αναγνωρίζουν την αλληλεξάρτηση τουρισμού και περιβάλλοντος και να ενσωματώνουν τις επιμέρους επιδιώξεις σ' ένα ενιαίο πρόγραμμα με βάση τις αρχές της ολοκληρωμένης προσέγγισης και το στόχο της βιώσιμης ανάπτυξης.

Τέλος, στην εποχή της κοινωνίας της πληροφορίας και της παγκοσμιοποίησης, η προστασία και η ανάδειξη της πολιτιστικής κληρονομιάς είναι ανάγκη να ενταχθεί στις επιμέρους πολιτικές για οικονομική, κοινωνική και πολιτιστική ανάπτυξη. Σε συνδυασμό με τους στόχους του χωροταξικού Σχεδιασμού και του γενικότερου πλαισίου του τουρισμού, να επέλθει ενίσχυση της τοπικής

οικονομίας αγροτικών περιοχών, καθώς και βελτίωση της ποιότητας ζωής των κατοίκων των περιοχών αυτών.

Κεφάλαιο 5ο

Συμπεράσματα

Οι αγροτικές, ορεινές και μειονεκτικές περιοχές της Ελλάδας, διακρίνονται από σημαντικά προβλήματα που δυσχεραίνουν την οικονομική επιβίωση των κατοίκων και των επιχειρήσεων που δραστηριοποιούνται σε αυτές τις περιοχές. Επιπρόσθετα, η παγκοσμιοποίηση της οικονομίας καθιστά αναγκαία την επιχειρηματική αποτελεσματικότητα ως όπλο για την επιβίωση και την ανάπτυξη. Οι συνεταιρισμοί, ως ιδέα και ως εφαρμογή, αποτελούν ακριβώς οργανώσεις που δημιουργούνται για την αύξηση της επιχειρηματικής αποτελεσματικότητας των μικρών και διάσπαρτων ατομικών εκμεταλλεύσεων. Επιδιώκουν την απόκτηση διαπραγματευτικής δύναμης στην αγορά και την αξιοποίηση των οικονομιών κλίμακας που απολαμβάνουν εξαιτίας του μεγάλου επιχειρηματικού μεγέθους. Ωστόσο, οι επιχειρήσεις συνεταιριστικού χαρακτήρα για να είναι αποτελεσματικές απαιτούν μεγέθη και μηχανισμούς που χαρακτηρίζονται από μεγάλη οικονομική επιφάνεια και επιχειρηματική ευελιξία.

Οι λόγοι για τους οποίους θεωρούμε ότι οι εναλλακτικές μορφές συλλογικής επιχειρηματικότητας θα βοηθήσουν την τόνωση της τοπικής οικονομίας των ορεινών και μειονεκτικών περιοχών είναι αφενός επειδή η συμμετοχή κάθε μέλους στο επενδύσιμο κεφάλαιο, ανάλογα με τις ποσότητες τις οποίες δεσμεύεται να παραδώσει, θα καταστήσει τα μέλη περισσότερο υπεύθυνα και αφετέρου επειδή η αυστηρή σύμβαση παράδοσης των ποσοτήτων για τις οποίες το μέλος έχει δεσμευθεί θα το καταστήσει αποτελεσματικότερο παραγωγό στο επίπεδο της εκμετάλλευσής του. Τέλος, οι διαπραγματεύσιμες μερίδες και η απόδοση σχεδόν του συνόλου του πλεονάσματος στα μέλη, αποτελούν επιπλέον κίνητρα να μεριμνούν τα μέλη για την υποβοήθηση της επιτυχίας του συνεταιρισμού, διότι η επιτυχία του συνεταιρισμού συνεπάγεται ανατίμηση των μερίδων και συνεπώς

πρόσθετο όφελος για τα μέλη (Cook and Ilioroulos 2000). Ωστόσο, για να εξασφαλιστεί η επιτυχής λειτουργία των νέων μορφών «συλλογικής επιχειρηματικότητας» θα πρέπει να αλλάξει ο τρόπος σκέψης των ατόμων που συμμετέχουν σε αυτές τις οργανώσεις και οι στρατηγικές που ακολουθούν. Σημαντικά βήματα προς αυτή την κατεύθυνση αποτελούν:

- Ο πλήρης διαχωρισμός των συνδικαλιστικών οργανώσεων από τους αγροτικούς συνεταιρισμούς. Με αυτό τον τρόπο, οι συνεταιρισμοί, ως αμιγείς επιχειρηματικές οργανώσεις θα εστιάσουν την προσοχή και την ενέργειά τους αποκλειστικά στην επιχειρηματική επιτυχία, με σκοπό την δημιουργία και διανομή ωφελειών προς τα μέλη-ιδιοκτήτες τους.
- Η διαφορετική αντιμετώπιση από το κράτος όσων συνεταιρισμών λειτουργούν προς όφελος των μελών τους και των «συνεταιρισμών» που λειτουργούν προς όφελος μιας μικρής ομάδας.
- Η ανάπτυξη από τους ίδιους τους συνεταιρισμούς εκπαιδευτικών προγραμμάτων προς μέλη και πιθανά μέλη είναι εφικτή (μέσω ποικίλων εθνικών και ευρωπαϊκών προγραμμάτων) και, εφόσον σχεδιαστεί αποτελεσματικά, μπορεί να συνεισφέρει μακροπρόθεσμα στην αλλαγή εσφαλμένων νοοτροπιών. Ιδιαίτερα σημαντική είναι η εκπαίδευση των αγροτών και των ηγετών τους στην ανάγκη δημιουργίας συλλογικών επιχειρήσεων, στις οποίες τα ιδιοκτησιακά δικαιώματα κάθε μέλους (υποχρεώσεις, δικαιώματα, κλπ.) είναι ξεκάθαρα διατυπωμένα και γνωστά εκ των προτέρων.
- Η δημιουργία και τακτική ενημέρωση, από ανεξάρτητη αρχή, βάσης δεδομένων με στατιστικά και οικονομικά στοιχεία για τους αγροτικούς συνεταιρισμούς, έτσι ώστε να είναι εφικτή η μελέτη των προβλημάτων τους, η χάραξη αποτελεσματικών πολιτικών, αλλά και η εξασφάλιση διαφάνειας ως προς τη λειτουργία τους και την παροχή ωφελημάτων προς τα μέλη τους. Δεδομένου ότι τα τελευταία επίσημα στοιχεία για τους αγροτικούς συνεταιρισμούς της χώρας μας αναφέρονται στο έτος 1991-92, η δράση αυτή επείγει. Η άσκηση του εποπτικού ρόλου του Υπουργείου Αγροτικής Ανάπτυξης και Τροφίμων θα πρέπει να εξασκείται λαμβάνοντας υπόψη τόσο

το γράμμα όσο και το πνεύμα του ισχύοντος νόμου. Σε αρκετές περιπτώσεις, οι τοπικές κοινωνικές αλληλεξαρτήσεις δεν επιτρέπουν σε μέλη του συνεταιρισμού να καταγγείλουν επώνυμα παρανομίες εντός των συνεταιρισμών, με αποτέλεσμα και οι συνεταιρισμοί να οδηγούνται σε επιχειρηματικό αδιέξοδο, αλλά και να δυσφημούνται στο ευρύτερο κοινωνικό σύνολο.

- Η εκμετάλλευση συγκριτικού πλεονεκτήματος διάθεσης υψηλής ποιότητας τροφίμων: Το άνοιγμα των αγορών χαμηλού κόστους εργασίας στον παγκόσμιο ανταγωνισμό, που διεκδικούν αυξανόμενα μερίδια αγοράς στις διεθνείς αγορές, έχει δημιουργήσει έντονα ανταγωνιστικά προβλήματα στους κλάδους εντάσεως εργασίας σε πολλές χώρες όπως και στην Ελλάδα. Υποστηρίζεται πολλές φορές ότι οι συνθήκες ζήτησης και τα περιθώρια κέρδους διεθνώς είναι υψηλότερα για διαφοροποιημένα- καινοτομικά προϊόντα υψηλής ποιότητας τα οποία αντιμετωπίζουν ευνοϊκές συνθήκες ζήτησης στις διεθνείς αγορές.
- Η προέκταση εμπορικών σημάτων (brand extensions) και παραγωγή καινοτομικών προϊόντων: και οι δύο κατευθύνσεις προϋποθέτουν την ύπαρξη συγκριτικού πλεονεκτήματος στον συνεταιρισμό που τα παράγει και τη δυνατότητα παραγωγής και διάθεσης τους στην εγχώρια ή / και στη διεθνή αγορά με κερδοφόρα αποτελέσματα. Όλοι οι συνεταιρισμοί και οι επιχειρήσεις επιδιώκουν να παράγουν τέτοια προϊόντα. Τα καταφέρνουν όμως εκείνοι που οι δυνατότητες και τα συγκριτικά τους πλεονεκτήματα (φυσικοί πόροι, εξειδικευμένο προσωπικό ανταγωνιστικού κόστους, ικανά στελέχη, ερευνητική υποδομή, επενδύσεις σε συστήματα υψηλής τεχνολογίας κ.λ.π) καθώς και οι πολιτικές ενίσχυσης τους το επιτρέπουν.

Οι παραπάνω προτάσεις είναι σημαντικές καθώς βοηθούν στην ενδυνάμωση των συνεταιρισμών κυρίως των ορεινών και μειονεκτικών περιοχών στις συνθήκες του οξυμμένου διεθνούς ανταγωνισμού. Αν λοιπόν οι συνεταιρισμοί, με την σημερινή τους μορφή, δεν θέλουν να περιθωριοποιηθούν, θα πρέπει έγκαιρα να βρουν τρόπο να μεταλλαχθούν ακολουθώντας πιθανόν τα πρότυπα που

εφαρμόζονται σε άλλες χώρες που αντιμετωπίζουν παρόμοια προβλήματα σε αντίστοιχες μειονεκτικές περιοχές.

Βιβλιογραφία

Βακουφάρης, Χ. (2009). Τα Διαρθρωτικά Χαρακτηριστικά των λιγότερο ευνοημένων περιοχών της Ελλάδας, Ανακτήθηκε από:

<http://www.srcosmos.gr/srcosmos/showpub.aspx?aa=6346>.

Bianchi, T. (2001). With and Without Co-operation: Two Alternative Strategies in the Food Processing Industry in the Italian South, *Entrepreneurship and Regional Development*, 13: 117-145.

Burress, M.J., and Cook, M.L. (2009). A Primer on Collective Entrepreneurship: A Preliminary Taxonomy, University of Missouri, Agricultural Economics Department Working Paper, AEWP 2009-4.

Chaddad, F.R., and Cook M.L. (2004). Understanding New Cooperative Models: An Ownership-Control Rights Typology, *Review of Agricultural Economics*, 26(3): 348-360.

Cook, M. L., and Iliopoulos C. (2000). Ill-defined Property Rights in Collective Action: The Case of US Agricultural Cooperatives, In: C. Menard (ed.) *Institutions, Contracts, and Organizations: Perspectives from New Institutional Economics*, pp. 335-348, Edward Elgar Publishing, London, UK.

Cook, M.L., Burress, M.J., and Iliopoulos C. (2008a). New Producer Strategies: The Emergence of Patron-Driven Entrepreneurship, Paper presented at the XIIth Conference of European Agricultural Economics Association, Ghent, August 26-29, Belgium.

Cook, M.L., Burress, M., and Klein P. (2008b). The Clustering of Organizational Innovation: Developing Governance Models for Vertical Integration, *International Food and Agribusiness Management Review*, 11(4): 49-75.

Γιδαράκου, Ι. (2006). Γυναικεία Συνεταιριστική Επιχειρηματικότητα του Ελληνικού Αγροτικού Χώρου, Πρακτικά 3ης Διημερίδας, Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο Αθηνών, Ιανουάριος.

Ηλιόπουλος, Κ. (2002). Προετοιμάζοντας τους Ελληνικούς Αγροτικούς Συνεταιρισμούς για τον 21ο Αιώνα: Μια Νέο-θεσμική Προσέγγιση, Συνεταιριστικοί Προβληματισμοί 2001, Εκδόσεις Σταμούλη, σελ. 197-214, Αθήνα.

Holder, D.L. (1985). Strategies and Approaches for Education Related to Farmer Cooperatives, In: Schrader, L.F. and Dobson, W.D. (eds.) Farmer Cooperatives for the Future, pp. 175-177, Proceedings of the NCR-140 Meeting 'Farmer Cooperatives for the Future,' November 4-6, 1985, St. Louis, MO, USA,

INTERREG III-A/PHARE CBS. Ανακτήθηκε από:

http://www.interreg.gr/gr/docs/news/26_05_06_Parousiasi.pdf - pp. 5.

IOBE (2006a). Η Ελληνική Βιομηχανία Τροφίμων και Ποτών, Ετήσια Έκθεση 2005.

IOBE (2006b). Η Ελληνική Βιομηχανία Τροφίμων και Ποτών, Διαπιστώσεις - Προτάσεις Πολιτικής, σελ. 23-24.

Καραγκιοζόπουλος, Α. (2008). Εξελίξεις και Προοπτικές των αγροτικών συνεταιρισμών στη χώρα μας, Αναρτήθηκε στην ιστοσελίδα της ΠΑΣΕΓΕΣ στις 15/9/2008 (<http://www.paseges.gr/portal/homepage.jsf>)

Καρανικόλας Π. και Μαρτίνος Ν. (1999). Χωρική διαφοροποίηση της Ελληνικής Γεωργίας με Ορίζοντα το 2010 Στο «Η Ελληνική Γεωργία προς το 2010», Επιμέλεια Μαραβέγιας Ν., Εκδόσεις Παπαζήση, Γεωπονικό Πανεπιστήμιο Αθηνών, σελ. 245-292.

Konstantinidis, C., Sergaki, P., Mattas, K, and Kontogeorgos, A. (2008). Factors affecting the competitiveness of the greek wine enterprises and cooperatives, Paper

presented at the XIIIth Conference of European Agricultural Economics Association, Ghent, August 26-29, Belgium.

Κοινοτική Πρωτοβουλία Leader, Ανακτήθηκε από:

gkps.agrotikianaptixi.gr/_data/documents/03_kef1_06.doc

Kontogeorgos, A, Sergaki, P., Migdakos, E and Semos, A. (2008). Implementing logistic regression analysis to identify incentives for Agricultural Cooperative Unions to adopt Quality Assurance Systems, Proceedings of the International conference on applied economics, Kastoria, 15-18 May, pp. 529-535.

Κυρίτσης, Ι. και Ταμπάκης, Ν. (2004). Μελέτη Πληθυσμιακής Μεταβολής σε Ορεινές και Μειονεκτικές Περιοχές. Μια έρευνα στο νομό Πιερίας, Ελληνικό Στατιστικό Ινστιτούτο, «Πρακτικά 17ου Πανελληνίου Συνεδρίου Στατιστικής», σελ. 275-282.

Λαμπριανίδης, Λ. (Επιμ.) (2004). Η Επιχειρηματικότητα στην Ευρωπαϊκή Ύπαιθρο: Η Περίπτωση της Ελλάδας, Θεσσαλονίκη, Εκδόσεις Παρατηρητής.

Lorendahl, B. (1996). New Cooperatives and Local Development: A Study of Six Cases in Jämtland, Sweden, *Journal of Rural Studies*, 12(2): 143-150.

Μπαουράκης, Γ., Ουσταπασίδης, Κ., Σεργάκη, Π. και Κοντογεώργος, Α. (2000). Στρατηγικές Αναδιοργάνωσης και Αύξησης της Ανταγωνιστικότητας των Αγροτικών Συνεταιρισμών της Κρήτης, Εκδόσεις ΜΑΙΧ.

Nadeau, E.G., and Wilson C. (2001). New Generation Cooperatives and Cooperative Community Development, In: Merrett, C.D. and Walzer N. (eds.) *A Cooperative Approach to Local Economic Development*, pp. 55-71. Quorum Books, Westport, CT, USA.

Nilsson, J. (1999). Co-operative Organisational Models as Reflections of the Business Environments. *The Finnish Journal of Business Economics*, 14: 449-470.

Παπαδόπουλος, Α. και Λιαρίκος, Κ. (2003). Προς ποια αγροτική ανάπτυξη των λιγότερο ευνοημένων περιοχών στην Ελλάδα; Εργασία που παρουσιάστηκε στο Συνέδριο «Λιγότερο Ευνοημένες Περιοχές και Στρατηγικές Ανάπτυξης: οικονομικές, κοινωνικές και περιβαλλοντικές διαστάσεις και μηχανισμοί ανάπτυξης, 21-22 Νοεμβρίου», Μυτιλήνη.

Rosenfeld, S.A. (2002). *Creating Smart Systems: A Guide to Cluster Strategies in Less Favoured Regions-EU-Regional Innovation Strategies*, Carrboro, NC, USA: Regional Technology Strategies Inc (www.rtsinc.org).

Ruben, R., and Pender J. (2004). Rural Diversity and Heterogeneity in Less-Favoured Areas: The Quest for Policy Targeting, *Food Policy*, 29: 303-320.

Sergaki, P., and Semos, A. (2006). The Greek Unions of Agricultural Cooperatives as efficient enterprises, *Agricultural Economics Review*, VII 7, No 2, pp. 15- 27.

Shigeto, S., Kashiwagi, M., and Whitman G. (2007). *Agricultural Policy Reform and the Less Favoured Areas Policy: Application of EU Policy to Japan*, Centre for Rural Economy Discussion Paper Series No. 15, Newcastle University, Newcastle, UK.

Statz, J.M. (1987). Farmers' Incentive to Take Collective Action via Cooperatives: A Transaction Cost Approach. In: J. S. Royer (ed.), *Cooperative Theory: New Approaches*, Agricultural Cooperative Service Report 18. USDA, Washington, DC, USA.

Vakoufaris, H., Kizos, T., Spilanis, I., Koulouri, M., and Zacharaki, A. (2007). Women's cooperatives and their contribution to the Local Development of the North Aegean Region, Greece, *Journal of Rural Cooperation*, 35(1):19- 41.

ΥΠΑΑΤ-Υπουργείο Αγροτικής Ανάπτυξης και Τροφίμων (2007). Πρόγραμμα Αγροτικής Ανάπτυξης της Ελλάδας 2007-2013 Αλέξανδρος Μπαλταζής, Ανακτήθηκε από: http://www.leader-plus.gr/n_paa0713.htm

World Commission on Environment and Development (1987). *Our Common Future*, Oxford University Press, Oxford/New York.

WTTC, WTO and Land Council (1996). *Agenda 21 for the Travel & Tourism Industry: Towards Environmentally Sustainable Development*.